

TARTALOMJEGYZÉK

Tartalomjegyzék

Szerkesztő
FÓRIS ÁGOTA

FÓRIS ÁGOTA, GRÁCZI TEKLA ETELKA
Előszó

Tanulmányok

FÓRIS ÁGOTA
Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága. Az utóbbi negyed évszázad.....1

KLAUDY KINGA
Az MTA és az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság első 20 éve.....19

NAVRACSICS JUDIT
Alkalmazott nyelvészet Veszprémben.....46

KÁROLY KRISZTINA
Tudományfordítás. Eπιστημολógiái kihívások, elméleti paradigmák, kutatási módszerek és eredmények a tudományos szakfordítás vizsgálatában.....65

SCHIRM ANITA
Hát szóval ez egy ilyen érdekes terület. A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás a kezdetektől napjainkig.....93

FENYVESI ANNA
Magyar nyelvi tájkép, különös tekintettel az Appalache-régió amerikai magyar sírfeliratainak nyelvhasználatára.....,108

MARKÓ ALEXANDRA, GRÁCZI TEKLA ETELKA
Innovációk és alkalmazások a magyar artikulációs fonetikában.....121

VÁRADI TAMÁS
Mit tudnak valójában a nagy nyelvi modellek? Nyelvészeti kérdések az LLM-ek értelmezéséhez.....144

Könyvszemle

KONTRA MIKLÓS
Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Az élő Akadémia kétszáz éve. A nyelvtudomány és az MTA.....163

ELŐSZÓ

Az *Alkalmazott Nyelvtudomány* folyóirat 2026. évi 1. különszáma a 20. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciához kapcsolódóan szervezett jubileumi konferencián elhangzott előadások írott anyagát tartalmazza. Ezen az ünnepi megemlékezésen, 2026. február 5-én, az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága korábbi elnökei és titkárai tartottak előadást. A bemutatott témák egyrészt a munkabizottság történetére összpontosítottak: a megalakulás elméleti és gyakorlati célkitűzéseire, a Munkabizottság aktuális tevékenységére, tudományszervezői relevanciájára, az alkalmazott nyelvészeti képzésekre; másrészt a diszciplínához köthető részterületek elhatárolására és áttekintésére. Nem csak a 20. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia jubileumát ünnepeltük: az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága 1980-ban alakult meg Papp Ferenc vezetésével, vagyis 2025-ben megalakulásának 45. évfordulójához érkeztünk; a munkabizottság folyóirata *Alkalmazott Nyelvtudomány* címmel 2001-ben indult el Gósy Mária kezdeményezésére, vagyis 2026-ban a folyóirat fennállásának 25. évfordulóját ünnepeljük. Azóta Lengyel Zsolt alapító főszerkesztő (2001–2009), majd 2009-től kezdve Navracsics Judit főszerkesztő határozta meg a folyóirat arculatát, irányvonalát, szerkesztői politikáját, egyúttal felelt a megjelenő tartalom minőségéért, továbbá koordinálta a rovatvezetők, szerkesztők, lektorok és a tördelők munkáját.

A konferencia online formában zajlott, a felvétele megtekinthető az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának weboldalán. Az itt elhangzott előadások írott szövegét tartalmazza az *Alkalmazott Nyelvtudomány* folyóirat e különszáma. A hagyományos doktoranduszkonferencia tanulmányai a folyóirat ezévi második különszámában fognak megjelenni.

FÓRIS ÁGOTA
az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság elnöke
és
GRÁCZI TEKLA ETELKA
az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság titkára

Budapest, 2026. június 8.

Károli Gáspár Református Egyetem
foris.agota@kre.hu
<https://orcid.org/0000-0002-7599-0323>

Fóris Ágota: Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága.
Az utóbbi negyed évszázad
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 1–18.
doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.001>

Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága Az utóbbi negyed évszázad¹

The Working Committee on Applied Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences. The past quarter-century

The Working Committee on Applied Linguistics (W1) operating within the Committee on Linguistics of Section I of the Hungarian Academy of Sciences (MTA) was founded in 1980 by Ferenc Papp, a renowned Hungarian linguist. This study aims to explore and present developments in the history of the Working Committee between 1999 and 2025. However, a monographic reconstruction of this period encountered methodological limitations. During this era, professional communication shifted predominantly to digital channels, resulting in a physical archive limited to the most important documents. Furthermore, annual committee reports are far less detailed than in previous periods. This study presents key data from the academic terms that have occurred during this period, including information on Chairs and Secretaries (see Appendix 1) and significant tasks and achievements (see Appendices 2 and 3).

This study presents a comprehensive overview of the officers of the Working Committee over the past quarter-century (1999–2025). It includes a detailed list of the Chairs and Secretaries, their respective terms of office, and their areas of expertise. Additionally, it provides a concise analysis of the direction and notable events that are characteristic of each academic term. For the past twenty years, the Working Committee on Applied Linguistics has concentrated its efforts primarily on supporting the next generation of scholars. The series of *Conferences on Applied Linguistics for PhD Students* was inaugurated in 2007. From the event's inception, its organizational framework was established through the collaboration of the Working Committee on Applied Linguistics and the Institute of Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences (presently known as the ELTE Research Center for Linguistics). The publication process for papers can be divided into two main phases. During the initial period (between 2007 and 2021), the written versions of the presented papers were published in the form of peer-reviewed books. Beginning in 2022, the publication strategy underwent a thorough revision. Submitted papers are now published in a special issue of *Hungarian Journal of Applied Linguistics* (W2), following a rigorous double-blind peer-review process.

The Working Committee is also responsible for overseeing the *Hungarian Journal of Applied Linguistics* (W2) and two Facebook pages (W3 and W4), as well as maintaining contact with other organizations.

The Working Committee aligns with the Academy's strategic objectives. It promotes the growth of applied linguistics in Hungary by connecting researchers and supporting the training of the next generation of applied linguists. The Working Committee also integrates young researchers into the global academic community. During the present term, we have transitioned to organizing online doctoral conferences and updated conference materials like registration forms, information sheets, deadlines, and

¹ A tanulmány szövege a 2026. február 5-én, a jubileumi konferencián elhangzott megnyitó bővített változata. Az angol nyelvű absztrakt nyelvi-stilisztikai ellenőrzéséhez a szerző a DeepL Write alkalmazást vette igénybe.

review forms. The language of the conferences has evolved; presentations were primarily in Hungarian, but now English-language presentations account for approximately two-thirds of the total. This year, we prepared an information sheet on data protection, research ethics, and responsible use of AI. While the online format encourages student participation, it nevertheless reduces face-to-face interaction and requires higher coordination effort by the Working Committee.

Keywords: Working Committee on Applied Linguistics, Hungarian Academy of Sciences, Conferences for PhD Students, history of linguistics, Hungary

1. Bevezetés

A 2026-ban esedékes 20. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia szervezése kapcsán, a Munkabizottság titkárának és elnökének javaslata nyomán fogalmazódott meg az igény a kerek évforduló alkalmából egy átfogó szakmai reflexióra és ünnepi megemlékezésre. A jubileumi konferencia módszertani és tudománytörténeti kereteinek kijelölése során a figyelem magára a Munkabizottságra, valamint annak funkcionális feladatköreire irányult: a megalakulás elméleti és gyakorlati célkitűzéseire, a Munkabizottság aktuális tevékenységére, tudományszervezői relevanciájára, illetve a diszciplínához köthető részterületek elhatárolására és áttekintésére. A munka első fázisaként rekonstruáltuk a Munkabizottság korábbi elnöki és titkári tisztségviselőinek archívumát (Függelék1).

E történeti visszatekintésre alapozva a testület korábbi elnökei és titkárai kaptak felkérést tematikus előadások bemutatására. Ezen előkészítő folyamat eredményeként valósult meg a 20. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia nyitónapján, 2026. február 5-én az a jubileumi tudományos ülés, amelynek keretében a meghívott előadók az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság történetét és tevékenységét, valamint a hazai alkalmazott nyelvészet néhány releváns témakörét vizsgálták meg. A bemutatott prezentációk egyfelől a Munkabizottság intézménytörténetét mint a diszciplína történeti fejlődésének szerves részét tekintették át, másfelől az egyes alkalmazott nyelvészeti részterületek aktuális kutatási eredményeit és jelenkori elméleti-módszertani státuszát ismertették.

Az e jubileumi konferencián elhangzott előadások írott szövegét tartalmazza az *Alkalmazott Nyelvtudomány* folyóirat ezévi első különszáma. A hagyományos doktoranduszkonferencia tanulmányai a folyóirat második különszámában fognak megjelenni.

2. Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága (W1) 1980-ban jött létre Papp Ferenc vezetésével. A Munkabizottság első két évtizede történetének összegzését Klaudy Kinga professzor asszony vállalta, aki maga is aktív részese volt a Munkabizottság (illetve időszakosan: Bizottság) munkájának: Papp Ferenc akadémikus mellett az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság titkárként, majd az Alkalmazott Nyelvészeti

Munkabizottság társelnökeként végzett munkát két cikluson keresztül, és ennek keretén belül alakította meg 1983-ban a Fordításelméleti Szekciót, amely 1996-ig működött.² Ő az, aki megőrizte a korabeli részletes (még nagyjából kéziratos vagy gépelt) dokumentációt, neki köszönhetjük az emlékeket és történeteket a Munkabizottság és a Bizottság működéséről és elsősorban a Munkabizottság első húsz évének (1980–1999), az első öt ciklusnak a részletes bemutatását (Klaudy, 2026).

Jelen tanulmány célkitűzése az 1999-et követő időszak tudománytörténeti folyamatainak feltárása és bemutatása. A Munkabizottság 1999 és 2025 közötti tevékenységének monografikus, a Klaudy professzor asszony által alkalmazott részletességű rekonstrukciója azonban módszertani korlátokba ütközött. A vizsgált periódusban a szakmai kommunikáció döntően digitális csatornákra (elektronikus levelezésre) helyeződött át, amelynek következtében a fizikai irattár kizárólag a legfontosabb dokumentumokra korlátozódik. Az éves bizottsági beszámolók pedig sokkal kevésbé részletesek, mint az a korábbi időszakokban volt jellemző. Az ebben az időszakban eltelt tizenhét ciklus legfontosabb adatait: az elnök és titkárok nevét (Függelék1) és a legfontosabb feladatokat és eredményeket ismerteti ez az írás (Függelék2, Függelék3).

2.1. Az áttekintett időszak (1999–2025) tisztségviselői

1999 és 2025 között nyolc akadémiai ciklus volt, jelenleg vagyunk a kilencedik ciklusban. A tisztségviselők nevét és a mandátumok időszakát az 1. táblázat tartalmazza.³

1. táblázat. Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság tisztségviselői 2000-től napjainkig

Munkabizottsági ciklus	Elnök	Titkár
1999–2002	Gósy Mária	Lengyel Zsolt
2002–2005	Gósy Mária	Navracsics Judit
2005–2009	Váradi Tamás	Navracsics Judit
2009–2012	Váradi Tamás	Navracsics Judit
2012–2015	Fenyvesi Anna	Schirm Anita
2015–2018	Fenyvesi Anna	Schirm Anita
2018–2021	Markó Alexandra	Gráci Tekla Etelka
2021–2024	Károly Krisztina	Gráci Tekla Etelka
2024–2027	Fóris Ágota	Gráci Tekla Etelka

² Klaudy Kinga több tanulmányában is írt a fordítástudomány történetéről, a tudományszervezésről és a magyarországi alkalmazott nyelvészet hősoráról. A fordítástudománnyal kapcsolatosan ajánlom kötetben megjelent tanulmányait (pl. Klaudy, 2024).

³ Az akadémiai ciklusok és a munkabizottsági ciklusok között időbeli eltolódás van, mert a bizottsági tisztújítás decemberben történik, így a munkabizottságok januárban alakulnak újra.

1999-ben a Munkabizottság elnökévé Gósy Mária professzor asszonyt (MTA Nyelvtudományi Intézet és ELTE) választották, aki két cikluson keresztül töltötte be az elnöki pozíciót, egészen 2005-ig. Mellette a titkári feladatokat először Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem), majd Navracsics Judit (Veszprémi Egyetem) töltötte be.

A 2005 és 2012 közötti két cikluson át a Bizottság elnöke Váradi Tamás (MTA Nyelvtudományi Intézet) lett, mellette a titkári feladatokat Navracsics Judit (Pannon Egyetem) látta el. Ebben az időszakban, 2007-ben szervezte meg a Munkabizottság az első Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciát.

2012 és 2018 közötti két cikluson át a Munkabizottság elnöke Fenyvesi Anna (Szegedi Tudományegyetem), titkára Schirm Anita (Szegedi Tudományegyetem) volt.

A 2018 és 2021 közötti ciklusban az elnöki tisztséget Markó Alexandra (ELTE), majd 2021 és 2024 között Károly Krisztina (ELTE) vállalta, a titkár feladatkört mindkét ciklusban Grácz Tekla Etelka (MTA Nyelvtudományi Intézet⁴) látta el.

A Munkabizottság elnöki tisztségét 2024-től Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem) tölti be, míg a titkári feladatkört Grácz Tekla Etelka (ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont) látja el.

Az ebben az áttekintésben ismertetett ciklusok elnökei – a korábbiakhoz hasonlóan (lásd Klaudy, 2026) – jelentős hatást gyakoroltak a Munkabizottság működésére és feladatköreire. Az alábbiakban röviden ismertetem az elnökök és titkárok tevékenységét (a név után zárójelben a szakterület következik).

Gósy Mária (*beszédkutatás, fonetika, pszicholingvisztika*) nemzetközileg elismert kutató, aki innovatív vizsgálatokat végzett a beszédészlelési és beszédmegértési folyamatok terén, nevéhez fűződik a gyermekek anyanyelvi készségeit vizsgáló, a klinikai és pedagógiai gyakorlatban nélkülözhetetlen GMP-diagnosztika kidolgozása. Az általános és magyar fonetika, a beszédkutatás és a pszicholingvisztika kiemelkedő, nemzetközileg elismert kutatója, azóta már Széchenyi-díjas és Prima Prémium-díjas nyelvész. Az MTA Nyelvtudományi Intézet vezető kutatójaként, valamint az ELTE egyetemi tanáraként és az Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program alapítójaként kutatók generációit nevelte ki (lásd Gósy, 2011, 2020). A nyelvészeti kutatáshoz és az oktatáshoz való rendkívül alapos, precíz hozzáállása a bizottsági munkában is meglátszott: kisebb létszámú és operatíván működő bizottsági működést tűzött ki célul. Pontos elképzelése volt arról, hogyan lehet jól működtetni egy bizottságot, és szigorúan betartatta mindenkivel a „tudományos játékszabályokat”.

Az őt segítő titkárok közül Lengyel Zsolt (*gyermeknyelv kutatás, pszicholingvisztika*) már korábban is aktív szerepet vállalt a bizottsági munkában, és jelentős kezdeményező szerepet töltött be a magyarországi alkalmazott

⁴ Az MTA Nyelvtudományi Intézete 2019-től kezdve számtalanszor nevet változtatott. A tanulmány írásának idején (2026 tavaszán) megnevezése: ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont (W11).

nyelvészet tudomány- és oktatásszervezésében. Lengyel Zsolt – másokkal együtt – fontos szerepet játszott a magyarországi alkalmazott nyelvészeti tanszékek alapításában az 1990-es években, valamint a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (a MANYE) életében is annak főtitkáráként, valamint az ő kezdeményezése volt a 2000-es években a magyar alapszakon belül a nyelvmentor specializáció megalapítása és elindítása (ezekről részletesen beszámol Klaudy, 2021, 2026; valamint Navracsics, 2026).

Navracsics Judit (*pszicholingvisztika, többnyelvűség*) korábban a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) szervezetében folyó tudományszervezési feladatokba is aktívan bekapcsolódott már az 1990-es években – többek között a vezetőség tagjaként. Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság titkári feladatait három cikluson keresztül látta el; 2009 óta pedig az *Alkalmazott Nyelvtudomány* folyóirat főszerkesztője. A Pannon Egyetemen végzett munkássága elismerésre méltó: többek között neki köszönhetően indult el 2009-ben az alkalmazott nyelvészeti mesterszak a Pannon Egyetemen, amely 2016 óta angol nyelvű szakként indul; neki is köszönhetően váltak nemzetközileg elismertté a Pannon Egyetemen folyó többnyelvűségi kutatások; valamint 2016-ban létrejött és működik azóta is a Többnyelvűségi Doktori Iskola Veszprémben (lásd Navracsics, 2026).

Várad Tamás (*korpusznyelvészet, számítógépes nyelvészet, szociolingvisztika*) első elnöki ciklusában, 2007-ben vette kezdetét az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák sorozata, amelynek tanulmányköteteit alapító szerkesztőként jegyzi. Várad Tamás a Nyelvtudományi Intézetben belül fiatal kutatókból álló munkacsoportot alakított ki (pl. Grácz Tekla Etelka, Krepsz Valéria, Kuti Judit, Ludányi Zsófia, Mátyus Kinga), akik aktívan vettek részt a konferenciával kapcsolatos szervezési munkákban és a kiadványok szerkesztésében. Elnöki mandátumának lejártá után is folyamatosan biztosította a rendezvények infrastrukturális hátterét, irányította a konferenciák szervezését, valamint ellátta a szervezőbizottság elnöki és a kiadványok szerkesztői feladatait. Precíz, pontos, a részleteket gondosan kezelő kutató, akinek tekintélyes tudományos és tudományszervezői munkássága jelentősen hozzájárult a magyar alkalmazott nyelvészet eredményeinek külföldi elismertségéhez és az utánpótlás-neveléshez. A magyar nyelvi adatbázisok és a magyarországi korpusznyelvészet története elválaszthatatlanul egybefonódott személyével (erről lásd Várad, 2026, valamint a tiszteletére kiadott kötetet: Dodé & Ludányi, 2021).

Fenyvesi Anna (*szociolingvisztika, kétnyelvűség, nyelvi kontaktusok*) egyik fő kutatási területe az amerikai magyar emigráció nyelvhasználatának és életsorsainak mélyreható, rendszerszintű feltárása (lásd Fenyvesi, 2026); 2015 óta az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Angol alkalmazott nyelvészet programjának vezetője. Munkássága hidat képez a tengerentúli és a hazai tudományos közösségek között. A Munkabizottság elnökeként is szívügyeként kezelte a fiatal kutatói generációk támogatását és szakmai integrációját, és vezető

szerepet vállalt az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák folytonosságának biztosításában. Hatékonyan képviselte a szociolingvisztikai és kétnyelvűségi kutatások módszertani megújulását, és összekötő kapcsot jelentett a vidéki egyetemi műhelyek – különösen a szegedi angol alkalmazott nyelvészeti képzés és az alkalmazott nyelvészeti doktori iskola – és a központi akadémiai testületek között.

E munkát hatékonyan támogatta titkárként Schirm Anita (*diskurzuselemzés, nyelvi ideológiák, pragmatika*), aki a Munkabizottság kutatási profilját szinkrón és diakrón pragmatikai megközelítésekkel egyaránt gazdagította. Tudományos nyitottságának és módszertani rugalmasságának köszönhetően fontos eredményekkel járult hozzá az újmédia-kutatáshoz, a digitális nyelvészethez, a diskurzusjelölő-kutatáshoz (történeti áttekintését lásd Schirm, 2026), a modern kommunikációs formák vizsgálatával pedig a fiatalabb kutatói generációk számára is releváns dimenzióba helyezte a nyelvtudományt.

Markó Alexandra (*beszédkutatás, kísérleti fonetika*) – az elnökség közben 2016–2021 között az MTA–ELTE Lendület Lingvális Artikuláció Kutatócsoport vezetője, 2021-től az MTA Nyelvtudományi Bizottság titkára. Nem csupán elismert kísérleti fonetikai és prozódiai kutatóként gazdagította a bizottság tudományos profilját (lásd pl. Markó & Grácsi, 2026), hanem a gyakorlatban is fáradhatatlanul dolgozott a hazai tudományos utánpótlás-nevelés előmozdításán és a Munkabizottság elnökeként vezetésével folytatódott az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák sorozata. A fiatal kutatók és doktoranduszok témavezetésében, a szakmai bírálati (peer-review) folyamatokban módszertani precizítása alapvetően járult hozzá a Munkabizottság szakmai presztízsének és tudományos tevékenységének előmeneteléhez. Ezen elnöki ciklus idejére datálható az angol nyelvű prezentációk számarányának jelentős növekedése, amelynek eredményeként a doktoranduszkonferencia diverzifikálódott, és fokozatosan kétnyelvű tudományos fórummá alakult. Ebben az időszakban történt – a Covid19-világjárvány következtében bevezetett korlátozások miatt –, hogy az addig személyes jelenléttel tartott konferencia az online térbe került át.

Károly Krisztina (*fordítástudomány, nyelvpedagógia, szövegnyelvészet*) a mai magyar alkalmazott nyelvészet és fordítástudomány nemzetközileg elismert, iskolateremtő egyénisége; korábban az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Angol alkalmazott nyelvészet programjának vezetője, 2024-től az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskoláját vezeti. Tudományos munkássága egyik központi témája a tudományos szövegek, ezen belül a fordított szövegek vizsgálata (erről lásd pl. Károly, 2026). Elnöki ciklusa a Covid19-világjárványt követő időszakra esett, amelynek egyik tudományos szervezői prioritása az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák jelenléti formájának visszaállítása volt. A globális egészségügyi krízist követően azonban gyökeresen átalakultak a fiatalabb kutatói generációk tudományos interakciókra vonatkozó

attitűdjei, aminek következtében a fizikai jelenlétet igénylő szakmai tanácskozások preferenciája jelentősen csökkent. Ezzel párhuzamosan a tudománymetriai trendek egyértelműen a lektorált szakfolyóiratokban publikált közlemények tudományos értékének növekedését mutatták. E tudománypolitikai változásokra reflektálva kezdeményezésére – Navracsics Judit főszerkesztő támogatásával – a doktoranduszok tanulmányai az *Alkalmazott Nyelvtudomány* folyóirat tematikus különszámában kaptak helyet, ezzel korszerű és magasabb presztízsű publikációs platformot biztosítva az utánpótlás számára.

Grácz Tekla Etelka (*beszédtudomány, szegmentális és artikulációs fonetika*) elismert fiatal kutató, aki egyúttal az MTA–ELTE NYTK Lendület Neurofonetikai Kutatócsoport vezetője 2024-től. A Munkabizottság titkáráként kifejtett tudományszervezői, adminisztratív és szakmai tevékenységével alapvetően meghatározza a testület operatív működését és eredményeit (lásd Markó & Grácz, 2026). Titkári minőségében immár a harmadik akadémiai ciklusban koordinálja a Munkabizottság üléseit, szakmai programjait és akadémiai beszámolóit, biztosítva a folyamatos testületi működést. Kutatói háttere révén szoros és hatékony kapcsolatot tart fenn az MTA és a Kutatóközpont között. Évtizedes távlatban kulcsszerepet vállalt az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák szervezési folyamataiban, a szervezőbizottság tagjaként, valamint a rendezvényekhez kapcsolódó tanulmánykötetek társszerkesztőjeként és technikai szerkesztőjeként. Kimagasló és következetes tudományszervezési tevékenységének elismeréseként 2025-től az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia szervezőbizottságának elnöki tisztét tölti be.

Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság működését – az akadémiai szférára esetenként jellemző izolációval szemben – példaértékű nyitottság jellemezte. A szervezetben minden bölcsészettudományi karral bíró magyar egyetem képviselve volt, a tisztségviselői pozíciók rendszeres rotációja mellett pedig a tapasztaltabb professzorok zökkenőmentesen adták át az irányítást az utánuk következő kutatói generációnak.

2.2. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság tagjai a 2024 és 2027 közötti ciklusban

A 2024-es ciklusban jelentősen bővült a Munkabizottság létszáma, ezzel együtt a korábban aktív, meghatározó szerepet betöltő vezető kutatók visszavonultak a bizottsági munkától (Gósy Mária, Klaudy Kinga, Váradi Tamás), maguk helyett tanítványaikat, utódaikat delegálva a Munkabizottságba.

A jelenlegi ciklus tisztségviselőinek neve már kiderült az 1. táblázatból, de a továbbiakban felsorolom a teljes névsort és a szakterületeket is. A Munkabizottság tagjai egyúttal az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia programbizottságának tagjai is.

Elnök: Fóris Ágota (*terminológia, lexikográfia, szakmai kommunikáció, kutatómódszertan*), titkár: Grácz Tekla Etelka (*beszédtudomány, szegmentális és artikulációs fonetika*), tagok: Bodó Csanád (*szociolingvisztika, nyelvészeti etnográfia*), Csernicskó István (*szociolingvisztika, két- és többnyelvűség, nyelvpolitika*), Dér Csilla Ilona (*pragmatika, diskurzuselemzés, grammatikalizáció*), Domonkosi Ágnes (*szociolingvisztika, pragmatika, stilisztika*), Farkas Judit (*generatív szintaxis, a nyelvészeti elméletek megvalósulása az alkalmazott nyelvészetben, finnugrisztika*), Fenyvesi Anna (*szociolingvisztika, kétnyelvűség, nyelvi kontaktusok*), Hunyadi László (*számítógépes nyelvészet és digitális bölcsészet, multimodális kommunikáció*), Károly Krisztina (*fordítástudomány, nyelvpedagógia, szövegnyelvészet*), Komlósiné Knipf Erzsébet (*germanisztika, lexikológia, kisebbségkutatás*), Ludányi Zsófia (*nyelvmenedzselés-elmélet, nyelvi tanácsadás, oktatásnyelvészet, anyanyelvi nevelés*), Markó Alexandra (*beszédkutatás, kísérleti fonetika*), Navracsics Judit (*pszicholingvisztika, többnyelvűség*), Prószéky Gábor (*nyelvtudomány, számítógépes nyelvészet*), Robin Edina (*fordítástudomány, fordításpedagógia*), Schirm Anita (*diskurzuselemzés, nyelvi ideológiák, pragmatika*), Seidl-Pécs Olivía (*fordítástudomány, korpuszalapú fordításkutatás*).

A Munkabizottság e ciklusra vonatkozó céljairól, a már elvégzett munkáról az 5. pontban számolok be.

3. Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák (AlkNyelvDok) és a megjelent kiadványok

3.1. Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák

Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák (AlkNyelvDok) sorozata 2007-ben indult Károly Krisztina kezdeményezésére. A rendezvény tudományszervezési háttérét a kezdetektől fogva az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága és az MTA Nyelvtudományi Intézete közötti kooperáció biztosította. A tudományos fórum állandó intézményi helyszínéül az Intézet budapesti, Benczúr utcai székházának földszinti előadóterme szolgált. A konferencia évente, hagyományosan minden év februárjának első péntekén kerül megszervezésre (Függelék2).

A programbizottság elnöke a Munkabizottság mindenkori elnöke (kezdetben Váradi Tamás, ezt követően Fenyvesi Anna, Markó Alexandra, Károly Krisztina, jelenleg Fóris Ágota), a szervezőbizottság elnöke, aki egyúttal a vendéglátó is, a kezdetektől, vagyis 2007-től kezdve 2025-ig – tehát közel két évtizeden keresztül – Váradi Tamás, a Nyelvtudományi Intézet tudományos főmunkatársa volt. 2025-től kezdve az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia szervezőbizottságának elnöki feladatkörét Grácz Tekla Etelka, a Nyelvtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa vette át, vagyis az

idei jubileumi konferencián már ő töltötte be ezt a pozíciót. A doktoranduszkonferenciák szervezését éveken keresztül segítették az intézet munkatársai: a szervezőbizottsági titkár feladatait eleinte Kuti Judit, majd Mátyus Kinga, Grácsi Tekla Etelka és Ludányi Zsófia végezték, jelenleg pedig Jakab Dorottya látja el ezt a feladatkört. Számos fiatal nyelvész vett rész segítőként a szervezésben és esetenként a technikai szerkesztésben, név szerint: Mittelholcz Iván, Seidl Olívia, majd Juhász Kornélia és Krepsz Valéria, illetve Kovács (Dodé) Réka.

Az absztraktok formai követelményeit a nemzetközi szokásokhoz igazította a bizottság, ezzel is „tréningezve” a doktoranduszokat: az elvárás már a kezdetektől fogva olyan egész oldalas absztrakt benyújtása, ahol a szakirodalmi előzmények, a kutatási cél, a módszerek, valamint a kutatási eredmények külön bekezdésben szerepelnek, és csak saját, új, már elvégzett kutatás eredményeivel lehet jelentkezni. A bírálati folyamat nagyon alapos: az absztraktokat három független bíráló bírálja és pontozza, majd a programbizottság közösen értékeli.

2024-től az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák helyszínét véglegesen áthelyeztük a digitális térbe. A Covid19-pandémia időszakában (2020, 2021, 2022, 2023) a rendezvény egy ideig kizárólag online formában valósult meg. Bár a szervezők elsődleges célja ezt követően a hagyományos, személyes jelenléten alapuló tudományos diskurzus helyreállítása volt, a doktoranduszok attitűdje és részvételi preferenciái a poszt-pandémiás időszakban gyökeresen átalakultak. A konferencia fenntarthatósága és a célcsoport megváltozott igényeihez való rugalmas alkalmazkodás érdekében a Munkabizottság végül 2025-től újra a digitális térben történő lebonyolítási forma mellett döntött.

A kezdetekhez képest megváltozott a konferenciák nyelve is: míg az első években szinte kizárólag magyar nyelvű előadások hangzottak el (és csak kivételes esetben angol nyelvűek), addig az utóbbi években jelentősen megnőtt az angol nyelvű előadások száma, körülbelül egyharmad–kétharmad arányban az angol nyelvű előadások dominálnak.

A konferencián való szereplésre kiemelkedően nagy az érdeklődés, a szelekciós folyamat eredményeként pedig a programba bekerülő előadók kiváló felkészültségről tesznek tanúbizonyságot. A számos pozitívum mellett ugyanakkor érdemes rávilágítani néhány olyan területre is, amely a jövőben erősítésre szorul. Ezek közül a legfontosabb a szélesebb körű szakmai eszmecsere megvalósítása. Egyre gyakoribb jelenség ugyanis, hogy a résztvevők nem látogatják egymás prezentációit, emellett pedig indokolt lenne a témavezetők és a tapasztalt szakterületi szakértők aktívabb jelenléte is a doktoranduszkonferenciákon. Az ő intenzívebb részvételük alapvető fontosságú lenne a tudományos párbeszéd előmozdításához, illetve a fiatal kutatói generációval szembeni elvárások és attitűdök közös alakításához.

3.2. Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciák kiadványai

Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciákon elhangzott előadások megjelentetésének publikációs gyakorlata két fő szakaszra osztható. A bemutatott előadások írott változatai a kezdeti periódusban (2007 és 2021 között) szakmailag lektorált (peer-reviewed) tanulmánykötetek formájában láttak napvilágot a rendezvénnyel azonos naptári évben. A köteteket kezdetben Várad Tamás szerkesztette, majd 2017-től 2021-ig Grácz Tekla Etelka és Ludányi Zsófia, illetve 2018-ban még Krepsz Valéria végezték a szerkesztési feladatokat (Függelék3).

2022-től kezdődően a publikációs stratégia átalakult: a benyújtott tanulmányok szigorú, kettős vaklektorálási (double-blind peer-review) eljárást követően az *Alkalmazott Nyelvtudomány* (W2) című szakfolyóirat tematikus különszámában jelennek meg. A különszám vendégszerkesztői 2022-ben Grácz Tekla Etelka és Ludányi Zsófia, 2023-ban Seidl-Pécs Olívia és Robin Edina voltak, 2024-től kezdve pedig Dér Csilla Ilona és Sólyom Réka vették át a szerkesztési feladatokat (lásd Függelék3).

4. A Munkabizottság által végzett más feladatok

Immár két évtizede, hogy az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság elsősorban a tudományos utánpótlás, vagyis a doktoranduszok és doktorjelöltek támogatására helyezi a hangsúlyt a munkájában. Ebben főszerepet játszik a doktoranduszkonferencia évente történő megszervezése, a konferencián elhangzott tanulmányok írásbeli változatának két bírálóval történő kettős vaklektorálása, majd a tanulmányok megjelentetése.

Emellett más feladatai is vannak a Munkabizottságnak: az *Alkalmazott Nyelvtudomány* folyóirat, továbbá az *Apply Linguistics / Nyelvészet – alkalmazd* és az *Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia* nevű Facebook-oldalak működtetése, valamint kapcsolattartás más szervezetekkel, kiemelten a MANYE-val – ezeket foglalom össze röviden az alábbiakban.

4.1. Az Alkalmazott Nyelvtudomány folyóirat

Az *Alkalmazott Nyelvtudomány* című folyóirat (W2) alkalmazott nyelvészeti tematikájú tudományos folyóirat. Az MTA Nyelvtudományi Bizottsága Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának és a Pannon Egyetem Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézetének a tudományos folyóirata. 2001 óta jelenik meg, jelenleg a 25. évfolyamánál tart, vagyis negyed százada kezdeményezte az alapítását Gósy Mária, az alapító szerkesztőbizottsági elnök, aki 2001 és 2012 között töltötte be a szerkesztőbizottság elnöki pozícióját. Az első (alapító) főszerkesztő Lengyel Zsolt volt (2001 és 2009 között), 2009 óta pedig a folyóirat főszerkesztője Navracsics Judit. A szerkesztőbizottság elnökei Gósy Máriát követően a Munkabizottság aktuális elnökei: Fenyvesi Anna (2012–2018), Markó Alexandra (2018–2021), Károly Krisztina (2021–2024), 2024-től Fóris

Ágota. A folyóirat magyar és angol nyelven közöl alkalmazott nyelvészeti témájú tudományos tanulmányokat, könyvismertetőket és konferenciabeszámolókat. Szerkesztőbizottsága és tanácsadó testülete rangos hazai és nemzetközi tagokból áll, akik az alkalmazott nyelvészet legkülönbözőbb területeit képviselik.

4.2. Facebook-oldalak és információk a honlapon

A Munkabizottság hozta létre és működteti az *Apply Linguistics / Nyelvészet – alkalmazd* (W3) és az *Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia* nevű Facebook-oldalakat (W4). Ezt az ötletet Markó Alexandra vetette fel 2018-ban; a megvalósítása óta az oldalak adminisztrátorai: Fenyvesi Anna, Grácsi Tekla Etelka, Ludányi Zsófia, Markó Alexandra. Az előbbi oldal az alkalmazott nyelvészettel kapcsolatos híreket, eseményeket tesz közzé, a tanulmány írásakor 692 követője van; míg az utóbbi oldal az AlkNyelvDok híreit tartalmazza, és 225 követővel rendelkezik.

A Munkabizottság aktuális adatai az MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya honlapján található meg (W1). Az AlkNyelvDok híreinek korábban külön aloldal adott helyet a Nyelvtudományi Kutatóközpont (W11) weboldalán, de a honlap átalakítása óta már az egyes doktoranduszkonferenciáknak van külön aloldaluk (pl. W8, W9, W10). A honlap kezelését Gárdai Kinga végzi.

4.3. Kapcsolattartás más szervezetekkel

Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága – elsősorban a tagjain keresztül – számos nemzetközi és hazai szervezettel, felsőoktatási intézménnyel tart kapcsolatot.

Ezek közül kiemelkedik a hazai alkalmazott nyelvészeti egyesülettel, a MANYE-val való kapcsolata (W5). Klaudy Kinga írásaiból (2021, 2026) is kiderül, hogy a Munkabizottság (egyes években Bizottság), a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete, valamint a Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciák (később kongresszusok, melyek közül az elsőt 1991-ben rendezték Nyíregyházán) eleinte szorosan összekapcsolódtak egymással, már csak azért is, mert többé-kevésbé ugyanazok a nyelvész körök vettek részt a működtetésükben, és sok esetben a vezetőségek tagjai is átfedésben voltak. Ez részben ma is így van, bár a két szervezet a korábbinál jobban kettévált, és egyfajta munkamegosztás is kialakult közöttük: a Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszust a MANYE két évente (2017 előtt évente), míg az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciát a Munkabizottság évente szervezi. A MANYE folyóirata a *Modern Nyelvoktatás* (W6), a Munkabizottság folyóirata az *Alkalmazott Nyelvtudomány* (W2) – mindegyik színvonalas, magasan értékelt tudományos folyóirat. A Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszusok anyaga pedig a *MANYE Kongresszusok Előadásai* (W7) című könyvsorozatban jelenik meg az Akadémiai Kiadónál. Egyes, korábban a Munkabizottságban tárgyalt ügyek átkerültek a MANYE mint egyesület

tevékenységi körébe, azért is, mert bizonyos feladatok hivatalosan egyesületi keretben végezhetők, de Munkabizottsági keretben nem: mivel az egyesületek jogi személyek, van tagságuk és van önálló költségvetésük; de a Munkabizottság nem jogi személy, és nincs költségvetése sem.⁵ Ilyen a legtöbb, pénzmozgást feltételező ügy, többek között a nemzetközi szervezetekben való tagság: a MANYE a FIPLV (Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes) és az AILA (International Association of Applied Linguistics) tagjaként tagsági díjat fizet, és szavazati joggal is rendelkezik e szervezetekben.

5. A Munkabizottság céljai és feladatai a legutóbbi ciklusban

A Munkabizottság stratégiai és tudománypolitikai irányvonalát több szempont is befolyásolja, többek között az alkalmazott nyelvészet nemzetközi és hazai helyzete és tendenciái, az MTA aktuális stratégiai céljai, vagy a nyelvtudomány helyzete a felsőoktatásban és a tudományban.

A legutóbbi, 2024-ben indult munkabizottsági ciklusban stratégiai célként tűztük ki a korábbi elnök törekvéseinek folytatását, az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia tartalmi és szervezeti megújulását, a fiatal kutatói generációk megváltozott tudományos szocializációjához és attitűdjéhez való alkalmazkodást és a digitális platformok erőteljesebb használatát. Ezen kívül több témában általános helyzetfelmérésre volt szükség, mivel az utóbbi évtizedben számos olyan változás történt, ami befolyásolta vagy megváltoztatta például az alkalmazott nyelvészet helyzetét, platformját vagy bővítette módszertanát.

Ennek megfelelően a 2024, 2025 és 2026 években is megrendeztük február első péntekjén az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciát (W8, W9, W10)⁶ és megjelentettük az elhangzott előadások írott verzióját (Függelék3). A szokásos bírálati folyamatot folytattuk le, vagyis a konferenciára benyújtott absztraktokat három független bíráló bírálja és pontozza, a benyújtott tanulmányokat pedig két független bíráló értékeli (vagyis kettős vaklektorálási, 'double-blind peer-review' eljárást alkalmazunk).

A ciklus első évében, 2024. április 17-én kerekasztal-beszélgetést tartottunk a Munkabizottság tagjainak részvételével. Ennek során a magyarországi nyelvtudományi doktori iskolák helyzetét, a hallgatói létszámokat és a doktoranduszkonferencia megújításának lehetőségeit tárgyalták meg a jelenlévők. Szintén a megbeszélés témája volt az alkalmazott nyelvészeti mesterszakok és a doktori képzések munkanyelve.

A Magyar Tudományos Akadémia céljaihoz igazodva az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság célkitűzése a magyarországi (tágabb értelemben a magyar) alkalmazott nyelvészet művelésének, a tudományterület fejlődésének támogatása. A Munkabizottság célja összekötni egymással a tudományterület

⁵ Továbbá: a tudományos egyesületek és az akadémiai munkabizottságok tagjai és vezetői a munkát önkéntesen, tiszteletdíj nélkül, tudományos közéleti feladatként végzik.

⁶ A 2025. évi konferenciáról lásd Jakab (2025) összefoglalóját.

kutatóit, fórumot biztosítani számukra, támogatni az utánpótlás-nevelést és ezen keresztül a felsőoktatásban folyó alkalmazott nyelvészeti képzéseket, hallgatókat és doktoranduszokat. A fiatal kutatók támogatásával pedig elősegíteni a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásukat. Eleinte a célok között szerepelt a magyar nyelvű tudományosság támogatása is, ez azonban az utóbbi években – alkalmazkodva a változásokhoz – átalakult, a cél ma már a kétnyelvű – angol és magyar – tudományos kommunikáció támogatása.

A Munkabizottság tevékenysége tehát erősen összpontosít a doktori képzésekre, ezért is került a doktori képzés a megbeszélés fókuszába, és hogy hatékonyabban és az érdekeltek igényeihez és lehetőségeihez igazodva tudjuk megszervezni az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferenciákat (AlkNyelvDok). A megbeszélés egyik eredményét úgy összegezhetjük, hogy a magyarországi alkalmazott nyelvészeti doktori képzésekre jellemző a nemzetköziesedés, egyre nagyobb a külföldi hallgatók száma és aránya, és egyre több doktori program válik magyar és angol kétnyelvűvé, pontosabban a korábban magyar munkanyelvet angol közvetítő nyelvre cserélik (English Medium Instruction, EMI). Egyre nagyobb a Stipendium Hungaricum-ösztöndíjas külföldi hallgatók száma a programokban. Részen e folyamatok eredményeként, részben az angol nyelvű tudományos publikációk magasabb értékelése miatt a publikációk nyelve is egyre nagyobb arányban az angol (lásd Fóris, 2024 összegzését; az angol nyelv terjedésével kapcsolatban pedig Kontra, 2025 írását). A kollégák beszámolóí alapján tehát egyre kevesebb a magyar munkanyelvű doktorandusz, a legtöbben Stipendium Hungaricum-ösztöndíjas külföldi hallgatók, munkanyelvük – de jellemzően nem anyanyelvük – az angol.

A kerekasztalon sorra vettük a hazai, doktoranduszok számára szervezett, vagy számukra nyitott konferenciákat is. Specifikus témakörökben, valamint általános és alkalmazott nyelvészeti témakörökben is megnőtt ezek száma az országban, egyre több az online részvétellel szervezett, felsőoktatási tanszékek, doktori iskolák vagy hallgatói önkormányzatok által szervezett rendezvény.

A konkrét tapasztalatokat és a megbeszéléseken elhangzottakat is figyelembe véve tehát áttértünk a doktoranduszkonferenciák online történő szervezésére, megújítottuk a konferenciák dokumentációját (pl. jelentkezési lapok, tájékoztatók, határidők, bírálói űrlapok), az idei évtől pedig adatvédelemmel, kutatásetikával és a mesterségesintelligencia-alkalmazások felelős használatával kapcsolatos tájékoztatót készítettünk (ennek jelentőségét lásd Fóris, 2025). Az online fórum nagyobb számú hallgató részvételére biztosít lehetőséget, de egyúttal több felelősséget is jelent a szervezők számára. A nemzetközi hallgatók számának növekedése jóval változatosabb és specifikusabb kutatási témákat is eredményezett, amelyek absztraktjainak és tudományos szövegeiknek az ellenőrzéséhez nem mindig egyszerű – a témavezetőtől eltérő – hozzáértő, független bírálókat találni.

6. Összegzés

Ebben az írásban az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága 1999 és 2025 közötti munkabizottsági ciklusait tekintetem át. A korábbi ciklusok megalapozták a magyarországi alkalmazott nyelvészet céljait, tudományos és szervezeti felépítését, a felsőoktatásban elfoglalt helyét (lásd Klaudy, 2026). Az ezredfordulótól kezdve körülbelül a 2020-as évtized elejéig tartó időszak az alkalmazott nyelvészet minden területén – a tudományos kutatásban és felsőoktatásban is – rendkívül gyümölcsöző periódus volt: felsőoktatási mesterszakok és specializációk, doktori programok és tudományos folyóiratok nagy száma jött létre ebben az időszakban (lásd pl. Gósy 2011; Fóris 2020, 2021). Azóta számos gyors technológiai és infokommunikációs változáson esett át a világunk: a Covid19-pandémia által meggyorsított áttérés az online platformokra, majd a mesterségesintelligencia-alkalmazások elterjedése a mindennapokban, a kutatásban és az oktatásban is (lásd pl. Váradi, 2026), továbbá új kutatási területek és módszerek megjelenése, valamint a fiatal kutatók megváltozott tudományos szocializációs tendenciái és a nemzetköziesedési folyamatok újra gyors változásokat hoztak, amelyek az alkalmazott nyelvészeti kutatóközösség részéről is folyamatos adaptációt tesznek szükségessé.

Köszönetnyilvánítás: Köszönettel tartozom a Munkabizottság elnökei és titkárai névsorának összeállításában nyújtott segítségért Klaudy Kingának, a Bizottság korábbi titkárnak és társelnökének, valamint Markó Alexandrának, a Munkabizottság korábbi elnökének, továbbá Ruzsits Ildikónak, az Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya titkárnak. További köszönettel tartozom Klaudy Kingának, aki készséggel válaszolt a kérdéseimre, és megosztotta velem az emlékeit az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság működésének korábbi történéseivel kapcsolatban, ami azért is volt fontos számomra, mert én magam 2008-ban lettem a Munkabizottság tagja. Valamint köszönetemet fejezem ki Grácsi Tekla Etelkának és Markó Alexandrának a Munkabizottság által az utóbbi évtizedben végzett feladatok összesítéséhez nyújtott megjegyzéseikért.

Irodalom

- Dodé Réka, Ludányi Zsófia (szerk.) (2021). *A korpusznyelvésztől a neurális hálókig. Köszöntő kötet Váradi Tamás 70. születésnapjára*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/22100/22157/22157.pdf>
- Fenyvesi Anna (2026). Magyar nyelvi tájkép, különös tekintettel az Appalache-régió amerikai magyar sírfeliratainak nyelvhasználatára. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXVI(1)Különszám, <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.006>
- Fóris Ágota (2020). Alkalmazott nyelvészeti periodikumok (folyóiratok és kiadványsorozatok) Magyarországon – a tudományos dokumentáció aktuális kérdései. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XX(2), doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2020.2.005>
- Fóris Ágota (2021). Alkalmazott nyelvészeti mesterképzések és specializációk a magyar felsőoktatásban. In Havas Ferenc, Horváth Katalin, Hrenek Éva & Ladányi Mária (szerk.), *A grammatikától a retorikáig. Tanulmányok C. Vladár Zsuzsa tiszteletére* (328–341). Budapest: ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék. Letöltés: <http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/havas-ferenc-horvath-katalin-hrenek-eva-ladanyi-maria-szerk-a-grammatikatol-a-retorikaig-nyelveszeti-tanulmanyok-c-vladar-zsuzsa-tiszteletere/>
- Fóris Ágota (2024). A felsőoktatás és a tudomány nemzetköziesedésének hatása a magyar anyanyelvű oktatásra és terminológiára. *Anyanyelv-pedagógia*, XVII(4), 1–15. doi: 10.21030/anyp.2024.4.1,

- Fóris Ágota (2025). Aktuális etikai kérdések a tudományos publikálás folyamatában. *Fordítástudomány*, 27(2), 7–27. <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.2.1>
- Gósy Mária (2011). Tudós tanár – tanár tudós. Alkalmazott nyelvészeti doktori program az ELTE Bölcsészettudományi Karán. *Anyanyelv-pedagógia*, IV(3). Letöltés: <http://anyanyelvpedagogia.hu/cikkek.php?id=336>
- Gósy Mária (2020). Tanítás, hogy átadjuk – kutatás, hogy megszerezzük az ismereteket. Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program az ELTE-n. *Anyanyelv-pedagógia*, XIII(3). doi: 10.21030/anyp.2020.3.10
- Jakab Dorottya (2025). XIX. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia (Budapest, 2025. február 7.) *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXV(1), 210–212. Letöltés: <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/Jakab-Dorottya.pdf>
- Károly Krisztina (2026). Episztemológiai kihívások, elméleti paradigmák, kutatási módszerek és eredmények a tudományos szakfordítás vizsgálatában. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXVI(1)Különszám, <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.004>
- Klaudy Kinga (2021). Az alkalmazott nyelvészek szakmai közösségé formálódása a 20. század végén és a 21. század elején. *Modern Nyelvoktatás*, 27(1–2), 17–38. Letöltés: <https://real.mtak.hu/135855/>
- Klaudy Kinga (szerk.) (2024). *Fordítástudományi dilemmák a 21. század elején. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Klaudy Kinga (2026). Az MTA és az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság első húsz éve. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXVI(1)Különszám, <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.002>
- Kontra Miklós (2025). Az angol nyelv a mai Magyarországon. In Bodó Csanád, Szabó Gergely (szerk.), *A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai* (287–299.). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Markó Alexandra, Grácsi Tekla Etelka (2026). Innovációk és alkalmazások a magyar artikulációs fonetikában. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXVI(1)Különszám, <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.007>
- Navracsics Judit 2026. Alkalmazott nyelvészet Veszprémben. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXVI(1)Különszám, <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.003>
- Schirm Anita (2026). *Hát szóval ez egy ilyen érdekes terület. A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás a kezdetektől napjainkig.* *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXVI(1)Különszám, <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.005>
- Váradi Tamás (2026). Mit tudnak valójában a nagy nyelvi modellek? Nyelvészeti kérdések az LLM-ek értelmezéséhez. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, XXVI(1)Különszám, <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.008>
- W1 = MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, Nyelvtudományi Bizottság, albizottságok. https://mta.hu/i-osztaly/al-es-munkabizottsagok-105864#nyelvtudomanyi_bizottsag
- W2 = Alkalmazott Nyelvtudomány / Hungarian Journal of Applied Linguistics. <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/>
- W3 = Facebook: Apply Linguistics / Nyelvészet – alkalmazd. <https://www.facebook.com/alknyelv/>
- W4 = Facebook: Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. <https://www.facebook.com/alknyelvdok>
- W5 = Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE). <http://www.manye.hu>
- W6 = Modern Nyelvoktatás folyóirat. <https://ojs.elte.hu/modernnyelvok>
- W7 = MANYE Kongresszusok Előadásai. <https://mersz.hu/a-manye-kongresszusok-eloadasai>
- W8 = XVIII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. 2024. február 2. <https://nytud.hu/esemeny/xviii-alkalmazott-nyelveszeti-doktoranduszkonferencia>
- W9 = XIX. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. 2025. február 7. <https://nytud.hu/esemeny/xix-alkalmazott-nyelveszeti-doktoranduszkonferencia>
- W10 = XX. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. 2026. február 5–6. <https://nytud.hu/esemeny/xx-alkalmazott-nyelveszeti-doktoranduszkonferencia>
- W11 = ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://nytud.hu/>

Függelék1.

A Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága. Elnökök és titkárok

- 1980–1985 (ötéves ciklus): elnök: Papp Ferenc (KLTE; Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem), társelnök: Szépe György (JPTE; MTA Nyelvtudományi Intézet), titkár: Terestyéni Tamás (Tömegkommunikációs Kutatóközpont)
- 1985–1990 (ötéves ciklus): elnök: Papp Ferenc (ELTE; MTA Nyelvtudományi Intézet), társelnök: Szépe György (JPTE; MTA Nyelvtudományi Intézet), titkár: Kassai Ilona (MTA Nyelvtudományi Intézet)
- 1990–1993 (hároméves ciklus) Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság: elnök: Papp Ferenc (MTA Nyelvtudományi Intézet), társelnök: Szépe György (JPTE; MTA Nyelvtudományi Intézet), a társelnök helyettese: Lengyel Zsolt (JGYTF; Veszprémi Egyetem), titkár: Szöllősy-Sebestyén András (BME)
- *1993–1996 (hároméves ciklus) – Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság: elnök: Papp Ferenc (MTA Nyelvtudományi Intézet), társelnök: Szépe György (JPTE; MTA Nyelvtudományi Intézet), a társelnök helyettese: Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem), titkár: Klaudy Kinga (ELTE; Miskolci Egyetem)
- *1996–1999 (hároméves ciklus) – újra Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság: elnök: Papp Ferenc (MTA Nyelvtudományi Intézet), társelnök: Klaudy Kinga (ELTE; Miskolci Egyetem), titkár: Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)
- 1999–2002: elnök: Gósy Mária (MTA Nyelvtudományi Intézet; ELTE), titkár: Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)
- 2002–2005: elnök: Gósy Mária (MTA Nyelvtudományi Intézet; ELTE), titkár: Navracsics Judit (Veszprémi Egyetem)
- 2005–2008: elnök: Váradi Tamás (MTA Nyelvtudományi Intézet), titkár: Navracsics Judit (Pannon Egyetem)
- 2008–2012: elnök: Váradi Tamás (MTA Nyelvtudományi Intézet), titkár: Navracsics Judit (PE)
- 2012–2015: elnök: Fenyvesi Anna (SZTE), titkár: Schirm Anita (SZTE)
- 2015–2018: elnök: Fenyvesi Anna (SZTE), titkár: Schirm Anita (SZTE)
- 2018–2021: elnök: Markó Alexandra (ELTE), titkár: Grácz Tekla Etelka ([MTA] Nyelvtudományi Intézet)
- 2021–2024: elnök: Károly Krisztina (ELTE), titkár: Grácz Tekla Etelka (Nyelvtudományi Kutatóközpont)
- 2024–2027: elnök: Fóris Ágota (KRE), titkár: Grácz Tekla Etelka (HUN-REN/ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont)

Függelék2.

Az Alkalmazott nyelvészeti doktoranduszkonferenciák

- I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2007. február 2.
- II. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2008. február 8.
- III. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2009. február 6.
- IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2010. február 5.
- V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2011. február 4.
- VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2012. február 3.

- VII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2013. február 1.
- VIII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2014. február 7.
- IX. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2015. február 6.
- X. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2016. február 5.
- XI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2017. február 3.
- XII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2018. február 2.
- XIII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2019. február 1.
- XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2020. február 7.
- XV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2021. február 5.
- XVI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2022. február 4.
- XVII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2023. február 3.
- XVIII. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2024. február 2.
- XIX. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2025. február 7.
- XX. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2026. február 5–6.

Függelék3.

Az Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia megjelent tanulmányai

- Várad Tamás (szerk.) (2007). *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2007. február 2.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-44-6, Letöltés: https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/alknyelvdok07_online.pdf
- Várad Tamás (szerk.) (2008). *II. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2008. február 8.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-47-7, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings08.pdf>
- Várad Tamás (szerk.) (2009). *III. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2009. február 6.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978 963 9074 50 7, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings-1.pdf>
- Várad Tamás (szerk.) (2010). *IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2010. február 5.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-53-8, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings10.pdf>
- Várad Tamás (szerk.) (2011). *V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2011. február 4.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-57-6, Letöltés: https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/alknyelvdok-v-proceedings_kesz.pdf
- Várad Tamás (szerk.) (2012). *VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 2012. február 3.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-58-3, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings12.pdf>

- Várad Tamás (szerk.) (2013). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok7). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-59-0, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings13.pdf>
- Várad Tamás (szerk.) (2014). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok8). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-61-3, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings2014.pdf>
- Várad Tamás (szerk.) (2015). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok9). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-62-0, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings2015.pdf>
- Várad Tamás (szerk.) (2016). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok10). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-66-8, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings2016.pdf>
- Ludányi Zsófia (szerk.) (2017). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok11). (Sorozatszerk. Várad Tamás). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-70-5, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings2017.pdf>
- Ludányi Zsófia, Krepsz Valéria & Gráci Tekla Etelka (szerk.) (2018). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok12). (Sorozatszerk. Várad Tamás). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-78-1, Letöltés: <https://nytud.hu/wp-content/uploads/2023/02/proceedings2018.pdf>
- Ludányi Zsófia & Gráci Tekla Etelka (szerk.) (2019). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok13). (Sorozatszerk. Várad Tamás). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-81-1, <https://doi.org/10.18135/Alknyelvdok.2019.13>
- Ludányi Zsófia & Gráci Tekla Etelka (szerk.) (2020). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok14). (Sorozatszerk. Várad Tamás). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-88-0, <https://doi.org/10.18135/Alknyelvdok.2020.14>
- Gráci Tekla Etelka & Ludányi Zsófia (szerk.) (2021). *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből.* (AlkNyelvDok15). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. ISBN 978-963-9074-94-1, <https://doi.org/10.18135/Alknyelvdok.2021.15>
- Gráci Tekla Etelka & Ludányi Zsófia (szerk.) (2022). *Alkalmazott Nyelvtudomány, XXV(2)Különszám.* Letöltés: <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/kulonszam-2023-2-szam/>
- Seidl-Pé h Olívia & Robin Edina (szerk.) (2023). *Alkalmazott Nyelvtudomány, XXV(3)Különszám.* Letöltés: <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/kulonszam-2023-3-szam/>
- Sólyom Réka & Dé Csilla Ilona (szerk.) (2024). *Alkalmazott Nyelvtudomány, XXIV(2)Különszám.* Letöltés: <https://alkalmazottnyelvtudomany.hu/kulonszam-2024-2-szam/>
- Dé Csilla Ilona & Sólyom Réka (szerk.) (2025). *Alkalmazott Nyelvtudomány, XXV(1)Különszám.* Letöltés: <https://alkalmazottnyelvtudomany.hu/kulonszam-2025-1-szam/>

KLAUDY KINGA

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
klaudy.kinga@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0001-7457-7524>

Klaudy Kinga: Az MTA és az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság
első húsz éve
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 19–45.
doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.002>

Az MTA és az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság első húsz éve

The first twenty years of the Working Committee on Applied Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences

The study presents the first five terms (1980–1999) of the Working Committee on Applied Linguistics, operating within the Committee on Linguistics of Section I of the Hungarian Academy of Sciences (MTA). During the third and fourth terms, it was granted Full Committee status, while in the fifth term it reverted to Working Committee status, which it has retained ever since. These changes in designation reflect the struggle for the academic recognition of applied linguistics as a legitimate field of scientific research.

During these twenty years, applied linguistics steadily increased in importance. However, gaining acceptance from scholars working in traditional linguistics proved to be no easy task. A number of new research fields emerged within applied linguistics, which was often met with strong skepticism by those in traditional fields of research. In this context, it was the professional prestige and academic weight of Academician Ferenc Papp, Chairman of the first Working Committee and later of the Full Committee, that proved to be decisive. His standing within the MTA enabled the development of new research areas and supported a younger generation of scholars through conferences, publications, and coordinated professional initiatives.

The study outlines the main characteristics of all five terms: the composition of the membership, the agendas of the meetings, the topics of the presentations, and the key organizational issues discussed. Particular attention is devoted to the third and fourth cycle (1990–1996), as this was the period when the Working Committee was promoted to Full Committee status. This event, while seemingly only of interest for science historians, coincided with major political changes in the country and the complete transformation of the Hungarian higher education system.

In October 1989, Hungary became a republic, and the one-party system was abolished. From the 1989/1990 academic year onwards, the compulsory teaching of the Russian language was terminated, and the retraining of Russian teachers began. During this time, a new Higher Education Act was being drafted, which was to grant universities greater autonomy. The right to confer scientific qualifications—specifically the PhD degree, which replaced the former Candidate of Sciences (C.Sc.) degree—was transferred from the Scientific Qualification Committee of MTA to the universities. These developments paved the way for a more prominent role for the Committee on Applied Linguistics, which was increasingly required to issue official position papers on ever more serious professional matters.

A review of the activities carried out during the five terms shows that under the leadership of Papp Ferenc and Szépe György, the Working Committee and the Committee on Applied Linguistics responded promptly to the major socio-political changes of the period, including the linguistic aspects of Hungary's preparation for accession to the European Union. Even before the introduction of the Bologna system, it recognized that in the two-cycle degree structure, which was to be adopted with a view to bringing Hungarian higher education in line with the European Higher Education Area, an MA

programme in applied linguistics could play a key role and prepared the accreditation of such a programme. It also took advantage of the reorganization of doctoral education to promote the establishment of applied linguistics doctoral programmes at Hungarian universities. In cooperation with the Hungarian Association of Applied Linguists and Language Teachers, the Working Committee on Applied Linguistics launched the series of Hungarian Applied Linguistics Conferences—later Congresses—which continue to the present day. Through its sustained efforts, significant progress was made in the development of applied linguistics as an independent discipline with a solid educational and research infrastructure. Building on these foundations, the Working Committee on Applied Linguistics was able to continue its work successfully over the subsequent twenty-five years.

Keywords: Hungarian Academy of Sciences (MTA), Working Committee on Applied Linguistics, science policy, disciplinary legitimation.

1. Bevezetés

A tanulmány műfaja – tudományszervezési áttekintés. Az 1980-tól 2000-ig tartó időszakot fogom megvizsgálni a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályához tartozó Nyelvészeti Bizottság Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának történetében. A módszer: dokumentumelemzés. Két ötéves és három hároméves akadémiai ciklus dokumentumait fogom bemutatni és elemezni. Mivel ezek a dokumentumok nincsenek digitalizálva, saját papíralapú gyűjteményem anyagára fogok támaszkodni. A felhasznált dokumentumok műfajilag sokfélék: meghívó az ülésekre, az ülések napirendje, az ülések jegyzőkönyve, beszámolók az éves munkáról, beszámolók a ciklus végén, tagsági névsorok, jelenléti ívek, konferenciameghívók, konferenciabeszámolók, konferenciakiadványok.

Sokszor csak száraz adatokat, felsorolásokat látunk, mint például a tagsági névsoroknál, de a nevek felsorolása mögött ott van az alkalmazott nyelvészeti témák bővülése. Sokszor az egész dokumentumból csak az érdekes, ki írja alá és hogyan, de aki átélte ezt a korszakot, tudja, mi van a háttérben. Sokszor csak egy napirendi pontot látunk: pl. az alkalmazott nyelvészeti szak helyzetének megvitatása, de mögötte ott van a háttérben az egész magyar felsőoktatás átalakítása és az európai oktatási térséghez való igazítása. Mivel kb. 70 dokumentumról van szó, ezek közül nem fogom mindegyiket felhasználni, és csak a felhasznált dokumentum számát fogom megadni hivatkozással: pl. DOK32.

2. A tudományszervezés technikai lehetőségeinek változása 1980 és 2000 között

A vizsgált 20 év alatt nagy változások mentek végbe a tudományszervezés technikai lehetőségeit illetően: 1980 és 1990 között minden irat mechanikus írógéppel készült, minden információ postán keresztül jutott el az érintettekhez, minden meghívót, körlevelet, programot, absztraktfüzetet és kiadványt stencilezve vagy Xerox-gép segítségével sokszorosítottunk.

1990 és 1996 között az írógépet felváltja a szövegszerkesztő, de még minden iratot postázni kell. Jó példa erre az 1996 szeptember 5. és 7. között lezajlott

„*Transfere Necesse est 2*” nemzetközi fordítástudományi konferencia, amelynek a rendezését a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetközi Együttműködési Irodája (NEI) vállalta. A NEI 1995 és 1996 között 400 fővel levelezett 40 országból. Minden körlevél postán ment ki, minden jelentkezési lap postán jött vissza. Ezért volt szükség két évre ennek a nagylétszámú nemzetközi konferenciának a megszervezéséhez. Ugyancsak e-mail nélkül szerveződött az 1996-os XIV. FIT Világkongresszus Melbourne-ben, ahol a postázás mellett már gyakori volt az akkor modernnek számító faxolás. Már sok kutatónak volt otthon is fax-gépe, tehát tudták fogadni az üzeneteket, egyetlen probléma volt, hogy az időeltolódás miatt ezek mindig éjjel érkeztek.

1996 és 2000 között fokozatosan érkezik el az idő, amikor szövegszerkesztővel készült iratainkat e-mailen tudjuk elküldeni. Akkor már többen szorgalmazták az e-mailes kapcsolattartás bevezetést, de addig nem lehetett bevezetni, amíg az e-mail használata nem vált általánossá. Az 1996-os tagnévsorban csak öt név mellett van e-mail cím: Papp Ferenc, Szépe György, Klaudy Kinga, Hunyadi László és Kohn János (DOK32).

3. Az áttekintett időszak 1980–1999 tisztségviselői

1980 és 2000 között két ötéves és három hároméves akadémiai ciklus volt A tisztségviselőket az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság és az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság tisztségviselői az első öt akadémiai ciklusban

A Bizottság neve	Akadémiai ciklus	Elnök	Társelnök	Társelnök helyettese	Titkár
Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság	1980–1985	Papp Ferenc	Szépe György	(-)	Terestyéni Tamás
Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság	1985–1990	Papp Ferenc	Szépe György	(-)	Kassai Ilona
Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság	1990–1993	Papp Ferenc	Szépe György	Lengyel Zsolt	Szöllősy-Sebestyén András
Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság	1993–1996	Papp Ferenc	Szépe György	Lengyel Zsolt	Klaudy Kinga
Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság	1996–1999	Papp Ferenc	Klaudy Kinga	(-)	Lengyel Zsolt

Mint látjuk, az elnök végig Papp Ferenc volt, a társelnök pedig egészen az utolsó ciklusig Szépe György. Az ő innovatív, minden újdonságra nyitott szellemük lebegett az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság majd Bizottság tevékenysége fölött. Céljaikra még visszatérek, de mindkettőt szeretném egy-egy hasonlóan kiváló pályatársuktól vett idézettel jellemezni.

Papp Ferenc jellemzésére Kiefer Ferentől vettem az idézetet: aki a *Magyar Tudomány* című folyóiratban írt nekrológot róla.

Tudományos felkészültsége és személyisége rendkívül alkalmas volt arra, hogy az alkalmazott nyelvészet legkülönbözőbb területein dolgozó kutatók tevékenységét összefogja és irányítsa: a fordításelmélettől a gyermeknyelv-kutatásig, a szótárkészítéstől a nyelvpedagógiáig. Vérbeli alkalmazott nyelvész volt, aki a tudomány minden területén az elméleti eredmények gyakorlati alkalmazhatóságát is szem előtt tartotta. (Kiefer, 2002: 218)

Szépe György jellemzésére Péter Mihálytól választottam idézetet, aki a *Magyar Nyelvben* köszönti Szépe Györgyöt 70. születésnapja alkalmából többek között ezekkel a szavakkal:

Hazánkban alighanem Szépe György nevéhez fűződik elsősorban az alkalmazott nyelvészetnek olyan értelmezése és művelése, amely egyrészt szervesen kapcsolódik a nyelvtudomány különféle elméleti irányzataihoz, másrészt a hagyományos szakdidaktikáknál lényegesen tágabban értelmezi saját feladatait és lehetőségeit. (Péter, 2001: 378)

Szót kell még ejteni a titkárokról: az öt ciklusban a következők látták el a titkári teendőket: Terestyéni Tamás, Kassai Ilona, Szöllősy-Sebestyén András, Lengyel Zsolt, Klaudy Kinga. Ők nem annyira tanítványok voltak, inkább úgy lehet jellemezni őket, hogy Papp Ferenc és Szépe György holdudvarához tartoztak. Azért írom, hogy „holdudvar”, mert a titkárok közül nem mindenki volt tanítványuk olyan formában, hogy valaha is tanár-diák viszonyban lettek volna. Engem sem tanított egyikük sem. Ők országos személyiségek voltak, lehetett tudni, hogy aki alkalmazott nyelvészettel foglalkozik, azt ők védőszárnyaik alá veszik. És megtiszteltetés volt nekik titkárként dolgozni.

4. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság az első akadémiai ciklusban (1980–1985)

4.1. A tagság az 1980–1985-ös első ciklusban

Az első ciklus tisztségviselőiről már volt szó, de nevezzük meg szakterületüket is: Papp Ferenc (*számítógépes nyelvészet*), Szépe György (*szociolingvisztika, nyelvpolitika*), Terestyéni Tamás (*kommunikációelmélet*).

Az első ciklus tagsága is megérdemli, hogy felsoroljuk nevüket és szakterületüket, hiszen ők álltak az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság bölcsőjénél. Minden tag mellé csak egy jellemző kutatási területet írok, amely természetesen nem meríti ki kutatási tevékenységüket, de arra alkalmas, hogy a tagság összetételének sokrétűségét bemutassa.

A munkabizottsági tagok tehát az alábbi szakterületeket képviselték: Bánréti Zoltán (*pszicholingvisztika*), Dömölki Bálint (*számítógépes nyelvészet*), Éder Zoltán (*magyar mint idegen nyelv*), Hegedüs József (*nyelvpedagógia*), Hell György (*szaknyelv kutatás*), Hidasi Judit (*interkulturális kommunikáció*), Gárdus János (*szaknyelvvoktatás*), S. Kádár Júlia (*pszichológia*), Lengyel Zsolt (*gyermeknyelv*), Nagy J. József (*katonai szaknyelv*), Pléh Csaba (*pszicholingvisztika*), Székely Gábor (*lexikográfia*), Szende Aladár (*neveléstudomány*), Zsolnai József (*oktatáskutató*). A munkabizottságnak volt egy állandó meghívottja is: Szentesi György alezredes (MN Haditechnikai Intézet), aki nyilván a katonai szaknyelvet képviselte. Ennek a tagsági listának érdekessége, hogy minden név mellett az otthoni postacím van megadva. Akkor még ez látszott a legmegbízhatóbb kommunikációs eszköznek (DOK1).

4.2. Papp Ferenc és Szépe György fő törekvései

A mindenkori elnök, Papp Ferenc fő törekvése az volt, hogy akadémiai háttérrel nyújtson annak az alkalmazott nyelvészeti jellegű szerteágazó oktatási és kutatási tevékenységnek, amely a vizsgált időszakban rohamosan fejlődött, de akadémiai elismertsége nem állt arányban a jelentőségével. Általában támogatta az empirikus kutatásokat (például nagy örömmel támogatta azt a kísérletemet, melyben a fordított és nem fordított magyar szövegek megkülönböztetésére kértem egy teljes Russzisztikai Konferencia összes résztvevőjét), bár szívéhez legközelebb a számítógépes alkalmazások álltak (szóvégmutato szótár, írói szótárak stb.). Támogatta a frissen alakuló alkalmazott nyelvészeti részterületek kibontakozását, mint majd látni fogjuk, Klaudy Kinga Fordításelméleti Szekcióját vagy Lengyel Zsolt Gyermeknyelvi Napok című rendezvénysorozatát.

Szépe György tevékenységének legfőbb jellegzetessége az volt, hogy a jövőbe látott. Perspektívát tudott nyújtani az alkalmazott nyelvészettel foglalkozó szakemberek számára. Az alkalmazott nyelvészet fő jellegzetességének azt tartotta, hogy hasznos, innovatív és interdiszciplináris. Fontosnak tartotta kiszélesíteni az alkalmazott nyelvészeti szakemberek

képzését, kiszélesíteni az alkalmazott nyelvészeti kutatások spektrumát, és önálló doktori programot létrehozni alkalmazott nyelvészetből.

Hogyan zajlott ez a támogatás? Egy konkrét példán szeretném szemléltetni. Papp Ferenc egyik nagy tudományszervezési hozzájárulása: a Russzisztikai konferenciák rendezése a Kossuth Lajos Tudományegyetemen¹ 1975-től minden év január utolsó hétvégéjén. Ezekon a konferenciákon nemcsak russzisztikai és szlavisztikai témákról lehetett előadást tartani, hanem bármely modern nyelvészeti témáról. Részben Papp Ferenc személyének következtében nagy volt az érdeklődés a konferenciái iránt, az egész országból érkeztek résztvevők. Általában volt egy központi téma, bár nemcsak arról lehetett előadni.

1983 januárjában központi téma a fordítás volt, és olyan nagy volt az érdeklődés a téma iránt, hogy felmerült, hogy a fordítással kapcsolatos nyelvészeti kutatásoknak valamilyen szervezett keretet kellene adni, azaz jó lenne az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságon belül egy Fordításelméleti Szekció létrehozása. Papp Ferenc a konferencia utolsó napján elő is terjesztette ezt a tervet, és engem javasolt elnöknek. Meg is választottak, és elkezdhettem a szervezést, azzal az ígérettel, hogy a következő ciklusban kooptálni fognak a Munkabizottságba, ami, mint látni fogjuk, meg is történt.

Az akadémiai támogatás sokat jelentett: az MTA székház termeinek ingyenes használatát konferenciák rendezésére, a meghívók és konferenciakiadványok ingyenes postázását az MTA Nádor-utcai irodaházának postázójából, és a vonatkozó költség megtérítését a szekcióülések vidéki képviselőinek.

4.3. A Fordításelméleti Szekció országos tudományos konferenciái az első ciklusban

Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság Fordításelméleti Szekciója 1983-ban alakult meg, és még abban az évben két országos tudományos konferenciát szerveztünk. Ezekkel a konferenciákkal a következő céljaink voltak: összegyűjteni azokat az oktatókat és kutatókat, akik az ország különböző egyetemén és főiskoláin fordítással foglalkoznak, áttekinteni a nemzetközi fordításelméleti kutatásokat, és megnézni, melyek azok a társtudományok, amelyeknek az eredményeit bele lehet „csatornázni” a fordításelméletbe. Ezen a cikluson belül még két nagy fordításelméleti konferenciára került sor 1984-ben és 1985-ben, és az MTA székház Nagytermét minden évben megtöltötték az érdeklődők. Következzék a Fordítástudományi Szekció konferenciáinak felsorolása:

Első fordításelméleti konferencia az MTA székház Nagytermében (1983. április)

A német nyelvterületen folyó fordításelméleti kutatások áttekintése

Előadók: Hell György, Zalán Péter, Erdei Gyula, Pongrácz Judit.

Kiadvány: *Fordításelméleti Füzetek 1.*

¹ Ma: Debreceni Egyetem

Második fordításelméleti konferencia az MTA székház Nagytermében (1983. november)

Szövegnyelvészet és fordításelmélet

Előadók: Békési Imre, Ferenczy Gyula, Eördögh Miklós, Pordány László

Kiadvány: *Fordításelméleti Füzetek 2.*

Harmadik fordításelméleti konferencia az MTA székház Nagytermében (1984. május)

A tolmácsolás pszicholingvisztikája és pszichológiája

Előadók: Lengyel Zsolt, Sallai János, G. Láng Zsuzsa, Pléh Csaba, Bartha Magdolna, Bohákné Szabari Krisztina, Nagy István, Zalka Ilona

Kiadvány: *Fordításelméleti Füzetek 3.*

Negyedik fordításelméleti konferencia az MTA székház Nagytermében (1985. április)

A szaknyelvek írott és szóbeli változatának kutatása

Előadók: Ferenczy Gyula, Klaudy Kinga, Sziklai Lászlóné, Gárdus János, Berényi Pálné, Bartha Magdolna, Cs. Nagy Miklós, Pongrácz Judit

Kiadvány: *Fordításelméleti Füzetek 4.*

5. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság a második akadémiai ciklusban (1985–1990)

5.1. A tagság megújulása a 1985–1990-es második ciklusban

Számomra örömteli eseménnyel kezdődött az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság második ciklusa, mert 1985. szeptember 24-én levelet kaptam Hajdú Pétertől, a MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya elnökétől, amelyben felkér, hogy vegyek részt tagként az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság munkájában (DOK3). 1986 január elsején pedig azonos tartalmú felkérést kaptam Benkő Lorándtól, a Nyelvtudományi Bizottság elnökétől (DOK5). Mindkettő így fejeződik be: „Mellékelten megküldöm az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság névsorát, kérem szíveskedjék megőrizni.” Én meg is őriztem (DOK2), ennek alapján fogom áttekinteni, milyen változások történtek a Munkabizottság tagságában az új ciklusban.

A tisztségviselők és a tagság felsorolásakor zárójelben megadom a szakterületet, de csak az új tagoknál. A tisztségviselők: elnök: Papp Ferenc, társelnök: Szépe György, titkár: Kassai Ilona (*fonetika*).

A megújult tagság: Bánréti Zoltán, Bradeán-Ebinger Nelu (*areális nyelvészet*), Éder Zoltán, Fülei-Szántó Endre (*kontrasztív nyelvészet*), Füredi Mihály, (*magyar gyakorisági szótár*), Gárdus János, Hegedüs József, Hell György, Hidas Judit, S. Kádár Júlia, Kecskés István (*kétnyelvűség*), Klaudy Kinga (*fordításelmélet*), Lengyel Zsolt, Nagy J. József, Nádudvari Lília, Orosz Sándor

(nyelvpedagógia), Pléh Csaba, Szende Aladár, Székely Gábor, Terestyéni Tamás, Zsolnai József

A tagság a Munkabizottságban való részvételre való felkérésen kívül 1985. szeptember 24-én még egy felkérést kapott (DOK4) Hajdú Péternek az I. osztály elnökének aláírásával: „...felkérem Önt, hogy a következő ötéves ciklus idején legyen szíves tagként közreműködni az Association Internationale de la Linguistique Appliquée (AILA) magyar nemzeti bizottságának munkájában”. Ugyanebben a tárgyban érkezett levél 1986. február 3-án Hidasi Judittól, az AILA Magyar Nemzeti Bizottságának titkáráról, hogy részt kívánunk-e venni „A második nyelv elsajátításának kérdései”-vel foglalkozó albizottság munkájában (DOK6), és csatolva megkaptuk az AILA 8. világkongresszusának meghívóját is. Mindez azért érdekes, mert mutatja, hogy az AILA-tagság kérdése már 1986-óta szerepel a Munkabizottság programjában, de véglegesen csak napjainkban oldódott meg, és más szervezeti formában.

5.2. A Fordításelméleti Szekció további országos tudományos konferenciái a második ciklusban (1985–1990)

Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság második ciklusában most már az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság hivatalos tagjaként folytattam a Fordításelméleti Szekció országos tudományos konferenciáinak szervezését. Az ötödik, hatodik és hetedik fordításelméleti konferencián a résztvevők száma változatlanul nagy volt, sőt növekedett, mert közben a Modern Filológiai Társaságnak is alakult egy Fordításelméleti Szakosztálya (1984) és annak tagjai is kaptak meghívót ezekre a konferenciákra (erről bővebben Klaudy, 2023).

Ötödik fordításelméleti konferencia az MTA székház Nagytermében (1985. december)

A francia nyelvvel kapcsolatos fordításelméleti kutatások

Előadók: Vida Tamás, Kurián Ágnes, Berényi Pálné, Dániel Ágnes

Kiadvány: *Fordításelméleti Füzetek 5.*

Hatodik fordításelméleti konferencia az MTA székház Nagytermében (1986. november)

Fordítás és nyelvművelés

Előadók: Balázs János, Szepes Gyula, Balabán Péter, András T. László

Kiadvány: *Fordításelméleti Füzetek 6.*

Hetedik fordításelméleti konferencia az MTA székház Nagytermében (1988 május)

A tolmácsolás elméleti és gyakorlati kérdései

Előadók: Lomb Kató, Bendik József, Rubányi Ágnes, Nanovfszky György, Zalka Ilona

Ha az előadók névsorát megnézzük, látjuk, hogy vannak köztük gyakorló tolmácsok (Lomb Kató, Rubányi Ágnes), vannak olyan tolmácsok, akik kutatással is foglalkoznak (Bendik József), vannak gyakorló fordítók (Balabán Péter), magyar nyelvészek (Balázs János), szaknyelvoktatók (Gárdus János). Fordításkutató még kevés van, de éppen az volt a célja ezeknek a konferenciáknak, hogy meginduljon a nyelvi közvetítés rendszeres kutatása.

Az előadások írásos változata, a *Fordításelméleti Füzetek 1–6*, mindig elkészült a következő konferenciára. Az MTA a sokszorosítást nem vállalta, de a postázást igen, és ez is nagy segítség volt. A konferenciasorozat utolsó eseményének, a hetedik fordításelméleti konferenciának az anyagát már nem adtuk ki, mert a nehezen kezelhető A4-es stencilezett kiadvány már nem felelt meg a kor igényeinek.

5.3. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság ülései a második ciklusban (1985–1990)

Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság 1985 és 1989 közötti ülései közül ötnek őriztem meg a napirendjét, és az áttekintésben felhasználom Kassai Ilonának a Munkabizottság titkárának éves beszámolóit is.

Az ülések napirendje általában a következő volt: az elején egy-vagy két előadás hangzott el, majd hozzászólások következtek, és végül a szervezeti ügyek megtárgyalásával ért véget az ülés. Az előadások témája vagy valamilyen alkalmazott nyelvészeti szempontból aktuális kérdés volt, vagy valakinek a friss kutatása az alkalmazott nyelvészet valamelyik részterületéről.

Az 1986. május 20-i munkabizottsági ülésen (DOK7) Kontra Miklós (MTA Nyelvtudományi Intézet) tartott előadást *Ugyan mitől lenne jó a nyelvoktatás Magyarországon?* címen. A hozzászólások a titkári beszámoló szerint „elmélyítették a pesszimizmust”, ami érthető, hiszen hiába beszéltünk arról, hogy a nyelvtudomány eredményeinek felhasználása hatékonyabbá tehetné az idegen nyelvek oktatását, az okokat másban kellett keresni: a politikai helyzet még nem volt érett a változásra, az orosz nyelv kötelező oktatását csak az 1989/1990-es tanévben szüntették meg.

Az ülés szokás szerint Szépe György szervezeti javaslataival ért véget, melyeket érdemes felsorolni, mert mindegyik megfontolandó volt, és ha akkor nem is, de később részben meg is valósultak: (1) a Munkabizottságnak gyakrabban kellene ülésezni, (2) tájékoztató anyagot kellene összeállítani, amely áttekinti az alkalmazott nyelvészeti kutatásokat, (3) a Munkabizottság üléseinek helyszíne változó legyen, (4) a meglévő szekciók számát bővíteni kell, (5) egész évi esemény-naptárt kell összeállítani a Modern Filológiai Társasággal és a Magyar Nyelvtudományi Társasággal együtt, (6) a Munkabizottság ötéves tervét el kell küldeni a tagoknak, és a hozzászólások alapján összeállítani a programot.

Az ülések végén állandóan visszatérő téma volt a nemzetközi szervezetekben való tagság kérdése. Az AILA kérdés végig napirenden maradt, mert a

Munkabizottság nem felelt meg az AILA tagság feltételeinek. Mint azt az ülések végén Szépe György gyakran kifejtette, ahhoz egyesületté kellene válnunk. Szóba került egy másik nemzetközi szervezet is, a Societas Linguistica Europaea. 1986-ban megalakult a SLE Magyar Nemzeti Bizottsága Kiefer Ferenc elnöklétével, aki 1986. nov. 21-én kelt levelében tájékoztat erről, és felkéri az érdeklődőket a társasághoz való csatlakozásra (DOK8).

Az 1986. december 16-i munkabizottsági ülés (DOK9) bizonyította, hogy a Munkabizottság milyen komolyan veszi az alkalmazott nyelvészeti kutatások körének kiterjesztését egyre újabb területekre. Az előadást dr. Nyerges János (a Magyar Kereskedelmi Kamara tudományos tanácsadója) tartotta *A nemzetközi tárgyalás stratégiáinak kutatása* címmel.

A hozzászólásokban elhangzott, hogy a kereskedelmi, diplomáciai és kulturális tárgyalások eltérő stratégiákat igényelnek, hogy a műveltség, az országismeret és a szónoki képesség megelőzi a nyelvismeretet. A hozzászólók úgy találták, hogy a Külkereskedelmi Főiskola lenne legalkalmasabb arra, hogy létesüljön egy kutatócsoport a nemzetközi tárgyalások témájában, és kiemelték, hogy a kutatást nemzetközi együttműködésben kellene végezni.

A szervezeti ügyek újra Szépe György előterjesztésében hangzottak el: hangsúlyozta az alkalmazott nyelvészeti szakember-utánpótlás hiányát, javasolta a hagyományos alkalmazott nyelvészeti témák kibővítését (szaknyelv, szakmai kommunikáció, nemzetiségekkel kapcsolatos kétnyelvűség, a modern technika alkalmazása a nyelvészeti kutatásokban). Ezek közül a javaslatok közül idővel mindegyik megvalósult, az utóbbi akkor még nem látható mértékben.

Az 1987. április 28-i munkabizottsági ülésen (DOK10) két fonetikai tárgyú előadás hangzott el: Gósy Mária (MTA Nyelvtudományi Intézet): *A tudományos és technikai fejlődés kihívás az alkalmazott fonetikában*, és Kassai Ilona (MTA Nyelvtudományi Intézet): *A fonetikai alap kutatások alkalmazása itthon és külföldön*.

Hidasi Judit beszámolt arról, hogy a nemzetközi tárgyalások kutatásának megindítására javasolt kutatócsoport létrejött a Külkereskedelmi Főiskolán *A tárgyalás és érvelés nyelvi eszközei* címmel.

A szervezeti ügyek keretében Szépe György újra foglalkozott az alkalmazott nyelvészeti szakemberek utánpótlásának hiányával, és azt javasolta, hogy 3 éves posztgraduális tanfolyamot kellene indítani, melynek eredményeképp doktori fokozatot lehetne szerezni alkalmazott nyelvészetből. Azóta tudjuk, hogy tíz évvel később megindult az Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem² Nyelvtudományi Tanszékén Szépe György vezetésével. Az ülések jegyzőkönyvében nyomon követhetjük, hogy a Munkabizottsági ülések hogyan adtak fórumot az ilyen oktatáspolitikai törekvések kibontakozásának.

² Ma: Pécsi Tudományegyetem

Az 1988. december 13-i munkabizottsági ülésen (DOK11) Klaudy Kinga (ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Csoport) tartott előadást *A fordítástudomány mint alkalmazott nyelvészet* címmel. A hozzászólók javasolták, hogy pályázat útján kellene pénzt szerezni a *Fordításelméleti Füzetek* további megjelenésére, hogy az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* egyik kötetét lehetne a fordításnak szentelni, a *Fordítástant* be kellene vezetni a felsőoktatási programokba, és a fordítóképzést ki kellene bővíteni specializáció formájában. Most már visszatekintve látjuk, hogy a fordítóképzés kiterjesztése megvalósult az összes javasolt formában: van fordítási specializáció, van szakirányú továbbképzés, sőt az ELTE-n távoktatás is, és azóta megvalósult a fordító és tolmács mesterképzés is, amit akkor még senki sem javasolt, mert még messze voltunk a bolognai folyamat megindulásától.

6. Az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság a harmadik ciklusban (1990–1993)

A harmadik ciklusban a két ötéves ciklust hároméves ciklus váltja fel, amely nagyon örömteli eseménnyel kezdődik. A leendő tagok az alábbi felkérő levelet kapják (DOK12):

Budapest, 1990. október 18.

Igen Tisztelt Kolléga!

Örömmel értesítem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya Önt a következő akadémiai ciklusra az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság tagjává választotta.

Eredményes munkát kívánok a bizottságban

Kollegiális üdvözlettel

Dr. Papp Ferenc

akadémikus

az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság

elnöke

Ebben a látszólag egyszerű felkérő levélben két fontos szó van: az egyik a „Bizottság”, amely azt jelenti, hogy az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság előlépett Bizottsággá, a másik az, hogy Papp Ferenc „akadémikus”-ként írja alá a levelet. A magyarázat megtalálható egy másik levélben, amely 1990 nyarán kelt, amikor az ősszel induló új akadémiai ciklus tagjaira kellett javaslatot tenni. Ebből a levélből kiolvasható, hogy mi volt a Bizottsággá válás háttere és feltétele (DOK13):

Budapest, 1990. június 26.

Kedves Kolléga,

Az MTA I. osztályának kilenc nyelvész akadémikusa a speciális jellegű orientalisztikai, uralisztikai stb. bizottságokon kívül (...) két általános profilú bizottságban, mégpedig az általános nyelvészeti és az alkalmazott nyelvészeti bizottságban tevékenykedik. Az I. osztály megbízásából az akadémikusoktól vezetett bizottságokba az ott folyó munka hatékonyabbá, a döntések demokratikusabbá tételére 10-12 személyt kell kiválasztani a tudomány doktori és kandidátusai, továbbá a minősítés nélküli kiemelkedő szakemberek sorából (...)

Mellékelve: javaslat az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság összetételére.

A jelölő bizottság

Ebből a levélből világos, hogy általános profilú bizottságot csak akadémikus vezethet. Papp Ferenc 1976-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1985-ben lett rendes tag. Akadémiai székfoglalóját 1986. május 16-án tartotta *Alkalmazott Nyelvtudomány* címen (Papp, 1986). A székfoglaló az alkalmazott nyelvészet hat területéről szól: (1) Helyesírás (2) Nyelvművelés, (3) Lexikográfia, (4) Az idegen nyelvek tanítása, (5) Fordítás, (6) Számítógép, gépi fordítás. Ebből látjuk, mely alkalmazott nyelvészeti szakterületeket tartotta fontosnak Papp Ferenc 1986-ban. A székfoglaló ténye pedig magyarázatot ad arra, miért léphetett elő Bizottsággá az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság.

6.1. A tagsága megújulása az 1990–1993-as harmadik ciklusban

Az új Bizottság tagságát megint úgy fogom felsorolni, hogy csak az új tagok mellé írom oda a szakterületüket, hogy így is nyomon követhessük milyen újabb és újabb alkalmazott nyelvészeti terület képviselői jelennek meg a Bizottságban az új ciklusban (DOK14). A társelnök helyettese funkció bevezetésére azért volt szükség, mert Szépe György ennek a ciklusnak az elején az Egyesült Államokbeli Rutgers Egyetemen tanított.

A tisztségviselők: elnök: Papp Ferenc, társelnök: Szépe György, a társelnök helyettese: Lengyel Zsolt (*pszicholingvisztika*), titkár: Szöllősy-Sebestyén András (*szemiotika, pragmatika*).

A megújult tagság: Dörnyei Zoltán (*nyelvpedagógia*), Gárdus János, Hell György, Horányi Özséb (*szociolingvisztika*), Hunyadi László (*számítógépes nyelvészet*), Klaudy Kinga, Mikó Pálné, Nádudvari Lídia, Pléh Csaba, Prószyék Gábor (*számítógépes nyelvészet*), Réger Zita (*nyelvelsajátítás*), Székely Gábor, Zigány Judit (*lexikográfia*). Fontos megjegyezni, hogy ebben a ciklusban került

be a Bizottságba Prószéky Gábor a számítógépes nyelvészet képviselőjében, aki beláthatatlanul nagy szerepet töltött be a későbbiekben a szakterület fejlesztésében.

Hivatalból tagok: Benkő Loránd akadémikus, Hajdú Péter akadémikus, Kiefer Ferenc akadémikus.

6.2. Az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság ülései és országos konferenciái a harmadik ciklusban (1990–1993)

Ha ránézünk a Bizottsággá válás évszámára, akkor látjuk, hogy ez a látszólag csak tudománytörténeti esemény egybeesett az ország életében bekövetkezett jelentős politikai változásokkal, és az egész magyar felsőoktatási rendszer átalakulásával. 1989 októberében Magyarország köztársaság lett, megszűnt az egypártrendszer. Az 1989/1990-es évtől megszűnt az orosz nyelv oktatásának kötelező jellege, és elkezdődött az orosznyelv-tanárok átképzése. Elkészült az új felsőoktatási törvény, amely nagyobb önállóságot adott az egyetemeknek. A tudományos minősítés joga, azaz a kandidátusi fokozatot felváltó PhD fokozat odaítélésének joga átkerült a MTA Tudományos Minősítő Bizottságától az egyetemekre. Új egyetemek, új egyetemi karok, új szakok jöttek létre. Mindezek a változások azzal jártak, hogy megnőtt az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság szerepe, és egyre komolyabb kérdésekben kellett állásfoglalást készítenie.

Az 1990. november 1-i alakuló bizottsági ülésen (DOK15) máris egy olyan feladatot kapott a Bizottság, amelynek pénzügyi vonzata is volt: az OTKA pályázatok rangsorolása. Mivel alakuló ülésről volt szó, a legfontosabb napirendi pont a hároméves program összeállítása volt.

Ezen az ülésen merült fel egy olyan terv, melynek napjainkban is tartó következményei lettek. Egy átfogó országos alkalmazott nyelvészeti konferencia megrendezése, amely összefogja az alkalmazott nyelvészet egyre szaporodó részterületeit. A hozzászólások megfogalmaztak érveket ellene is, mellette is, de Székely Gábor a Nyíregyházi Bessenyei Tanárképző Főiskola³ főigazgatója elvágta a vitát azzal, hogy felajánlotta, ő megrendezi Nyíregyházán az I. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciát 1991 áprilisában. Az akkori tudományszervezési lehetőségeket tekintve ez nagyon bátor elhatározás volt, mivel a meghívókat még postán küldtük ki a Nádor-utcai postázóból, és a jelentkezési lapokat szintén postán kellett visszaküldeni Nyíregyházára. Ugyancsak postán érkeztek a mechanikus írógéppel írt absztraktok, amelyek alapján a konferencia programját összeállítottuk.

Az 1991. július 5-i bizottsági ülésre a Bizottság titkára részletes beszámolót készített a sikeres I. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról (DOK16). A kétnapos konferenciának (1991. május 3–4.) 450 résztvevője volt, két plenáris és 18 szekció-ülésszakon 160 előadás hangzott el. Érdemes leírni a nyitó és záró plenáris ülés programját, ma is érdeklődésre számíthatnának ezek az előadások: Nyitó plenáris: Papp Ferenc: *A betű*, Kiefer Ferenc: *Mit csinálnak az alkalmazott*

³ Ma: Nyíregyházi Egyetem

nyelvészek mostanában? Olaszy Gábor: *Gépi beszédelőállítás írott szövegek alapján.* Záró plenáris: Kontra Miklós: *Nyelvészet és jog*, Kemény Gábor: *Befejezés előtt a Nyelvművelő kisszótár*, Pléh Csaba: *Hogyan olvassunk a sorok között: Mit tud a pszicholingvisztika a megértésről?*

Ugyanezen az ülésen újra felelősségteljes feladat állt a Bizottság előtt: Az MTA Nyelvtudományi Intézet 1986–1990 évi szakmai munkájának értékelése, amelyet Lengyel Zsolt előre elkészített és szétküldött előterjesztése (DOK17) alapján vitattak meg a tagok.

Ugyancsak Lengyel Zsolt terjesztette elő a II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia tervét, melyet 1992. május 1. és 2. között terveztek megrendezni Szegeden.

A II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciára Papp Ferenc személyesen írja alá a meghívót, melynek szövege a következő (DOK18):

A Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Nyelvészeti Bizottsága tisztelettel meghívja Önt második országos konferenciájára, amelyet a szegedi Universitas (a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola és a József Attila Tudományegyetem) rendez a JGYTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke⁴ szervezésben.

Kérjük tegyen javaslatot, hogy a konferencia célja továbbra is a Magyarországon folyó alkalmazott nyelvészeti kutatások minél teljesebb áttekintése legyen-e, vagy inkább egy-két központi témát válasszunk? (...)

dr. Papp Ferenc sk.
akadémikus
az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság
elnöke

A tervezett témakörök felsorolása: (1) Nyelvoktatás az óvodában, az általános iskolában és a középiskolában, (2) A két tannyelvű oktatás kérdései, (3) A nyelvtanárok képzése és átképzése, (4) Szaknyelvoktatás, szaknyelv kutatás, (5) Nyelvoktatás a nyelvtanfolyamokon és a magániskolákban, (6) A magyar mint idegennyelv, (7) Az új típusú állami nyelvvizsga tapasztalatai, (9) Gyermeknyelvi kutatások, (10) Pszicholingvisztika, (11) Szociolingvisztika, (12) Nyelvművelés, helyesírás (13), Lexikológia, lexikográfia, (14) Fordítás és tolmácsolás (15) Számítógépes nyelvészet.

A témakörök száma és elnevezése a továbbiakban természetesen változott, több témakör elvesztette az aktualitását és folyamatosan jelentek meg újak. Már ebből a felsorolásból is látható, hogy az orosz nyelv tanárok átképzése és az új típusú állami nyelvvizsga tapasztalatai nem lesznek sokáig aktuálisak. Hidasi Judit a VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián érdekes áttekintést

⁴ Ma: Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

ad az alkalmazott nyelvészeti témák változásának dinamikájáról (Hidasi, 1997). Látszólag meglepő, hogy a számítógépes nyelvészeti szekció is megszűnt, de ez éppen a fejlődés jele, mivel csak mint külön szekció szűnt meg, ahogy fokozatosan az összes szekcióban teret kaptak a nyelvtechnológiai alkalmazások.

Mivel ennek a máig is tartó konferenciasorozatnak az eseményei később MANYE konferenciákként, illetve 1998-tól MANYE kongresszusokként kerültek bele a köztudatba, érdemes elmondani a hátteret, amelyet részletesen leírtam a MANYE 30 éves történetéről szóló írásomban (Klaudy, 2021), itt csak röviden összefoglalom. Két párhuzamosan futó kezdeményezés összefonódásáról volt szó: az egyik az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottsága részéről, a másik a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) részéről. Az összefonódást Szépe György személye is elősegítette, aki az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának társelnöke, a MANYE-nak viszont elnöke volt. Így a minden évben más helyszínen rendezett alkalmazott nyelvészeti konferenciákat majd kongresszusokat a Bizottság és az Egyesület 1994-től közösen rendezték. Egészen 2008-ig szerepelt a konferenciák meghívóján a helyi rendezők és a MANYE mellett az MTA Alkalmazott Nyelvészeti (Munka)bizottsága is (DOK19). Dokumentumaim alapján az MTA még 2008-ban is 120 000 Ft-tal támogatta a XVIII. MANYE kongresszust (DOK20). A XIX. MANYE kongresszustól az MTA már nem szerepelt a meghívókon, tehát 2009-től kezdve a MANYE Kongresszusokat teljes egészében az Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) rendezte, az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság tagjai természetesen továbbra is (máig is) rendszeres résztvevői a MANYE Kongresszusoknak.

Az 1992. április 16-án tartott bizottsági ülésen (DOK22) először került napirendre doktori ügy tárgyalása (Götze Árpád – Vértes O András). Az ülés fő témája a szegedi II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előkészületeinek megtárgyalása volt. Az ülésre Lengyel Zsolt külföldi tartózkodása miatt Klaudy Kinga készített jelentést a szegedi konferencia előkészületeiről (DOK21). A korábbi üléseken többen kifejezték kételyüket, hogy érdemes-e évenként megrendezni ezeket a konferenciákat, azonban ez az időszak annyi változást hozott a nyelvészet alkalmazási területein (változások a tanított idegen nyelvek összetételében, új alkalmazott nyelvészeti tanszékek alakulása, új szakmai nyelvvizsgaközpontok létesítése), hogy a várakozás és a részvételi kedv nem csökkent, hanem nőtt. A II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciára 400-nál is többen jelentkeztek és 175 előadás került be a programba. A jelentkezők nagy száma aggodalommal töltötte el a befogadó Juhász Gyula Tanárképző Főiskolát⁵, mert nem volt 400 fő befogadására alkalmas nagyterme. Az ülésen ezekre a problémákra kellett megoldást találni.

⁵ Ma Szegedi Egyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Az 1993. június 4-i cikluszáró bizottsági ülésen (DOK23) Papp Ferenc és Szöllősy-Sebestyén András tartott beszámolót a Bizottság hároméves tevékenységéről. Gárdus János és Klaudy Kinga tájékoztatott a sikeres miskolci III. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról (1993. április 2–3.), amelyen a résztvevők száma megint elérte a 400-at, és a konferencián több mint 200 előadás hangzott el. A III. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia azért volt jelentős, mert itt dőlt el, hogy lesz-e folytatása ennek a konferenciasorozatnak. A jelentkezők nagy száma azt mutatta, hogy szükség van erre a rendszeres évenkénti találkozóra. Már itt megvolt a jelentkező a következő konferenciára, Szöllősy-Sebestyén András a Budapesti Műszaki Egyetem részéről vállalta a IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia rendezését.

A konferenciák nevéből látjuk, hogy itt még nem dőlt el, hogy a konferencia nevében „Magyar” vagy „Országos” szerepeljen-e, és csak jóval később, a VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián (1998) dőlt el a végleges név és az is, hogy ezután nem konferenciának fogják nevezni, hiszen a tartósan 400 fő körüli létszám indokolta a kongresszus elnevezést, és ettől fogva beszélünk MANYE Kongresszusokról, de mint előbb említettem, az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága 2008-ig szerepel a szervezők között, és pénzügyi támogatást is kap az MTA-tól.

Az ülés zárásaként Szépe György az AILA tagság feltételeiről beszélt, Papp Ferenc pedig a Bizottság jövőjéről és az akadémiai szintű képviselet fontosságáról.

7. Az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság a negyedik ciklusban (1993–1996)

Mint a fentiekből látszik, az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság szerepe megnőtt az elmúlt hároméves ciklusban, Azzal, hogy Bizottsággá lépett elő, tárgyalhatott doktori ügyeket, vagyis véleményt nyilváníthatott az akadémiai doktorok pályázatával kapcsolatban, rangsorolhatott OTKA pályázatokat, és többször kérték a véleményét a rendszerváltás utáni társadalmi-politikai változások következtében felmerülő idegennyelv-oktatási és oktatásfejlesztési kérdésekben. Egy 1993. július 16-án kelt dokumentumban, amelyet dr. Abosi Istvánnak, az OIT (Országos Idegennyelv-oktatási Tanács) titkárának küldtünk, az alábbi bizottsági tagok vannak felsorolva, akik „alkalmasak lennének nyelvoktatást érintő kérdésekben állást foglalni”: Szépe György, Hidasi Judit, Lengyel Zsolt, Bárdos Jenő, Székely Gábor, Gárdus János (DOK24).

Ebből a szempontból nagyon fontos, hogy az alkalmazott nyelvészet a negyedik ciklusban is bizottsági szinten volt képviselve a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályon belül.

7.1. A tagság megújulása a 1993–1996-os negyedik ciklusban

A Bizottság októberen esedékes tisztújításával kapcsolatban Német G. Béla, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának elnöke 1993. szeptember 2-án kétoldalas levelet küldött Papp Ferencnek, amelyben több pontban részletezi elképzeléseit a Bizottság tagságának megújításáról. Többek között ezt írta: „Figyelmedbe szeretném ajánlani, hogy a fiatalítás és a rotáció nem haszontalan, s kívánatos, hogy a bizottságokban minden tudományos központ (intézet, tanszék, tudományos gyűjtemény Budapesten és vidéken és minden tudományos irányzat képviselve legyen” (DOK25). Ez az elképzelés teljes mértékben megegyezett Papp Ferenc törekvéseivel, és az új Bizottság megint fontos új tagokkal bővült. Most is csak az új tagok neve mellé írom oda a szakterületet.

A tisztségviselők: elnök: Papp Ferenc, társelnök: Szépe György, a társelnök helyettese: Lengyel Zsolt, titkár: Klaudy Kinga

A megújult tagság: Bárdos Jenő (*nyelvpedagógia*), Dörnyei Zoltán, Eördögh Miklós (*nyelvpedagógia*), Gárdus János, Gósy Mária (*beszédkutatás*), Hell György, Hidasi Judit, Horváth Iván (*nyelvpedagógia*), Hunyadi László, Kassai Ilona, Kontra Miklós (*szociolingvisztika*), Mikó Pálné, Nádudvari Lídia, Pléh Csaba, Prószéky Gábor, Szöllősy-Sebestyén András, Székely Gábor.

Hivatalból tagok: Benkő Loránd akadémikus, Hajdú Péter akadémikus, Herman József akadémikus, Kiefer Ferenc akadémikus (DOK26).

Figyelemre méltó, hogy ebben a ciklusban, tehát 1993-ban lett tag Gósy Mária, aki a majd a hatodik ciklusban (1999-től) Papp Ferenc után a Munkabizottság elnöke lesz.

7.2. Az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság ülései, országos és nemzetközi konferenciái a negyedik ciklusban (1993–1996)

A negyedik ciklusra kialakult az ülések szokásos napirendje. Az ülések megnyitásként minden ülésen elhangzott egy előadás az alkalmazott nyelvészet valamely aktuális kérdéséről, amelyet hozzászólások követtek. Az előadások témájára visszatekintve láthatjuk majd, hogy a Bizottság milyen frissen reagált a társadalom mindennapi tevékenységében felmerülő nyelvi problémákra.

A negyedik ciklusban az ülések napirendjét nagymértékben megszabta, hogy az országos alkalmazott nyelvészeti konferenciák megrendezésére a továbbiakban is minden évben volt vállalkozó egyetem vagy főiskola, tehát a napirend egy része mindig az előző évi alkalmazott nyelvészeti konferencia értékelése és a következő évi konferencia előkészítése volt. A konferenciát minden évben más intézmény rendezte, de mindig a Bizottság felügyelete alatt. A Bizottság feladata volt felkészíteni a vendégfogadókat a konferencia megrendezésére, kijelölni a plenáris előadókat, értékelni az absztraktokat, összeállítani a szekciók programját, és végül segíteni a konferenciakiadvány lektorálásban, szerkesztésében. Ezeket a feladatokat a vizsgált ciklusban még az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottsága végezte, majd fokozatosan átvette a

Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete. A bizottsági ülések végén pedig általában információcsere következett nemzetközi tudományos eseményekről, melyeken a rendszerváltás után egyre több alkalma nyílt a magyar nyelvészeknek is részt venni.

Az 1993. december 3-i alakuló bizottsági ülésen (DOK27) az új tagok bemutatkozása után második napirendi pontként Lengyel Zsolt doktori ügye következett Mikó Pálné előterjesztésében. A hozzászólók kiemelték a jelölt úttörő szerepét a magyar alkalmazott nyelvészeti kutatásokban, a pszicholingvisztikában, azaz a beszédpercepció és -produkció kutatásában, valamint tudományszervező és oktatásszervező tevékenységét. A vita utáni titkos szavazáson a jelölt 13 „igen” szavazatot kapott, „nem” szavazat vagy tartózkodás nem volt. Az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság tehát egyhangúlag javasolta Lengyel Zsolt doktori ügyének pozitív elbírálását. Ezután megváltozott a napirendi pontok sorrendje, mert abban az időben technikai okokból a gépi bemutatóval kísért előadások mindig az ülések végén szerepeltek. Szöllősy-Sebestyén András előrehozott negyedik pontként beszámolt a IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előkészületeiről, amelynek rendezését a Budapesti Műszaki Egyetem vállalta (1994. április 7–9). Az ülést Pajzs Júlia előadása zárta az új gépi Nagyszótár munkálatairól gépi bemutatóval követve

Még egy érdekes esemény történt 1994. március 28-án. Az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság titkáráként személyre szóló levelet kaptam Láng István akademikustól, akinek a *Magyar Tudomány* 1994. évi 2. számában jelent meg *Az Akadémia tudományos bizottsági hálózatáról* című tanulmánya. „Nagyon örülnék – írta levelében –, ha megismerhetném véleményét az akadémiai tudományos bizottságok munkájának eddigi tapasztalatairól, illetve elképzeléseit, javaslatait a jövőt illetően” (DOK28). Nagy megtiszteltetésnek fogtam fel ezt az érdeklődést, és különösen azt, hogy bizottság titkáráként egy akademikustól kapok felkérést a véleményem kifejtésére. Én sajnos nem éreztem magam eléggé felkészültnek a nyilvános válaszhoz, de elolvastam a válaszokat. Burger Kálmán nagyon pozitívan értékelte a bizottságok munkáját (l. Burger, 2004), Tarján Imre pedig egyenesen azt a címet adta hozzászólásának: „Az Akadémia tulajdonképpen bizottságaiban él” (Tarján 2004: 590).

Az 1994. október 21-i bizottsági ülésen (DOK29) a Bizottság addigi működésének talán legfontosabb témája került napirendre: Áttekintés az alkalmazott nyelvészeti tanszékek és a szak helyzetéről. Akkor már voltak az országban önálló alkalmazott nyelvészeti tanszékek (Szeged, Miskolc, Veszprém), de ezek általában az idegennyelvi szakokat szolgálták ki. Bár a bolognai rendszert Magyarországon csak 2006-ban vezették be, már ekkor látszott, hogy ha az európai oktatási térséghez akarunk csatlakozni, akkor be kell vezetni a kétszintű oktatást, mely alapszakra (BA=Bachelor of Arts) és mesterszakra (MA=Master of Arts) épül. A Bizottságban mindenki egyetértett abban, hogy az alkalmazott nyelvészeti szak tipikusan nyitott bemenetű

mesterszak, ezt mutatták a nemzetközi tapasztalatok is. Papp Ferenc a téma lezárásaként javasolta, hogy Szépe György vezetésével alakuljon bizottság az alkalmazott nyelvészeti szak tartalmának körülírására.

Második napirendi pontként Hidasi Judit számolt be nyolchónapos Japánban tett tanulmányútjáról, és a kultúrák közti kommunikációs nehézségekkel kapcsolatos kérdőíves nemzetközi felmérésen alapuló kutatómunkájáról. Ezután Szöllősy-Sebestyén András értékelte a IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciát (BME 1994. április 7–9), amelyen 400 résztvevő volt, és 150 előadás hangzott el. Az alkalmazott nyelvészeti konferenciák sorában először történt meg, hogy a szervezők központi témát jelöltek meg: *„Kétnyelvűség a kutatásban és az oktatásban”*. A központi téma megjelölése a továbbiakban rendszeressé vált, de nem zárta ki az alkalmazott nyelvészet többi területéről szóló előadásokat.

Következő napirendi pontként Kurtán Zsuzsa számolt be a veszprémi V. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előkészületeiről. Székely Gábor pedig felajánlotta, hogy a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola vállalkozik a VI. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia megrendezésére.

Az „Egyebek” napirendi pontban Klaudy Kinga bemutatta a miskolci III. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak két kötetét (Klaudy, 1993), és a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán⁶ rendezett nemzetközi fordításelméleti konferencia elkészült anyagát (Klaudy et al. 1993).

Az 1995. május 19-i bizottsági ülés (DOK30) doktori ügy tárgyalásával kezdődött. Klaudy Kinga doktori pályázatáról Gósy Mária és Szépe György referált. A hozzászólások és a titkos szavazás után az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság egyhangúlag javasolta Klaudy Kinga ügyének pozitív elbírálását. Az előadás most is aktuális kérdésről szólt. Prószéky Gábor *Az Európai Unió nyelvi technológiai 2000-ben* címmel tartott előadást.

Ezután Lengyel Zsolt beszámolója következett a veszprémi V. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról (1995. április 22–23.), amelynek központi témája *„Európai és hazai dimenziók”* volt, és elsősorban a magyar mint idegen nyelv elsajátítására helyezte a hangsúlyt. Székely Gábor ismertette a nyíregyházi VI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előkészületeit. A tervezett központi téma: *„Nyelvek és Nyelvoktatás a Kárpát-medencében”* a főiskola határon túli kapcsolataira utalt. Az „Egyebek” között Klaudy Kinga beszélt az 1996 szeptemberében rendezendő második nemzetközi fordítástudományi konferencia előkészítéséről (*Transfere Necesse est* 2), és szétosztotta a meghívókat és a jelentkezési lapokat.

Az 1995. szeptember 14-i bizottsági ülésnek (DOK31) megint fontos feladata volt. Első napirendi pontként Lengyel Zsolt és Szépe György előterjesztése alapján a résztvevők megvitatták a Bizottság hozzájárulását az MTA munkájáról

⁶ Ma: ELTE Savaria Egyetemi Központ

készülő parlamenti beszámolóhoz. Ezután Gósy Mária előadása következett: *A beszédpercepció vizsgálata GMP diagnosztikával* címmel.

Az „Egyebek” naprendi pontban Prószéky Gábor a TELRI (Trans-European Language Resources Infrastructure) konferenciára hívta fel a figyelmet. Utána egy új angol nyelvű alkalmazott nyelvészeti folyóiratról kaptunk híradást, amelyet a Kossuth Lajos Tudományegyetem⁷ adott ki Hunyadi László szerkesztésében *Studies in Applied Linguistics* címen. Végül pedig Szépe György számolt be egy újjászülető magyar nyelvű alkalmazott nyelvészeti folyóiratról, a *Modern Nyelvoktatásról*, amelynek 1995 őszén jelent meg az első száma

8. Az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság Fordításelméleti Munkabizottságának tevékenysége a harmadik és a negyedik ciklusban (1990–1996)

Az 1990-ben kezdődő két hároméves akadémiai ciklusban a Fordításelméleti Szekció (1980–1990) előlépett Fordításelméleti Munkabizottsággá (1990–1996). A Fordításelméleti Szekció munkájáról már beszámoltunk a hét országos fordításelméleti konferencia (1983–1987) és *Fordításelméleti Füzetek* I–VI. bemutatásakor.

A Fordításelméleti Munkabizottság üléseinek jegyzőkönyvei és az éves beszámolói is rendelkezésemre állnak, de nem fogok kitérni egyenként a munkabizottsági ülések ismertetésére, inkább összefoglaló módon számolok be a Fordításelméleti Munkabizottság tevékenységéről.

Elnök: Klaudy Kinga, titkár: Heltai Pál, tagság: Albert Sándor, Bendik József, Cs. Jónás Erzsébet, Erdei Gyula, Hell György, Kohn János, Lendvai Endre, Ortutay Péter, Papp Andrea, Pongrácz Judit, Soproni András, Szabari Krisztina, Szöllősy-Sebestyén András, Újszászy Zsuzsa, Valló Zsuzsa, Vraukó Tamás.

A fenti névsor részben a korábbi Fordításelméleti Szekció tagjait tartalmazza, azokat, akik a Szekció fordításelméleti konferenciáin (1983–1987) előadtak, részben azokat, akik részt vettek a szombathelyi első *Transfere Nesse Est* nemzetközi konferencián (1992) és ott angol vagy német nyelven előadást tartottak a magyar fordítástudomány eddigi eredményeiről. Ilyen konferenciára Magyarországon első ízben került sor, tehát itt összegyűltek azok, akik gyakorló fordító vagy fordítást oktató munkájuk mellett a fordítás kutatása iránt érdeklődtek, és figyelemmel kísérték a fordításelmélet nemzetközi szakirodalmát.

Évi több munkabizottsági ülést tartottunk, ezekről éves beszámolókat készítettem. A Fordításelméleti Munkabizottság célja az volt, hogy a magyar fordítástudományt bekapcsolja a nemzetközi tudományos életbe, és ebben nagy sikereket ért el. A Munkabizottság üléseinek témája általában a nemzetközi konferenciákról való beszámoló volt. Részt vettünk a European Society for

⁷ Ma: Debreceni Egyetem

Translation Studies (EST) alakuló ülésén (Bécs 1992). A Brightonban rendezett VIII. FIT Világkongresszuson (1993. augusztus 7–13.) a Munkabizottság öt tagja vett részt és tartott előadást. Munkabizottsági üléseinken gyakran tartottak előadást külföldi fordításkutatók, köztük: José Lambert, Gideon Toury, Monika Doherty.

1995-ben például egy év alatt három nemzetközi konferencián is szerepeltek a Munkabizottság tagjai: Maastricht, Helsingör, Prága. A konferencián való részvételt nem az MTA finanszírozta, de a Munkabizottságban folyó állandó információcsere következtében időben értesültünk a fontosabb nemzetközi fordításelméleti konferenciákról, és tudtuk, mire érdemes pályázati forrásokat keresni.

Mivel akkoriban, az e-mail előtti korszakban a nagy nemzetközi konferenciák előkészítése éveket vett igénybe, már 1994-ben elkezdtük szervezni az 1996-os második *Transfere Necesse Est* konferenciát. Ettől kezdve minden munkabizottsági ülés témája ennek az óriási, 400 fős nemzetközi konferenciának előkészítése volt: az egymás után következő körlevelek megfogalmazása, szponzorok szerzése, a meghívott díszvendégek kiválasztása, a szekciók programjának összeállítása stb. Mindezt az e-mail előtti világban postán bonyolítva.

Azt is elhatároztuk, Sohár Anikó javaslata alapján, hogy a résztvevők már érkezéskor, a konferenciaprogrammal együtt kapjanak egy tanulmánykötetet, melyben megismerkedhetnek a magyar fordítástudomány eddigi eredményeivel. El is készült a *Translation Studies in Hungary* tanulmánykötet Klaudy Kinga, José Lambert és Sohár Anikó szerkesztésében (1996), és a tanulmányokon kívül tartalmazta a szerzők publikációs jegyzékét és életrajzi adatait is.

A konferencia rendezője a Fordításelméleti Munkabizottság volt, a szervezést az MTA Nemzetközi Együttműködési Iroda vállalta Pusztai János vezetésével. A 200 dolláros részvételi díj ellenére olyan nagy volt az érdeklődés, hogy 40 országból jelentkeztek a konferenciára. A plenáris előadók között olyan nevek voltak mint: Eugen Nida, Peter Newmark, Daniel Gile, José Lambert, Mary-Snell Hornby, tehát a fordítástudomány legnagyobb alakjai. A 400 résztvevő között 40 magyar résztvevő is volt, ami azt jelentette, hogy kiszélesedett Magyarországon a fordításelmélettel foglalkozó kutatók köre. A magyar résztvevők számára a regisztrációs díj természetesen kedvezőbb volt.

A konferencia után 90 előadó küldte előadását a konferenciakötetbe, amely 1997-ben meg is jelent (Klaudy & Kohn, 1997), és mivel azóta felkerült a Magyar Elektronikus Könyvtárba és más tartalommegosztó portálokra (Academia.edu, Research Gate), azóta is szinte naponta nyitják meg.

A Fordításelméleti Munkabizottságnak a *Transfere Necesse est* 2 konferenciával sikerült feltenni Magyarországot a nemzetközi fordítástudomány térképére, és ebben nagy segítséget kaptunk a Magyar Tudományos Akadémiától. Mivel az ötödik ciklusban az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság

újra Munkabizottság lett, a Fordításelméleti Munkabizottság értelemszerűen megszűnt, de 1990 és 1996 között betöltötte funkcióját, szakmai közösséggé tette a fordításelmélettel foglalkozó szakembereket, és az együttműködésük más formában folytatódott, és folyik azóta is. Ebben az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság az 1990-től 1996-ig terjedő két hároméves ciklusban fontos inkubátorszerepet játszott.

9. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság az ötödik ciklusban (1996–1999)

9.1. A tagság összetétele az 1996–1999-es ciklusban

Az ötödik ciklusban az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság újra Munkabizottsággá lett visszaminősítve annak ellenére, hogy a tagság összetétele indokolta volna, hogy továbbra is bizottságként működhessen. A jelölő bizottság által összeállított tagnévsor is minősítettség szerint sorolta fel a tagokat, nyilván azért, hogy számszerűen is demonstrálja a tagság tudományos színvonalát. Az eddigiektől eltérően itt nem adok meg szakterületeket a tagok mellett, hanem ennek a dokumentumnak megfelelően a minősítettség alapján adom meg a névsort (DOK32).

Akadémikusok (4): Papp Ferenc (elnök) Hajdú Péter, Kiefer Ferenc, Pléh Csaba.

A tudomány doktorai (4): Békési Imre, Gósy Mária, Klaudy Kinga (társelnök), Medgyes Péter.

Kandidátusok (8): Bassola Péter, Hidasi Judit, Hunyadi László, Kontra Miklós, Lengyel Zsolt (titkár), Prószéky Gábor, Szépe György, Székely Gábor.

Hivatalból értesítendő: Ritoók Zsigmond akadémikus, az I. osztály elnöke, Hermann József akadémikus, a Nyelvtudományi Bizottság elnöke, Illés Sándor osztályvezető.

Ebből a névsorból látható, hogy az akadémikusok és a tudományok doktora fokozattal rendelkező tagok száma nőtt, de nyilvánvalóvá vált, hogy az alkalmazott nyelvészetet még mindig nem sikerült általános jellegű bizottságként elfogadtatni.

9.2. Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság ülései az ötödik ciklusban (1996–1999)

Ebből az időszakból a tagnévsoron kívül csak három dokumentum áll rendelkezésemre: két munkabizottsági ülés anyaga, és Lengyel Zsoltnak a Munkabizottság titkárának 1998. október 20-án keletkezett négy oldalas tematikus összefoglalója az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság éves tevékenységéről.

Az 1998. január 20-i munkabizottsági ülés (DOK33) megkésett alakuló ülés volt. Az ülés első napirendi pontja a Munkabizottság megalakulása és a tisztségviselők megválasztása volt. Papp Ferenc felkérte Kiefer Ferenc

akadémikust a választás lebonyolítására. Kiefer Ferenc azt javasolta, hogy az elnök továbbra is Papp Ferenc akadémikus legyen, és társelnöknek válasszák meg Klaudy Kingát, hogy a Munkabizottság Papp Ferenc esetleges akadályoztatása esetén is működőképes maradjon. A Munkabizottság titkárának Lengyel Zsoltot javasolta. A tagság a jelölteket egyhangúlag elfogadta.

Ezután Hidasi Judit számolt be a VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról, amelyet a Külkereskedelmi Főiskolán tartottak (1997. április 3–5). A konferencia címében itt jelenik meg utoljára az „Országos” szó, utána véglegessé válik a Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia elnevezés (l. Hidasi 2008). A Külkereskedelmi Főiskolán rendezett konferencia központi témája: *„Európa kapujában. Kultúrák találkozása – interkulturális tanulmányok”*. Szépe György plenáris előadása, *Az európai „csatlakozás” néhány nyelvi vonatkozása* címmel, áttekintette az európai szervezetek implicit és explicit nyelvpolitikáját, és azt, hogy milyen hatással lesz a csatlakozás a tanulandó nyelvek megválasztására Magyarországon. Egyébként az interkulturális kommunikáció lingvisztikai, civilizációs és európai uniós vonatkozásainak vizsgálata jellemezte az előadások nagy részét.

A következő napirendi pont Kohn János beszámolója volt a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskolán rendezendő⁸ VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előkészületeiről (1998 április 14–17). A tervezett központi téma: *„A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke”*.

Ennek az ülésnek a napirendjében az „Egyebek” napirendi pontot felváltotta az „Információcsere”. Lengyel Zsolt az új alkalmazott nyelvészeti doktori programokról beszélt, Hunyadi László a *Studies in Applied Linguistics* című folyóiratról, Szépe György pedig az 1995-ben indult *Modern Nyelvoktatás* című folyóirat második és harmadik évfolyamát mutatta be.

Az ötödik ciklus 1998. október 26-i üléséről csak a Papp Ferenc által aláírt meghívó és a napirend áll rendelkezésünkre (DOK34), melynek a következő pontjai voltak: (1) Az alkalmazott nyelvészet helye a nyelvtudományon belül – a Nyelvtudományi Bizottság által készített tudományterületi áttekintés megvitatása, (2) Készülő és elkészült nyelvi korpuszok áttekintése, (3) Beszámoló a VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról, (4) A IX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előkészítése. Ez utóbbiról Lengyel Zsolt számolt be. (5) Egyebek (konferenciák, könyvek, folyóiratok). Erről az ülésről megőriztem a kézzel írt jelenléti ívet is: rajtam kívül Gósy Mária, Mikó Pálné, Székely Gábor, Kontra Miklós, Pléh Csaba, Lengyel Zsolt, Hidasi Judit és Prószéky Gábor volt jelen. Az MTA Nádor utcai székházának Tanácstermében tartottuk ezt az ülést, és ezen Papp Ferenc már nem tudott részt venni (DOK35).

A harmadik dokumentum, amely az ötödik ciklus dokumentumai közül a rendelkezésünkre áll, az 1998 október 26-i ülésre készült. Lengyel Zsoltnak, az

⁸ Ma: ELTE Savaria Egyetemi Központ

Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság titkárának beszámolója a Munkabizottság éves tevékenységéről (DOK36). A dokumentum négy oldalas, itt csak néhány gondolatot emelek ki belőle.

Lengyel Zsolt a bevezetőben megállapítja, hogy az alkalmazott nyelvészet a nyelvészeti eredmények társadalmi hasznosulását tartja fontosnak, a társadalmi élet és gyakorlat során felvetődő kommunikációs és nyelvi problémákra keres választ, és ezért állandóan újabb és újabb területekkel bővül, melyek számára elméleti keretet és tudományos háttérrel teremt. Az alkalmazott nyelvészet értékét növeli „gyűjtő” jellege. „Nem is egy majdan szárba szökő, önállósuló, és az önállósulása után nélkülözhetetlen diszciplína bölcsőjéül az alkalmazott nyelvészet szolgál” (DOK36: 1). Kiemeli a tematikus gazdagodást, példának hozva fel a nyelvpolitika, a nyelvi jogok és a kisebbségtudomány nyelvi vonatkozásainak problémáit, melyeknek megoldása az alkalmazott nyelvészetre vár. Alkalmazott nyelvészeti megközelítést tesznek szükségessé az EU csatlakozás nyelvi kérdései is.

Öröndösködnek tartja, hogy a felsőoktatásban megerősödött az alkalmazott nyelvészet szerepe, és 1998-ban a Magyar Akkreditációs Bizottság az alkalmazott nyelvészetet önálló szakként akkreditálta. Sikeresen működik a Szépe György által a Janus Pannonius Tudományegyetem⁹ Nyelvtudományi Tanszékén alapított alkalmazott nyelvészeti doktori program is.

Lengyel Zsolt az alábbi alkalmazott nyelvészeti tárgyakat sorolja fel az érintett egyetemekkel és főiskolákkal való egyeztetés alapján nem fontossági, hanem alfabetikus sorrendben: fordításelmélet, gyermeknyelv, interlingvisztika, írott nyelv, kétnyelvűség, kontrasztív nyelvészet, másodiknyelv elsajátítás, neurolingvisztika, nyelvelsajátítás, nyelvi kulturológia, nyelvi retardáció, nyelvpedagógia, pszicholingvisztika, szakfordítás, szociolingvisztika.

A beszámoló ezután az alkalmazott nyelvészeti szakmai rendezvényekkel, publikációkkal és pályázati tevékenységgel foglalkozik. Kiemeli, hogy az 1998-ban rendezett szombathelyi VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián 400 résztvevő 22 szekcióban tartott előadást, és a magyar alkalmazott nyelvészetnek ez a fontos szakmai fóruma mára már kongresszus jelleget öltött.

10. Összefoglalás

Ezzel a beszámolóval le is zárhatjuk az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság első 20 évének áttekintését. Az 1980 és 1999 közötti öt ciklus tevékenységének még ez a vázlatos áttekintése is érzékelteti, hogy az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság ebben a 20 évben Papp Ferenc és Szépe György vezetése alatt azonnal reagált a társadalmi-politikai változásokra (vö. az EU csatlakozásra való felkészülés nyelvi vonatkozásai). Már a bolognai rendszer bevezetése előtt látta, hogy az európai oktatási térséghez való csatlakozás szempontjából bevezetendő kétszintű képzésben nagy szerepet

⁹ Ma: Pécsi Tudományegyetem

játszhat az alkalmazott nyelvészeti mesterszak, és sikeresen előkészítette akkreditációját. Előnyösen kihasználta a doktori képzés átszervezését az egyetemeken folyó alkalmazott nyelvészeti doktori programok megalapítására. A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületével együttműködve elindította a Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciák majd Kongresszusok sorozatát, amely máig is tart. A Munkabizottság aktív tevékenységének köszönhetően olyan nagy fejlődés ment végbe az alkalmazott nyelvészet önálló tudományterületté válásában, oktatási és kutatási infrastruktúrájának megteremtésében, hogy ezeken az alapokon sikeresen folytatódhatott az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság tevékenysége a következő 25 évben.

Irodalom

- Burger Kálmán (2004). Az akadémia munkabizottságainak jelentőségéről a múltban és jövőben. *Magyar Tudomány*, 39(5), 588–590. Letöltés: https://real-j.mtak.hu/150/1/MATUD_1994.pdf
- Hidasi Judit (2008). Az alkalmazott nyelvészeti konferenciák színeváltozása. In: Polyák I. (szerk.), *A VII. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* (28–31). I–II. kötet. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola. Letöltés: https://real-eod.mtak.hu/20477/1/23400_1.pdf
- Kiefer Ferenc (2002). Papp Ferenc (1930–2001). *Magyar Tudomány* 48(2), 216–218. Letöltés: <https://matud.mtak.hu/02feb/kiefer.html>
- Klaudy Kinga (szerk.) (1993). *A III. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. I–II. kötet. Miskolc: a Miskolci Egyetem kiadványa. Letöltés: <https://real-eod.mtak.hu/20473/>
- Klaudy Kinga (2021). Az alkalmazott nyelvészek szakmai közösséggé formálódása a 20. század végén és a 21. század elején. *Modern Nyelvoktatás*, 27(1–2), 17–38. Letöltés: <https://real.mtak.hu/135855/>
- Klaudy Kinga (2023). Dokumentumok a Modern Filológiai Társaság Fordítástudományi Szakosztályának történetéből. In: Nagy S. I. (szerk.), *Új kihívások, új módszerek. Filológia egy változó világban* (131–145). Budapest: MTA Modern Filológiai Társaság. Letöltés: <https://real.mtak.hu/id/eprint/200241>
- Klaudy, K., Kohn, J., Molnár K., Szalai L. (eds.) (1993). *Transfere necesse est...: Current issues of translation theory = Aktuelle Fragen der Übersetzung*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola (BDTF).
- Klaudy, K. & Kohn, J. (eds.) (1997). *Transfere necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies in Translation and Interpreting. Budapest 5–7 September 1996*. Budapest: Scholastica. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/22600/22629/22629.pdf>
- Klaudy, K., Lambert, J. & Sohár, A. (eds.) (1996). *Translation studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. Letöltés: <https://mek.oszk.hu/22600/22627/22627.pdf>
- Papp Ferenc (1995). *Alkalmazott nyelvészet. Akadémiai székfoglaló*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés: <https://real-eod.mtak.hu/view/subjects/P1.html>
- Péter Mihály (2001). Szépe György 70 éves *Magyar Nyelv*, 97(3), 377–379. Letöltés: <https://www.c3.hu/~magyarnyelv/01-3/peterm.htm>
- Tarján Imre (1994). Az Akadémia tulajdonképpen bizottságaiban él. *Magyar Tudomány*, 39(5), 590–596. Letöltés: https://real-j.mtak.hu/150/1/MATUD_1994.pdf

Dokumentumok

- DOK1 (1980–1985) Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság (a Nyelvtudományi Bizottság munkabizottsága) – tagnévsor az első (ötéves) ciklusban
- DOK2 (1985–1990) Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság (a Nyelvtudományi Bizottság munkabizottsága) – tagnévsor a második (ötéves) ciklusban
- DOK3 (1985. szept. 24.) Hajdú Péternek az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya elnökének felkérő levele Klaudy Kingának az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság munkájában való közreműködésre
- DOK4 (1985. szept. 24.) Hajdú Péternek az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya elnökének felkérő körlevele a Munkabizottság tagjainak az Association Internationale de la Linguistique Appliquée (AILA) Magyar Nemzeti Bizottságának munkájában való közreműködésre
- DOK5 (1986. január 1.) Benkő Lorándnak a Nyelvtudományi Bizottság elnökének felkérő levele Klaudy Kingának az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság munkájában való közreműködésre
- DOK6 (1986. február 3.) Hidasi Juditnak az AILA Magyar Nemzeti Bizottsága elnökének levele „A második nyelv elsajátításának kérdései”-vel foglalkozó AILA bizottság megalakulásáról
- DOK7 (1986. május 20.) Kassai Ilona emlékeztetője az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság üléséről
- DOK8 (1986. november 21.) Kiefer Ferenc levele a Societas Linguistica Europae Magyar Nemzeti Bizottságának megalakulásáról.
- DOK9 (1986. december 16.) Kassai Ilona emlékeztetője az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság üléséről
- DOK10 (1987. április 28.) Kassai Ilona emlékeztetője az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság üléséről
- DOK11 (1988. december 13.) Kassai Ilona emlékeztetője az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság üléséről
- DOK12 (1990. október 18.) Papp Ferenc akadémikus felkérő levele Klaudy Kingának az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságban való részvételre
- DOK13 (1990. június 26.) A jelölő bizottság javaslata az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság személyi összetételére
- DOK14 (1990–1993) MTA I. osztály Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság – tagnévsor a harmadik (hároméves) ciklusban
- DOK15 (1990. október 18.) Papp Ferenc akadémikus meghívója az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság 1990. november 1-i alakuló ülésére
- DOK16 (1991. június 27.) Szöllősy-Sebestyén András jelentése az I. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról
- DOK17 (1991. július 15.) Szöllősy-Sebestyén András emlékeztetője a Bizottság 1991. július 5-i üléséről
- DOK18 (dátum nélkül) Papp Ferenc akadémikus meghívója a szegedi II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti konferenciára a tervezett témakörök felsorolásával
- DOK19. (dátum nélkül) A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus első körlevele (Budapest: Balassi Bálint Intézet 2008. április 3–5). Itt szerepel utoljára az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottsága a kongresszus szervezői között, a későbbi kongresszusok körlevelein már csak a MANYE és a helyi szervezők vannak felsorolva.
- DOK20. (2008. febr. 14.) Az MTA Nemzetközi Együttműködési Iroda vezetőjének Pusztai Jánosnak levele a XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Alkalmazott Kongresszus pénzügyi támogatásáról
- DOK21 (1992. március 25.) Klaudy Kinga jelentése a szegedi II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előkészületeiről
- DOK22 (1992. március 30.) Papp Ferenc akadémikus meghívója az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság április 16-i ülésére (napirenden többek közt beszámoló a szegedi II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia szervezésének állásáról)

- DOK23 (1993. május 13.) Papp Ferenc akadémikus meghívója az Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság 1993. június 4-i cikluszáró ülésére (napirenden többek közt beszámoló a miskolci III. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciáról)
- DOK24 (1993. július 15.) Klaudy Kinga levele Abosi Istvánnak az Országos Idegenelv-oktatási Tanács titkárának arról, hogy a bizottság mely tagjai vállalnának bírálatot és állásfoglalás készítését nyelvvoktatást érintő kérdésekben
- DOK25 (1993. szeptember 9.) Németh G. Bélának az I. osztály elnökének levele Papp Ferencnek az új bizottságok összetételére vonatkozóan
- DOK26 (1993–1996) MTA I. osztály Alkalmazott Nyelvészeti Bizottság – tagnévsor a negyedik (hároméves) ciklusban
- DOK27 (1993. december 4.) Klaudy Kinga emlékeztetője a MTA I. osztály Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának december 3-i alakuló üléséről
- DOK28 (1994. március 28.) Láng István akadémikus levele a bizottsági titkároknak
- DOK29 (1994. október 24.) Klaudy Kinga jegyzőkönyve az MTA I. osztály Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának október 21-i üléséről
- DOK30 (1995. május 3.) Papp Ferenc akadémikus meghívója az MTA I. osztály Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának május 19-i ülésére
- DOK31 (1995. december 10.) Klaudy Kinga beszámolója az MTA I. osztály Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának 1995-évi tevékenységéről
- DOK32 (1996–1999) Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság (a Nyelvtudományi Bizottság munkabizottsága) – tagnévsor az ötödik (hároméves) ciklusban
- DOK33 (1988. január 22.) Klaudy Kinga jegyzőkönyve az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság január 20-i alakuló üléséről
- DOK34 (1998. október 4.) Papp Ferenc akadémikus meghívója az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság október 26-i ülésére, és az ülés napirendje
- DOK35 (1998. október 26.) Az Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság október 26-i ülésén résztvevők kézírásos jelenléti íve
- DOK36 (1998. október 26.) Lengyel Zsolt beszámoló jelentése a Munkabizottság 1998-évi munkájáról, amely a fenti ülésre készült.

NAVRACSICS JUDIT

Pannon Egyetem
navracsics.judit@htk.uni-pannon.hu
<https://orcid.org/0000-0002-8147-3023>

Navracsics Judit: Alkalmazott nyelvészet Veszprém
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 46–64.
doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.003>

Alkalmazott nyelvészet Veszprém

Applied linguistics at the University of Pannonia in Veszprém

This paper presents the history, institutional development, and current status of applied linguistics at the University of Pannonia in Veszprém, Hungary. The study outlines the establishment of teacher training and applied linguistics education after the political transition of the early 1990s, highlighting the role of key scholars and the creation of one of Hungary's earliest applied linguistics departments. The paper also demonstrates how the program gradually evolved from a supplementary specialization into a fully developed MA program and later into an internationally oriented academic and research centre.

The article discusses the contribution of prominent Hungarian linguists and researchers who shaped the intellectual profile of the Veszprém workshop in fields of psycholinguistics, sociolinguistics, child language, language policy, translation studies, and computational linguistics. Particular attention is devoted to the work of Zsolt Lengyel, whose leadership established the foundations of applied linguistics education in Veszprém and influenced several generations of students and researchers.

The study further examines the effects of the Bologna educational reforms and demographic changes on student enrolment and institutional sustainability. Although the number of Hungarian students gradually decreased during the 2010s, the internationalisation of higher education opened new opportunities for the program. Through participation in the Stipendium Hungaricum scholarship program and the expansion of English-language instruction, the MA program attracted international students from a wide range of linguistic and cultural backgrounds.

The paper also introduces the Multilingualism Doctoral School, which provides an academic continuation route for graduates of the Applied Linguistics MA program. The doctoral school has become an important research centre for multilingualism, bilingualism, psycholinguistics, intercultural communication, and language education. In addition to teaching and research activities, the article highlights the role of professional public engagement, including conferences, journals, language examinations, and inter-university collaborations that contributed to strengthening the professional identity of applied linguistics in Hungary.

Finally, the study reflects on the broader significance of the Veszprém applied linguistics workshop within Hungarian higher education. Despite financial, demographic, and institutional challenges, the program has maintained its academic profile through innovation, international cooperation, and a strong commitment to multilingualism research. The paper argues that the history of applied linguistics in Veszprém illustrates how smaller academic centres can play a significant role in the development of national and international linguistic scholarship.

Keywords: applied linguistics, multilingualism, higher education, language teaching, doctoral education, psycholinguistics, internationalisation, Hungary

1. Oktatástörténet

A rendszerváltás a Veszprémi Vegyipari Egyetem életében is nagy változást hozott. Az akkori egy karú egyetemet átnevezték Veszprémi Egyetemre, mert Bárdos Jenő és Németh Attila aktív közreműködésével az akkori rektor, Liszi János, kezdeményezte a Tanárképző Kar létrehozását. 1990-ben két képzés indult: az angol–kémia szak és az orosz tanárok átképzése angol és német nyelv szakokra. 1992-ben érkezett Lengyel Zsolt az egyetemre, hogy létrehozza az országban a második (az elsőt a Juhász Gyula Tanárképző Karon szintén ő létesítette és vezette) alkalmazott nyelvészeti tanszéket. Így a tanárképzésbe bekerülhettek a hiánypótló alkalmazott nyelvészeti diszciplínák: pszicholingvisztika, szociolingvisztika, gyermeknyelv. Mindezt Lengyel Zsolt egyedül nem tudta volna megtenni, de segítségére voltak szakmai barátai Pécsről, Szegedről, Budapestről, akik óraadóként, vendégoktatóként a 90-es évek végéig – amíg a helyi szakembereket kinevelték – rendszeresen jártak Veszprémbe, hogy itt is megerősödhessen az alkalmazott nyelvészet. Így a veszprémi alkalmazott nyelvészeti műhely olyan szakmai nagyságokkal indulhatott, mint Lengyel Zsolt (pszicholingvisztika, gyermeknyelv), Szépe György (nyelvpolitika, nyelvi jogok), Tóth Szergej (szociolingvisztika), Galgóczi László (nyelvi agresszió), Annus Gábor és a később bekapcsolódó Kovács László (számítógépes nyelvészet), Balaskó Mária (fordítástudomány). Ebben a szakmai grémiumban nevelkedtem én, aki a többnyelvűséget (bár akkor még csak kétnyelvűséget ismertünk) kezdtem el kutatni és oktatni. További szakmai kiválóságokat hívott meg Lengyel Zsolt egy-egy előadás erejéig, hogy még érdekesebbé tegye az alkalmazott nyelvészetet a hallgatók számára: Papp Ferencet, Gósy Máriát, Klaudy Kingát, Rot Sándort, Prószekey Gábort. Külföldi szakmai barátai közül Howard Jackson több évben is 2-3 hetes periódusokat töltött itt, és tömbösítve oktatta a lexikológia, lexikográfia tárgyat. Bár 2000-ig nem volt önálló szakunk, a tárgyainkat speciális kollégiumként hallgatók tömegei vették fel.

A 2000-es évek elején, amikor lehetővé vált a kétszakos képzés, beindulhatott az alkalmazott nyelvészet szak párban az angollal, magyarral, némettel és franciával. Kezdetben 30 fős évfolyamaink voltak, de a létszám – az összhallgatói létszám csökkenése miatt – kezdett apadni.

2006-ban, a Bolognai rendszer bevezetésekor a magyar alapszakon belül indítottuk a nyelvmentor szakirányt, amely a 2009-ben induló alkalmazott nyelvészet mesterszak előszobája volt. Ezt a szakot már én dolgoztam ki és vezettem, mivel Lengyel Zsolt 2009-ben nyugdíjba vonult, és mindent rám hagyott: a tanszék vezetését, a szakvezetést, az Alkalmazott Nyelvtudomány főszerkesztését, az Idegennyelvi Lektorátus, valamint a Pannon Nyelvvizsga vezetését (a nyelvvizsga nevét az addigra Pannon Egyetemre változtatott egyetemről kapta). Ezt a nyelvvizsgarendszert – amely elsőként jelent meg a Rigó utca mellett – még 2001-ben akkreditáltattuk és 2002-től működtettük angol, német, hindi, urdu és ukrán nyelvekből (utóbbi háromra nem nagyon volt jelentkező, így ezek hamarosan meg is szűntek).

2009 után a magyar szakos hallgatók létszáma is folyamatosan csökkenni kezdett, így az alkalmazott nyelvészet MA szak kezdeti 12 fős létszáma 2015-re már 3 főre csökkent.

Annak érdekében, hogy a magyarországi alkalmazott nyelvészetben utánpótlást neveljünk, és az identitásunk erősödjön, éveken keresztül tartottunk közös hallgatói konferenciákat a veszprémi, szegedi (SZTE) és budapesti (ELTE) alkalmazott nyelvészet szakos hallgatók közreműködésével, Tóth Szergejjel (SZTE) és Ladányi Máriával (ELTE). Ezek a rendezvények, váltakozó helyszínnel, rendkívül népszerűek voltak mind a kollégák, mind pedig a hallgatók körében. Ma már ezek a konferenciák nem léteznek, mivel a szak iránti érdeklődés a magyar hallgatók körében, csakúgy mint az intézményi támogatás, gyakorlatilag megszűnt.

Am ekkor, 2016-ban, lehetőség adódott a szak nemzetköziesítésére, mivel a Pannon Egyetem is csatlakozott a Stipendium Hungaricum Ösztöndíjprogramhoz. 2016-tól már csak angol nyelven működtetjük a szakot (néha egy-egy magyar hallgató is csatlakozik, de) többnyire külföldi hallgatók számára. Szerencsére a jelenlegi oktatói gárdánk többségében mind angol szakos is egyben, és képes angol nyelven órákat tartani. A létszámmal elégedettek vagyunk, hiszen évente átlagban 10-15 főt tudunk felvenni. Szakunk népszerűségét mutatja, hogy egyre több jelentkezőt kell felvételiztetnünk. Sajnos a nominálások és az ösztöndíj-lehetőségek alakítják a véglegesen felvett hallgatói számot, de a tíz éve működő szakot abszolút sikeresnek mondhatjuk. A Pannon Egyetem nemzetköziesítési stratégiájában kulcsszerepet játszunk, nálunk van a legtöbb külföldi hallgató.

2016-ban nemcsak az alkalmazott nyelvészet mesterszakot indítottuk angol nyelven, hanem addigra sikerült akkreditáltatnunk a Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskolát is (W1), amely továbblépési lehetőséget nyújt mesterszakos hallgatóinknak, és sokan jelentkeznek a korábbi kétszakos képzésből is, magyarországi gyakorló nyelvtanárok. Az idén a doktori képzésünk is a tíz éves jubileumát ünnepli. Büszkék vagyunk eddigi teljesítményünkre és hallgatóinkra: az eddigi 100-110 fős összlétszámunkból 2026 februárjáig 36-an szereztek PhD fokozatot nálunk. Közülük többen már a Pannon Egyetem oktatói között dolgoznak az Angol-Amerikai Intézetben és a Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézetben. Programunkban három fő témában kutathatnak a doktoranduszok: egyéni többnyelvűség, társadalmi többnyelvűség és iskolai többnyelvűség. Képzésünk sikerét az is mutatja, hogy a mienk a Pannon Egyetem első olyan bölcsészettudományi doktori iskolája, amely már tíz éve működik.

A doktori iskolát létrehozni nagy kihívás volt. A Kar léte múltott rajta, hiszen 2013-ban még csak úgy létezhetett egyetemi kar, ha volt doktori iskolája. Az 1999-ben neveléstudomány témában elindult, Bárdos Jenő által vezetett, idegennyelvi mérésre fókuszáló doktori iskolát 2003-ban megszüntették, és Zsolnai József vezetésével interdiszciplináris doktori iskola létesült. Az ebben működő Nyelvtudományi Doktori Iskolát pedig a MAB 2010-ben zárta be, mert nem volt meg a kellő mennyiségű törzstag. A régi professzorok többsége

nyugdíjba vonult (Lengyel Zsolt, Mihalovics Árpád, Bárdos Jenő, Zsolnai József). Utánpótlás nem volt. Ekkor kaptam a feladatot. Mivel a magyarországi, nagydoktori fokozattal rendelkező kollégák szinte mind foglaltak voltak a saját doktori iskolájukban, nem láttam más lehetőséget, minthogy a külföldi szakmai barátaim között érdeklődjek, lenne-e kedvük csatlakozni hozzám egy doktori iskola létesítésében, indításában és működtetésében. A magyar kollégák közül Csépe Valéria, és őszinte csodálatomra a külföldiek közül öt fő azonnal igent mondott. A külföldieknek egyetemi tanári pályázatot kellett benyújtaniuk a Pannon Egyetemre, ami rengeteg adminisztrációt, valamint fordítást angolról magyarra és magyarról angolra jelentett számomra. Végül a MAB mind az öt kolléga kinevezését támogatta, a köztársasági elnöktől átvették kinevezésüket, így 2014-ben már a teljes törzstag létszámmal adhattuk be a doktori iskola létesítési anyagunkat a MAB felé (2. ábra). Törzstagjaink akkor: Csépe Valéria, David Singleton (Dublinból, professor emeritusként), Kees de Bot és Marjolijn Verspoor (Groningenből), Vincent van Heuven (Leidenből) és Ulrike Jessner-Schmid (Innsbruckból), Földes Csaba és Navracsecs Judit (Veszprém) (1. ábra).

1. ábra. A Többsnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola alapító törzstagjai

Csépe Valéria

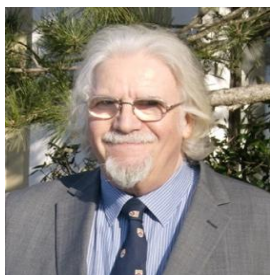
Kees de Bot

Marjolijn Verspoor

Vincent van Heuven

David Singleton

Ulrike Jessner-Schmid

Földes Csaba

Minden külföldi törzstagunk a többnyelvűség világszerte elismert kiváló kutatója (és én is a többnyelvűséggel foglalkoztam akkor már több mint 20 éve), így adva volt, hogy a doktori programunk fő profilja, ami egyedivé teszi a többi magyarországi nyelvtudományi doktori iskolához képest, a többnyelvűség lesz. Bár első körben a MAB elutasította a beadványunkat, hivatkozva arra, hogy nem életszerű, hogy ezek a külföldi szakmai nagyságok a Pannon Egyetemen fognak dolgozni, a fellebbezés után, 2015. november 30-án mégis megkaptuk az engedélyt az indításra, ami aztán 2016 februárjában 3 fő felvétele után be is következett.

2. ábra. Egyetemi tanári kinevezések a Pannon Egyetemen 2014-ben

Alighogy elindultunk, a doktori képzést át is kellett alakítanunk, hiszen 2016 szeptemberétől új típusú képzést kellett indítanunk. Miután ezt is megtettük, tíz éve folyamatosan működünk, hallgatóink között 60-70%-os a külföldiek aránya. Az alkalmazott nyelvészet mesterszakos hallgatók közül minden évben többen jelentkeznek a doktori képzésre, de újabb és újabb országokból és egyetemekről is felvételíztetünk a világ szinte minden sarkából. Sajnos a magyar doktoranduszok létszáma folyamatosan csökken az államilag finanszírozott ösztöndíjas helyek minimális mennyisége (ha egyáltalán van) miatt. Doktori képzésünkhöz további külföldi professzorok csatlakoztak időközben (3. ábra): Anat Stavans (Izraelből), Margaret Deuchar (Cambridge-ből).

3. ábra. Új oktatók 2020-ban

Anat Stavans

Margaret Deuchar

Időközben sikerült a belső munkatársaknak is teljesíteni azokat a követelményeket, amelyek alapján megfelelnek az előírt törzstagi kritériumoknak, így a jelenlegi törzstagságunk a következőképpen alakul: Navracsics Judit, Csernicskó István, Ulrike Jessner-Schmid, Marjolijn Verspoor, Anat Stavans – egyetemi tanárok, Bátyi Szilvia, Parapatics Andrea, Fábíán Gyöngyi és Baranyiné Kóczy Judit – egyetemi docensek (4. ábra).

4. ábra. A Többsz nyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola oktatóinak tablója

A doktori cselekmények szervezésekor további magyarországi és külföldi oktatókat kérünk fel külső tagként. Számos alkalommal volt már bizottsági tag vagy opponens: Fenyvesi Anna, Doró Katalin, Lesznyák Márta, Ivaskó Livia (SZTE), Gósy Mária, Bóna Judit, Csizér Kata, Tartsayné Németh Nóra, Grácsi Tekla (ELTE), Ürmösné Simon Gabriella (NKE), Vancó Ildikó (Nyitra), Benő Attila (Kolozsvár), Razvan Saftoiu (Brassó), Tódor Erika Mária (Csíkszereda), Barbara Hofer (Bolzano), Britta Hufeisen (Darmstadt), Bunta Ferenc (Houston), Marilyn Vihman (York), Kristina Cergol (Zágráb), Susan Gál (Chicago), Amirul Mukminin (Jambi), Lénárt István (Moszkva), akiknek nagy köszönettel tartozunk.

2. Tudománytörténet, meghatározó kutatók és munkásságuk

Lengyel Zsolt Veszprémbe hozta a pszicholingvisztikát és a gyermeknyelv kutatását. Veszprémi évei alatt a fő kutatása a magyar asszociációs normák vizsgálata volt. Ebből számos publikációja született. Sajnos az ő aktív évei alatt még nem létezett az MTMT, így pontos, számszerű adatokat nem tudunk

az ő tudományos munkásságáról, de könyvei, folyóiratcikkei, könyvfejezetei és tanulmányai, valamint egyetemi jegyzetei országszerte ismertek voltak. Az 1981-ben megjelent *Gyermeknyelv* c. könyvéért Nívó-díjat kapott. 2008–09-ben jelent meg a *Magyar nyelv asszociációs normái* c. kétkötetes könyve. Nyugdíjba vonulásától 2022-ben bekövetkezett haláláig folyamatosan tartotta a kapcsolatot a kollégákkal, de kutatásait otthonában végezte.

Lengyel Zsolt tanítványaként, **Navracsics Judit** számára adott volt, hogy a pszicholingvisztika, azon belül is a gyermekkori többnyelvű nyelvelsajátítás legyen a fő kutatási irány. Magyarországon korábban nem jelent meg könyv formájában a gyermekkori többnyelvűség longitudinális vizsgálata, így az angol nyelvű PhD disszertációmát magyar nyelven, kissé kibővítve 1999-ben jelentettem meg *A kétnyelvű gyermek* címmel a Corvina Kiadónál (2004-ben a második kiadást a Pannon Egyetem vállalta). A 2000-es évektől a felnőtt kétnyelvűek mentális lexikonával, a két- és többnyelvűek nyelvfeldolgozási folyamataival foglalkozom. A 2010-es évektől pedig a kétnyelvűek írott nyelvi szöfelismerési és mondatértési folyamatait vizsgáltam pszichofizikai tesztekkel és EEG-vel (Navracsics 2010). 2015-ben védtem meg nagydoktori disszertációmát *A kétnyelvű mentális lexikon és működése* címmel, és kaptam meg az MTA Doktora tudományos címet (Navracsics 2014).

Csernicskó István munkássága az alkalmazott nyelvészet azon irányát képviseli, amely a nyelvi jelenségeket társadalmi, politikai és ideológiai összefüggéseikben vizsgálja. Kutatásainak központi témája a kárpátaljai magyar közösség többnyelvűsége, a nyelvhasználat mindennapi gyakorlatai és ezek intézményi szabályozása (pl. Csernicskó et al., 2023). Empirikus vizsgálatai rávilágítanak arra, hogyan hat a nyelvpolitika az oktatásra, az identitásra és a nyelvi attitűdökre. Jelentős szerepe van abban, hogy a nyelvi jogok kérdését nem normatív, hanem társadalomtudományi problémaként tárgyalja. Munkái hidat képeznek a nemzetközi szociolingvisztikai elméletek és a kelet-közép-európai kisebbségi valóság között. Tudományos tevékenysége

mellett meghatározó oktatásszervező: intézményvezetőként a kutatás és a kisebbségi felsőoktatás szoros kapcsolatát képviseli. Közéleti megszólalásaiban is következetesen a nyelvi kérdések szakmai, empirikus megalapozottságát hangsúlyozza, bemutatva, miként válhat a nyelvészeti kutatás társadalmi értelemben is relevánssá.

Marjolijn Verspoor a többnyelvű nyelvi fejlődés és fejlesztés használat-alapú megközelítését dolgozta ki, és világszerte ismerik és használják a módszerét. Számtalan publikációja jelenik meg világszerte nemzetközi folyóiratokban, kötetekben. A legfrissebb, társszerkesztett kötetében (Madlener-Charpentier et al., 2026) is a használat-alapú nyelvtanítás és nyelvtanulás a központi téma. Az elmúlt 10 évben 5 könyvet, egy folyóirat különszámot szerkesztett, és 60 cikke jelent meg, amelyek fele Q1-es folyóiratokban látott napvilágot. A ScholarGPS 2025-ben a legmagasabb szintű kutatóként sorolta be.

Ulrike Jessner-Schmid a többnyelvűség dinamikus modelljét alkotta meg a Dél-Tirolban végzett többnyelvűségi gyermeknyelvi kutatásai alapján. Az International Association of Multilingualism alapítótagja és elnöke, valamint az *International Journal of Multilingualism* c. D1-es folyóirat és a *Trends in Applied Linguistics* könyvsorozat (Mouton de Gruyter) alapító főszerkesztője. Publikációiban az angol mint harmadik nyelv elsajátítása a központi téma. *A dynamic model of multilingualism* című könyve vezette be a dinamikus rendszerek komplexitásának elméletét a nyelvészeti kutatásokba (Herdina & Jessner, 2002). Jelenleg a Stanford Egyetem által nyilvántartott kutatók top 2%-ában jegyzik. Intenzív publikációs tevékenysége van, folyóiratcikkein és könyvfejezetein kívül számos könyv szerzője. Köztük a *Linguistic awareness in multilinguals. English as a third language* (Edinburgh, 2006) Liechtenstein-díjat kapott.

Anat Stavans kutatási témája a többnyelvűségen belül szerteágazó. Foglalkozik a korai háromnyelvű fejlődéssel, annak pragmatikai vonatkozásaival, a gyermekkori kódváltással, a többnyelvű családokban zajló nyelvi szocializáció változatosságával, a szülői input fontosságával, valamint a többnyelvű írásbeliség kialakulásával. Munkájára jellemző a pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, nyelvpedagógiai szemlélet integrálása a többnyelvűek vizsgálatában gyermekkortól egész életen át. Úttörő kutatásai vannak a többnyelvű első nyelvelsajátítás, a kódváltás, a nyelvi dominancia kutatásában. Kutatási eredményeit számos rangos folyóiratban publikálja, valamint két meghatározó könyv társszerkesztője: *Multilingualism* (2015) és *The Cambridge handbook of childhood multilingualism* (2022) (Cambridge University Press).

Bányi Szilvia a Pannon Egyetemen szerzett PhD fokozatot, tudományos tevékenységét a kétnyelvű mentális lexikon vizsgálatával kezdte. Jelenlegi kutatásai a nyelvkopás különböző formáira irányulnak. Első ilyen vizsgálata az idegennyelv-kopást elemezte a Magyarországon korábban orosz tanuló körében. Eredményei szerint a szóelőhívás sikeressége összefügg a nyelvtanulással töltött idővel és a nyelvtanuláshoz fűződő attitűdökkel, valamint igazolják, hogy az előhívás erősen kontextusfüggő: megfelelő fogódzók segítségével az elfeledettnek hitt nyelvi ismeretek is aktiválhatók. Egy másik kutatásában a Hollandiában élő magyarok elsőnyelv-kopását vizsgálta. Az eredmények nem mutatnak jelentős L1-kopást; meghatározó tényezőnek bizonyul a nyelvhasználat gyakorisága és az emigrációban eltöltött idő. Az első nyelv viszonylagos megőrzése a közösség transznacionális jellegével magyarázható, amelyben a magyar nyelv és kultúra aktív jelenléte – a globalizáció és az internet révén – folyamatosan fennmarad. A pragmatikai vizsgálatok azt is kimutatták, hogy a hollandiai magyarok több indirekt kommunikációs stratégiát alkalmaznak, ami a befogadó nyelvi-kulturális közeg hatását tükrözi (pl. Bányi & Vigh-Szabó, 2015; Bányi et al., 2014).

Az alkalmazott nyelvészet mesterszakos és doktorandusz hallgatókkal közös munkája révén több szociolingvisztikai témával is foglalkozik, például a

nyelvcseré és nyelvmegtartás kérdésével a magyarországi török és a franciaországi algír kisebbségben, a családi nyelvpolitikával az angliai magyar közösségben, valamint a nyelvi tájkép vizsgálatával. Jelenlegi kutatásai az egyéni különbségek (pl. munkamemória, kétnyelvűség és többnyelvűség elemei, végrehajtó funkciók, anyanyelvi készségek) szerepére irányulnak az idegennyelvtanulásban (pl. De Bot and Bányi, 2022). Publikációi között szép számmal találunk Q1 és Q2 minősítésű folyóiratokban megjelent folyóiratcikkeket.

Parapatics Andrea kutatásai elsősorban a dialektológia, a szociolingvisztika és az anyanyelv-pedagógia metszéspontjára fókuszálnak. Országos felméréseket végzett pedagógusok és egyetemisták nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdjeiről, amelyekkel rámutatott a magyar nyelv területi változatosságát máig érintő stigmatizáció köznevelésbeli gyökereire (Parapatics, 2020). Kutatásaival – a szociolingvisztika alapelveihez illeszkedve – megoldásokat igyekszik keresni, ezért számos tanításmódszertani tanulmányt és több önálló oktatási anyagot (munkafüzetet, felsőoktatási tankönyvet) is publikált, továbbá nagy hangsúlyt fektet a tudományos ismeretterjesztésre is. Az intézményünkben működő, általa vezetett Társadalmi Többnyelvűség Kutatócsoportban a hasonló érdeklődésű nemzetközi hallgatóival, doktoranduszaival, valamint más külföldi kollégákkal végzett közös munka révén ugyanezeket a kérdéseket más országok, így például Tunézia, Etiópia, Szíria, Portugália vonatkozásában is vizsgálja. Sikeres publikációs tevékenységét több nívós (Q1 és Q2) folyóiratcikk igazolja.

Baranyiné Kóczy Judit a kognitív nyelvészet és a kulturális nyelvészet kutatójaként vizsgálja a nyelv, a konceptualizáció és a kultúra összefüggéseit a kulturális nyelvészet, a fogalmi metaforaelmélet és a kognitív szemantika elméleti és módszertani keretein belül. Három fő kutatási területe a magyar népdalok metaforái, a testesült (illetve testrészeken és percepción alapuló) metaforák, valamint újabban olyan magyar kulturális metaforák vizsgálata, mint például a lovas kultúrához kapcsolódó lexikon, illetve a hungaromémekben

megjelenő bajuszmetaforák. A népdalok természeti metaforáival foglalkozó kutatásait a *Nature, metaphor, culture: Cultural conceptualizations in Hungarian folksongs* című monográfiájában összegezte, amely 2018-ban jelent meg a Springer kiadónál. Kutatásainak jelentős része a testesült metaforák (angolul *embodied metaphors*) témaköréhez kapcsolódik. E területen több magyar testrésznév – így a fej, szem, szív, kéz, láb, valamint a vér – metaforikus jelentéseiről publikált. A témában a Brill kiadónál megjelent, a szív kulturális konceptualizációját 19 nyelv alapján bemutató kötet társszerkesztője. Szintén társszerkesztője a Q2-es besorolású *Cognitive Linguistic Studies* folyóiratban megjelent *Perception, Culture and Language* című tematikus számnak, amely az érzékelés nyelvi kifejezéseinek kulturális beágyazottságát vizsgálja. Jelenleg kiadás alatt áll a Q1-es *Language Sciences* folyóiratban az *Embodiment, culture, and quantification: Cognitive and semiotic perspectives* című tematikus szám, amely a mérés és számszerűsítés konkrét szituációkhoz való kötődését tárgyalja. A kulturális nyelvészet területén további két szerkesztett kötete jelent meg a Springer kiadónál, valamint ugyancsak itt látott napvilágot – két indiai társszerkesztővel közösen – egy kötet a nyelvészet és az oktatás kapcsolatáról.

Fábíán Gyöngyi egyik jelentős kutatása a (nyelv)tanárok működésének egyik különleges figyelmet érdemlő területe, a kritikai gondolkodás. Munkája ezen a területen a fogalom hazai neveléstudományi alkalmazásának megerősítéséhez kapcsolódik. A tanári gondolkodás jellemzőinek feltárása a kritikai gondolkodás fogalmáról szerzett korábbi tudás összegzésével, újrafogalmazásával és megfigyelhető jelenségeinek vizsgálatával történik meg a munkáiban. A metaforaelemzésként már korábbról ismert, az egyéni gondolkodás megértését célzó kutatási technika validitásának és megbízhatóságának fejlesztésében különösen jelentős szerepet betöltő, Fábíán Gyöngyi nevéhez fűződő új változat, az Igazított Metaforaelemzés (IMA, Improved Metaphor Analysis) jelentős nemzetközi érdeklődést váltott ki a neveléstudomány mellett a gazdaságtantól a pszichológiáig terjedő különböző tudományok területén az elmúlt években. A kognitív nyelvészet „fogalmi metafora”-ként leírt jelensége kiindulási alapként szolgálhat az egyéni gondolkodás jellemzőinek feltárásában a neveléstudomány, alkalmazott pszichológia, alkalmazott nyelvészeti területek, stb. számára is. Az IMA gyakorlati alkalmazása mára már tudományos közleményekből magyar és angol nyelven is ismertté vált a kutató megjelent munkáin keresztül.

David Singleton kutatási területei: az életkor szerepe a nyelvtanulásban, a nyelvi tudatosságban és készségekben, a mentális lexikon, a nyelvek egymásra hatása. Kutatási eredményei megkérdőjelezték a populáris és széles körben tanulmányozott szakirodalom kliséit, különösen az életkorra vonatkozó tanokat. Munkássága során számtalan nemzetközi díjban, elismerésben részesült: English Institute Medal of Honour, University of Silesia (2013); EUROSIA Distinguished Scholar (2015); AILA Honorary Life Member (2017); Pannonia Award (2019).

Kees de Bot világhírű professzor, akinek úttörő szerepe van a pszicholingvisztika, nyelvkopás és a többnyelvű nyelvi feldolgozás vizsgálatában. Tudományos publikációinak fókuszában a többnyelvű agy vizsgálata áll, az egyszerre több nyelv fejlődése a különböző életkorokban, beleértve a hanyatlást is, a dinamikus rendszerek elméletének megközelítésével. A Pannon Egyetemen töltött ideje alatt (2015–21) egy könyvet, egy folyóirat különszámot és 35 folyóiratcikket jegyez. A cikkek többsége Q1 minősítésű folyóiratokban jelent meg.

Vincent van Heuven kutatásait négy nagy területen végezte: (i) a rokon nyelvek és nyelvváltozatok közötti érthetőség és annak megjósolásának vizsgálata objektív, lexikai, fonológiai és szintaktikai távolság mérésekkel; (ii) a második nyelv fonológiájának elsajátítása; (iii) a fonetika tolmácsképzésben betöltött szerepe és (iv) igazságügyi fonetika. Világszerte meghatározó fonetikus volt, aki számos PhD hallgatót vezetett a fokozatszerzési úton a világ különböző tájain, köztük Veszprémben 2016–2019 között. Konzulensi és tanácsadói

tevékenysége nem szűnt meg nyugdíjba vonulásával, professor emeritusként továbbra is lelkesen támogatta a hozzá szakmai tanácsért, segítségért forduló doktoranduszokat és kollégákat. A Google Scholar szerint a H-indexe: 45, idézettsége: 9225.

3. Szakmai közéleti tevékenység

3.1. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem

A Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem 1996 óta, évenként megrendezett nemzetközi konferencia, ahol a szakma hazai és a nemzetközi szakértői tartanak előadást, illetve vitatják meg a legégetőbb kutatási kérdéseket. Tematikáját tekintve a konferencia a nyelvelsajátítás, nyelvi feldolgozás és a nyelvek tárolásának pszicho- és neurolingvisztikai megközelítésével foglalkozó témák köré szerveződik, továbbá az egynyelvű beszédprodukción és -percepciót vizsgáló kutatások mellett számos előadás foglalkozik a két- és többnyelvűséggel. Büszkék vagyunk arra, hogy a leghíresebb szakemberek fogadták el meghívásunkat plenáris előadóként. A magyarországi kutatók közül: Papp Ferenc, Gósy Mária, Pléh Csaba, Csépe Valéria, Bánréti Zoltán, Szépe György, Hidasi Judit, Károly Krisztina, Bárdos Jenő, a határainkon túlról: Göncz Lajos, Mikes Melánia, Vancó Ildikó, a nemzetközi, világhírű kutatók közül pedig: Brian MacWhinney, Francois Grosjean, David Singleton, Howard Jackson, Annick de Houwer, Elizabeth Lanza, Anat Stavans, Ulrike Jessner-Schmid, Charlotte Hoffmann, Kees de Bot, Marjolijn Verspoor, Vincent van Heuven, Thomas Bak, Wander Lowie, Marilyn Vihman, Stephen Krashen. A konferencia fontos célkitűzése az utánpótlásnevelés, így minden évben több doktorandusz és alkalmazott nyelvész mesterszakos hallgató vesz részt előadóként vagy hallgatósággént a többnapos eseményen. Az előadásokat követő vitákon, illetve a szekciókon kívül a szünetekben a hallgatók és a szenior kutatók szakmai beszélgetéseket folytatnak, melyeknek eredményeképpen hazai és nemzetközi közös kutatások és publikációk születnek.

A konferencián elhangzott előadások válogatott, írott, lektorált változatai kezdetben az *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok – Közép-Európa* című kötetekben (Lengyel & Navracsics, 1997, 1998, 1999, 2000), később a Tinta Könyvkiadó *Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához* könyvsorozatában (Bátyi & Vigh-Szabó, 2015; Bátyi et al., 2014; Lengyel & Navracsics, 2009; Navracsics, 2010; Navracsics & Bátyi, 2015; Navracsics & Lengyel, 2011; Navracsics & Szabó, 2012; Parapatics, 2020) (5. ábra), mostanában pedig az *Alkalmazott Nyelvtudomány* c. folyóiratban jelennek meg.

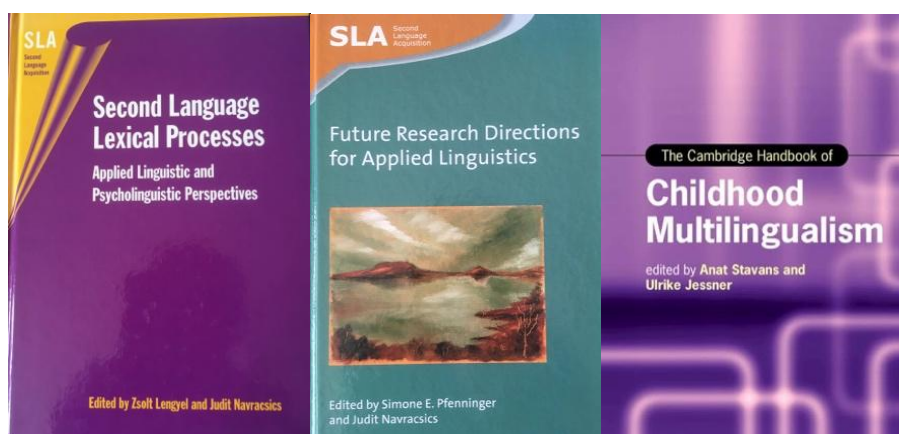
5. ábra. Szerkesztett köteteink a Tinta Könyvkiadó gondozásában és az Alkalmazott Nyelvtudomány

E konferencia nagy szerepet játszott a külföldi professzorok Pannon Egyetemen történő munkavállalásában, hiszen mindannyian többször is részt vettek a tudományos rendezvényen, és nagyra értékelték az itt folyó munkát.

Két kötetünk jelent meg a Multilingual Matters (Lengyel & Navracsics, 2007; Pfenninger & Navracsics, 2017), egy pedig a Cambridge University Press kiadásában (Stavans & Jessner, 2022) (6. ábra).

6. ábra. Külföldön megjelent szerkesztett köteteink

3.2. Magyar Tudomány Ünnepe konferencia

A Magyar Tudomány Ünnepe tiszteletére 2016 óta minden novemberben szerveztünk kétnapos konferenciát, amely később kari szintű lett. A konferencián is rendszeresen részt vesznek az alkalmazott nyelvész hallgatók, főként aktív hallgatóként, néha előadóként. A doktoranduszoknak külön szekciókat működtetünk.

3.3. Pannon Nyelvvizsgarendszer

Pszicholingvisztikai, kétnyelvűségi, nyelvi mérési tudásunkat tágabb értelemben is a gyakorlatban hasznosítottuk: kidolgoztuk, akkreditáltattuk és több mint 20 éven át működtettük a Pannon Nyelvvizsgarendszert, amelyben először jelentek meg a Rigó utcai nyelvvizsgától eltérő, a gyakorlati életben a nyelvtudást másként mérő, nyelvhasználat-alapú feladatok. Sajnos a nyelvvizsgázni kívánók számának csökkenése és a nyelvvizsgarendszerek számának növekedése a továbbiakban nem tette lehetővé, hogy rentábilis maradjon a rendszer, ezért azt 2023-ban a Pannon Egyetem nem látta a továbbiakban fenntarthatónak, így a Pannon Nyelvvizsga megszűnt.

3.4. Alkalmazott Nyelvtudomány

Az 1997–2000 között szerkesztett, évente megjelenő *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok – Közép-Európa* sorozatunkat 2001-től folyóirattá alakítottuk át, és azóta évente két számmal jelenik meg az ERIH+ listás *Alkalmazott Nyelvtudomány*. A folyóirat az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának lapja, a Magyar Tudományos Akadémia támogatását élvez. A folyóirat elnöke a Munkabizottság mindenkori elnöke (alapító elnök: Gósy Mária), a főszerkesztője 2001–2009 között Lengyel Zsolt, 2009-től a mai napig Navracsics Judit. Kezdetben nyomtatott formában jelent meg, ma már online formában létezik. Bár a folyóiratban nemzetközi szerzők is publikálnak, a szerkesztőbizottságban a világ minden részéről vannak tagok, a folyóirat NAT besorolást kapott.

4. Zárszó

Különösen szerencsésnek tarthatjuk magunkat, hogy sikerült az alkalmazott nyelvészetet ilyen szinten megőriznünk Veszprémben. Hálával tartozunk elődeinknek, akik megmutatták nekünk az utat, akik megtanítottak bennünket a tudományos gondolkodásra, a felelősségteljes hozzáállásra, az igényességre. A külföldi professzorokkal és hallgatókkal való munka további fejlődést biztosít számunkra, és nem utolsósorban megadja a lehetőséget arra, hogy a világban megmutathassuk magunkat.

Lengyel Zsolt nemcsak elindított minket. Halála után a közösségünkre hagyta könyvtárát, amely értékes magyar, angol és orosz nyelvű nyelvészeti könyveket tartalmaz. Célként tűztük ki, hogy legyen egy Lengyel Zsolt-terem a Pannon Egyetem Humántudományi Karán, ahol az alkalmazott nyelvészeti és a doktori

órákat tartjuk. A termet 2023 nyarán létrehoztuk, így méltó körülmények között sajátítják el a tudományokat mesterszakos és doktori hallgatóink.

7. ábra. Lengyel Zsolt-terem, Pannon Egyetem, Humántudományi Kar

Az alkalmazott nyelvészet MA szak és a Többszempontú Nyelvtudományi Doktori Iskola ma már népszerű és ismert világszerte. Mintegy 30 országból jelentkeznek hozzánk (8. ábra) tanulni vágyók Algériától az USA-ig (alfabetikus sorrendben), és az eddigi országokból is újabb és újabb jelentkezők tisztelnek meg minket érdeklődésükkel, köszönhetően a meglévő hallgatóink népszerűsítésének. Őszintén reméljük, hogy ez a folyamat nem áll meg.

8. ábra. A Pannon Egyetem végzős alkalmazott nyelvészet MA hallgatói 2025-ben

Irodalom

- Alkalmazott Nyelvtudomány – The Hungarian Journal of Applied Linguistics* (2001-), <http://alkalmazottnyelvtudomany.hu/>
- Bátyi Szilvia & Vigh-Szabó Melinda (2015). *A nyelv – rendszer, használat, alkalmazás. Language – System, Usage and Application*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bátyi Szilvia, Navracsics Judit & Vigh-Szabó Melinda (2014). *Nyelvelsajátítási-, nyelvtanulási- és beszéd kutatások. Papers in Language Acquisition, Language Learning and Speech Research*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó, I., Hires-László, K., Karmacsi, Z., Márku, A., Molnár, D., Máté, R. & Tóth-Orosz, E. (2023). *Hungarians and the Hungarian language in Transcarpathia*. Törökbálint: Termini Egyesület.
- De Bot, K. and Bátyi, Sz. (2022). Bilingual models of speaking. In: Derwing, T. M., Munro, M., J., Thomson, R. I. (eds.), *The Routledge handbook of second language acquisition and speaking* (9–23). New York: Routledge.
- Herdina, P. & Jessner, U. (2002). *A dynamic model of multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Jessner, U. (2006). *Linguistic awareness in multilinguals. English as a third language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kóczy, J. B. (2018). *Nature, metaphor, culture: Cultural conceptualizations in Hungarian folksongs*. New York–London–Singapore: Springer.
- Kóczy, J. B. (in press). *Embodiment, culture, and quantification: Cognitive and semiotic perspectives. Language Sciences. Special Issue*.
- Lengyel Zsolt (1981). *Gyermekegy nyelv*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lengyel Zsolt (2008). *Magyar asszociációs normák enciklopédiája I. és II.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Zsolt & Navracsics Judit (1997). *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok – Közép-Európa I.* Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Lengyel, Zs. & Navracsics, J. (1998). *Applied Linguistics – Central European Studies II.* Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Lengyel Zsolt & Navracsics Judit (1999). *Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok – Közép-Európa III.* Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Lengyel, Zs. & Navracsics, J. (2000). *Applied Linguistics – Central European Studies IV.* Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Lengyel, Zs. & Navracsics, J. (2007). *Second language lexical processes. Applied linguistic and psycholinguistic perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Lengyel Zsolt & Navracsics Judit (2009). *Tanulmányok a mentális lexikonról. Studies on the Mental Lexicon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Madlener-Charpentier, K., Verspoor, M., Weder, M., Häcki Buhofer, A. (eds.) (2026). *Usage-based perspectives on language and language acquisition: In honour of Heike Behrens*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Navracsics Judit (1999 és 2004). *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina és Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó.
- Navracsics Judit (2010). *Nyelv, beszéd, írás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Navracsics Judit (2014). *A kétnyelvű mentális lexikon és működése*. https://real-d.mtak.hu/720/7/dc_802_13_doktori_mu.pdf
- Navracsics Judit & Bátyi Szilvia (2015). *Első- és második nyelv: Interdiszciplináris megközelítések. First and second language: Interdisciplinary approaches*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Navracsics Judit & Lengyel Zsolt (2011). *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Navracsics Judit & Szabó Dániel (2012). *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Mental processes in language processing*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Parapatics Andrea (2020). *A magyar nyelv regionalitása és a köznevelés: Tények, problémák, javaslatok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Pfenninger, S. & Navracsics, J. (2017). *Future research directions for applied linguistics*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Stavans, A. & Hoffman, C. (2015). *Multilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stavans, A. & Jessner, U. (2022). *The Cambridge handbook of childhood multilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/9781108669771>
- W1 = Pannon Egyetem Többsnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, <https://mds.htk.uni-pannon.hu/>

KÁROLY KRISZTINA

ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
karoly.krisztina@btk.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-2616-1254>

Károly Krisztina: Tudományfordítás.
Episztemológiai kérdések, kutatási módszerek és eredmények
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 65–92.
doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.004>

Tudományfordítás¹ **Episztemológiai kérdések, kutatási módszerek és eredmények²**

Translating science: Epistemological questions, research methods and findings

Academic translation is a form of specialized (professional and technical) translation that involves unique characteristics and entails several consequences. Academic translation is not merely a philological activity, as it plays a role in the formation and development of science as well as scientific thinking, and thereby in the preservation of academic multilingualism and the epistemological diversity of humankind. Still, it has received less scholarly attention compared to other areas of specialized translation, such as legal, business, or media translation. This observation also holds true for studies related to English, the *lingua franca* of our time. The present study therefore explores this special field of translation from three perspectives. First, it explains why and how academic translation fulfils a unique role: what functions it serves in science, scientific thinking, and in the development of scientific discourse; what unique characteristics it has compared to language mediation in other fields; what kinds of research it inspires. The second section reviews the most typical research methods of the field and the most important criteria of reliability and validity related to corpus design. The potential and applications of each methodological approach are illustrated with examples taken from published studies. The third part reviews the findings of empirical research on academic translation, which helps identify the stereotypical challenges of this special form of translation and the competencies and skills required to overcome these. In conclusion, the paper presents the results of research already available, and highlights the research areas that require further investigation with regard to translation in academia into Hungarian and into the *lingua franca*. A wealth of theoretical and empirical studies addresses the various conceptual, disciplinary, cultural, practical, strategic, and political issues surrounding the translation of science. They all seek to answer the question of what characteristics and conditions enable translations to function as original texts written in that language by native speakers. The paper ends by reviewing these features and criteria.

Keywords: specialized translation, scientific thinking, epistemology, lingua franca, research

¹ E tanulmány utánkölés; első megjelenése: Károly K. 2026. Tudományfordítás: episztemológiai kérdések, kutatási módszerek és eredmények. In Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába. III. Speciális rész. 2.* (11–39.) Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan3/1>

Köszönöm a szerkesztők hozzájárulását a tanulmány utánköléséhez.

² A tanulmány a témában született korábbi tanulmányaimra (Károly 2019, 2020, 2021, 2022a, 2024) épül, azok legfontosabb kapcsolódó megállapításait foglalja össze, különös tekintettel a szakterületen alkalmazott kutatási módszerekre és eredményekre a hazai és a nemzetközi szakirodalomból (a részletes tárgyalásuk az eredeti munkáimban olvasható).

1. Bevezetés

A tudományos szaknyelv kutatása igen termékeny terület és hosszú múltra tekint vissza, amit a kontrasztív és interkulturális retorikai (pl. Connor, 1996; Connor, Nagelhout & Rozycki, 2008), valamint a műfaji szemléletű (pl. Hyland, 2004) kutatások nagy száma bizonyít. Ezzel szemben a tudományos szakfordítást a szakfordítás egyéb területeihez képest (mint pl. a jogi, üzleti vagy a médiafordítás) jóval kisebb kutatói figyelem övezi. Ez a megállapítás a korunk *lingua francájához*, az angol nyelvhez kötődő vizsgálatokra is igaz, annak ellenére, hogy ma már jól látható, hogy a tudományos szakfordítás nem csupán filológiai kérdés (Károly, 2019; Montgomery, 2000, 2009): meghatározó szerepe van a tudomány és az emberiség tudományos gondolkodásának az alakulásában, fejlődésében, s ezzel az emberiség episztemológiai diverzitása és a tudományos többnyelvűség megőrzésében is (Károly, 2024). A tanulmány elsőként ezt a problematikát járja körül, hogy azután rámutasson azokra a kutatási módszerekre, amelyekkel a szakterületen végzett kutatások leginkább dolgoznak, a vizsgálatok legfontosabb eredményeire, majd azokra a kutatási témákra és irányokra, amelyekkel kapcsolatosan úgy vélem, a *lingua francáról* a magyar nyelvre, illetve a magyarról a *lingua francára* történő fordítás során még feladatunk van.

A tanulmány elsőként bemutatja, hogy a tágan értelmezett „fordítás”³ tevékenysége (1) milyen funkciókat tölt be a tudományban, a tudományos gondolkodásban és a tudományos diskurzus alakulásában, (2) milyen egyedi sajátosságai vannak a többi szakterületi (szakmai és műszaki) nyelvi közvetítéshez képest, és (3) milyen kutatásokat ösztönöz a fordítástudományban vagy más tudományterületekkel vagy alterületekkel való együttműködésben.

A tanulmány második része a kutatások különféle módszereit és adatgyűjtő eszközeit tekinti át a kvantitatív és a kvalitatív paradigmán belül és a kevert szemléletű kutatások vonatkozásában. Az egyes módszertani megoldások lehetőségeit és alkalmazási módjait konkrét vizsgálatok példái szemléltetik, és a tanulmány kitér a kutatásokat és az ezekhez kapcsolódó korpuszépítést veszélyeztető megbízhatósági és érvényességi (validitási) problémákra, valamint ezek lehetséges megoldásaira, kiküszöbölésére is.

Végül a tanulmány a szakterületen már rendelkezésre álló kutatások eredményeit mutatja be – a teljesség igénye nélkül, a főbb meglátásokra és megállapításokra koncentrálva –, hogy képet adjon arról, milyen kutatási feladatok várnak még ránk a *lingua francáról* a magyar nyelvre, illetve a magyarról a *lingua francára* történő fordításhoz kapcsolódóan. Elméleti és empirikus munkák tömege foglalkozik ugyanis a tudomány fordításának különféle koncepcionális, diszciplináris, kulturális, gyakorlati, stratégiai, vagy

³ A „fordítás” fogalmát tág értelemben alkalmazom: beleértem a nyelvek közötti fordítást (a tulajdonképpeni fordítást) épp úgy, mint az önfordítást, valamint a szöveg célnyelven történő megírását. Erről bővebben lásd: 2.2. rész.

politikai kérdéseivel. Arra keresnek választ, hogy mik azok a tulajdonságok, feltételek, amelyek révén a fordítások ekvivalenssé válhatnak az eredetileg az adott nyelven, anyanyelvűek által írt szövegekkel. Az írás harmadik részében ezért a tudományos szakfordítás empirikus kutatásának azokat az eredményeit tekintem át, amelyekből meghatározhatók ennek a speciális fordítói tevékenységnek (1) a sajátos kihívásai, és (2) a kihívások leküzdéséhez szükséges kompetenciák és képességek, amelyek révén az anyanyelvűek által írt szövegekkel funkcionálisan egyenértékű „természetes” célnyelvi szöveg keletkezhet, vagyis „láthatatlanná” válhat a fordítás.

2. A tudományos szakfordítás funkciói és egyedi sajátosságai

2.1. A fordítás funkciói a tudományos gondolkodásban és diskurzusban

A tudomány művelése, fejlődése és a megszerzett tudás átadása szorosan kapcsolódik a fordításhoz, mert mindhárom tevékenységhez a tudományos diskurzus valamelyik műfajának alkalmazása szükséges (Bennett, 2012; Sarukkai, 2001: 646). A tudományos élet szereplői arra törekednek, hogy széles körben megosszák gondolataikat és felfedezéseiket, és hogy megismerjék mások legújabb kutatási eredményeit. Ehhez olyan nyelvet választanak, amelyet mindannyian értenek, akkor is, ha térben vagy időben távol élnek egymástól. Az elmúlt több mint 2500 év során mindig is volt egy választott nyelv (a görög, az arab, a latin, a francia, a német, vagy ma az angol), amelyen a tudomány képviselői kommunikálni tudtak. Azok pedig, akiknek nem ez a nyelv volt az anyanyelvük, fordítottak vagy fordíttattak, hogy a más kultúrákban élő társaikkal megértessék magukat.

A kutatások eredményeiből arra lehet következtetni, hogy a tudományos világban a fordítás nem csupán kommunikációs feladatot tölt be, hanem szociológiai és tudománytörténeti jelentősége is van. Meade (2011: 226) szerint a tudományos közösség fordítási tevékenysége nagymértékben hozzájárul a különféle tudományos műfajok uralkodó diskurzusnormáinak kialakulásához és elterjedéséhez. Nem véletlen ezért, hogy Olohan (2016) már arról ír, hogy a fordítási/fordítói gyakorlatot a tudományos élet részeként érdemes kezelni, hogy lássuk, hogyan kapcsolódik „a fordítás eszközeihez, technológiáihoz, valamint szociotechnikai vívmányaihoz” (2016: 5). Montgomery (2000) a saját fordítói gyakorlatára épülő esettanulmányok alapján érvel a fordítás kulcsszerepe mellett a tudomány fejlődésében. *Science in translation. Movements of knowledge through cultures and time* című könyvében amellet foglal állást, hogy – a tudás térbeli (kultúrákon keresztül) és időbeli vándorlásával – a történelem során a fordítás szerepet tudott játszani egyes nyugati vagy keleti tudományok kialakulásában is (pl. a csillagászat terén; 2000: 253–256). Arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a különféle tudományos diszciplínák sem köszönhetnek kevesebbet a fordításnak, mint az irodalom, a filozófia vagy a

vallás. Meglátása szerint ugyanis számos nagy kultúrában (pl. Japán, Kína, India) a modern tudományok kialakulása elválaszthatatlan a fordítástól, hiszen – ahogy fogalmaz – „fordításként *kezdődtek*” (Montgomery, 2000: 272–273; kurzív az eredetiben).

A tudományos eredmények elterjedésén túl a fordítás jelentős szerepet tölt be a tudományos szaknyelv és szakterminológia megalkotásában és egységesítésében is. Számos fogalom és szakterminus (a tudományos nomenklátúra) fordításon keresztül alakult ki (pl. Európa különböző nyelveiben a latinból). Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez (2002: 64) példákon keresztül mutatja be, hogy a fordítók gyakran új nyelvi metaforákat hoznak létre munkájuk során, amelyek könnyen érthetők a célnyelvi olvasó számára, s ez által idővel szakkifejezésekké alakulnak.

A tudományos nomenklátúra formálásán túl, a mindenkori *lingua francá*ról és az arra történő fordítás a gondolkodásmódot is alakítja. Ez az oka annak, hogy az idők során változhat egyes műfajokban a gondolatok bemutatásának, az érvek felsorakoztatásának módja, s így a diskurzus logikája a nemzeti nyelven és a közös nyelven, a *lingua francá*ban is.

A tudomány fordítása hozzájárul ahhoz, hogy a nemzeti nyelvek (így a magyar is) kellően fejlettek legyenek, alkalmasak maradjanak tudomány művelésére, és hogy – a megfelelő fordítási módszer kiválasztásával – a nyelvek és kultúrák között esetleg fennálló episztemikus eltérések okozta feldolgozási nehézségeket áthidaljuk (Károly, 2024). Nagy ennek a tétje, hiszen a nemzeti tudományok így maradnak versenyben és játsszanak szerepet a tudomány és az emberiség tudományos gondolkodásának alakulásában, az episztemikus diverzitás és a tudományos többnyelvűség megőrzésében. Globális jelentőségén túl ennek lényeges lokális következménye is van, mert a nemzeti nyelvre történő fordítás által valósítható meg a tudományos eredmények nyelven belüli fordítása is a felsőoktatás és a köznevelés tananyagaihoz és tankönyveihez, a tudomány népszerűsítéséhez és más társadalmi hasznosításhoz. Ezzel garantálható hosszú távon nemzeti szinten a tudományos tehetség gondozás és utánpótlás-nevelés.

A fentiekben utaltam arra, hogy jelentősége van mindebben a megfelelő fordítási módszer kiválasztásának. Erről azért szükséges szót ejteni, mert a kutatási eredmények (pl. Bennett, 2023) azt mutatják, hogy a két irányba történő fordítás mértéke és módszere a tudomány és a keletkező szöveg tulajdonságai szempontjából különféle következményekkel járhat. A tudományos szakfordításban általában két eltérő módszert alkalmaznak: a honosító és az idegenítő fordítást. Honosító fordításban a fordító a célnyelvi olvasó számára természetes, eredetileg a célnyelven írt szövegnek tűnő, a célnyelvi olvasó nyelvi és episztemológiai elvárásainak megfelelő szöveget hoz létre. Ezt a módszert választják jellemzően a nemzetközi angol nyelvű szakfolyóiratokba szánt szakcikk angol fordításánál. Az idegenítő fordítás ugyanakkor „átviszi” a célnyelvbe a forrásszöveg nyelvi és episztemológiai tulajdonságait, hogy az

olvasó az eredeti szerző eredeti megfogalmazását/megközelítését olvassa. Ez azonban, különösen egymástól távolabb levő kultúrák közötti közvetítésben, idegen vagy szokatlan⁴ lehet az olvasónak, és feldolgozási nehézséget is okozhat számára, ha más logika/gondolkodásmód mentén kell értelmeznie a szöveget. Ezt a módszert gyakran alkalmazzák, amikor a *lingua francáról* fordítanak nemzeti nyelvre.

A nemzeti tudománynyelvek fennmaradása szempontjából veszélyes eredménye a közelmúlt kutatásainak (pl. Bennett, 2023: 517; Jordan, 1997; Mayoral Asensio, 2007; Pisanski Peterlin, 2008) azonban az, hogy a *lingua franca* hatása tud olyan erős lenni a nemzeti nyelvekre, hogy fordítási iránytól függetlenül (mindkét fordítási irányban) a *lingua franca* nyelvi és episztemológiai normái és hagyományai válnak uralkodóvá. Azért veszélyes ez a nemzeti nyelvekre – s rajtuk keresztül a tudományos többnyelvűsége és episztemológiai diverzitásra –, mert a *lingua franca* túlzott dominanciája miatt állhat elő olyan helyzet, hogy a forrás- vagy a célkultúra (és nyelv, gondolkodásmód stb.) háttérbe szorul, és szélsőséges esetben akár kihál⁵ (Bennett, 2015).

2.2. A tudományos szakfordítás fogalma, típusai és egyedi sajátosságai

A „tudományos szakfordítás” terminus nem mentes fogalmi kérdésektől. A „tudományos” komponens tekintetében, ha szélsőséges megközelítéseit vesszük, vannak, akik csak a természettudományos szövegek fordítását sorolják bele és a humán- és társadalomtudományokét nem, mások pedig még az ismeretterjesztő, népszerű-tudományos írásokat is. A tudományosság a szakfordítás vonatkozásában Mayoral Asensio (2007) szerint két alkategóriára bontható attól függően, hogy miként nézünk rá: horizontálisan (kiterjedésében) vizsgálva a szöveg *tárgya* szerint (mint adott tudományterülethez tartozó), vertikálisan (intenzitásában) a szöveg tudományosságának *mértéke* szerint (az általános/köznapi szintű szöveg fordításától a magas absztrakciós szintű szaktudományos szöveg fordításáig) osztályozható. A különféle kategóriák eltérő kompetenciák és fordítási stratégiák mozgósítását igényelhetik. Annak érdekében, hogy vizsgálódásunk kellően átfogó legyen a különféle lehetséges szakfordítási kategóriák szempontjából, e tanulmány a fogalmat igen tág értelemben alkalmazza:

⁴ Ezt a jelenséget nevezi Klaudy Kinga (1997) „kvázi-helyességnek” a fordításban, felhasználva Papp Ferencnek (1972, 2006) az idegennyelv-tanulók szövegeinek jellemzésére alkalmazott terminusát.

⁵ Ezt a jelenséget nevezik angolul – Boaventura de Sousa Santos portugál szociológus nyomán – *epistemicide*-nak (magyarul „episztémicidium”; tudáselhalás). A fogalmat eredetileg a harmadik világ ismeretanyagának (pl. a hagyományos orvosláshoz, igazságszolgáltatáshoz és a természeti világhoz kötődő helyi tanoknak) a nyugati tudományok általi szisztematikus elnyomására használták a „haladás jegyében”. Amire nem tudták alkalmazni a modern tudományos diskurzus kategóriáit azt ellehetetlenítették, fejlődésüket akadályozták (pl. az oktatásból való kizárással, finanszírozási és publikálási lehetőségek megvonásával stb.), majd felülírták a nyugati tudományos gyakorlattal (Bennett, 2015: 12.).

[...] minden olyan, a szakemberek közötti kommunikációban használt szakszöveg fordítására, amely a természet- vagy a társadalomtudományok valamely elméleti vagy alkalmazott ágához tartozik (pl. monográfia, kézikönyv, szakfolyóiratcikk, kutatási jelentés, kutatási pályázat, absztrakt). A népszerű tudományos írások (pl. újságcikkek, interneten megjelenő ismeretterjesztő munkák) fordítását ugyanakkor nem sorolom e fogalom alá, mivel a rendelkezésre álló kutatási eredmények tanúsága szerint ez utóbbiakra a szorosan vett tudományos műfajokétól eltérő kommunikációs mintázat (célok, célközönség stb.) a jellemző, amelynek az ismeretanyag leegyszerűsítésén túl, megvannak az egyéb sajátos szövegtulajdonságai is (Károly, 2019: 9).

A fentiekből fakadóan a tudományos szövegek esetében a fordításnak három fő típusa különíthető el: a nyelvek közötti (tulajdonképpen, szoros értelemben vett) fordítás, az önfordítás (amikor a tudós maga fordítja írását), valamint a szöveg közvetlenül (forrásszöveg nélküli) célnyelven történő megírása. A nyelvek közötti fordítás (angolul: *interlingual translation*, *translation proper*) lehetőségével általában olyan tudományos szakemberek élnek, akik nem rendelkeznek kellő szintű idegen (ma angol) nyelvtudással és tudományos íráskészséggel. A szakirodalom ezt a tevékenységet „rejtett” (*covert*; House, 1997), vagy „láthatatlan” (*invisible*) fordításnak is nevezi, mert a fordítás eredményeként létrejövő célnyelvi szövegek (pl. szakcikkek, monográfiák, tankönyvek) nem fordításként, hanem „természetes” szöveggént élnek tovább, és úgy is olvassák őket, mintha eredetileg azon a nyelven íródtak volna. Ezeknek a szövegeknek a fordítóit általában nem is ismerjük. Az ilyen fordításokra az ún. célnyelvre-orientált fordítási megközelítés (Toury, 1995) a jellemző, ami a célnyelvi normákat és a célnyelvi olvasó elvárásait tartja szem előtt a szöveg megformálása során. Azért „rejtettek”, mert nincs bennük utalás még pragmatikai szinten sem arra, hogy fordítások volnának. A fordító az eredetivel megegyező beszédaktust hoz létre: a forrásszöveg funkcióját reprodukálja a célnyelvi kulturális és nyelvi kontextusban úgy, hogy az olvasó ne érzékelje, hogy fordítást olvas, hanem úgy érezze, hogy a saját kultúrája szövegét/műfaját tartja a kezében. Ez különösen fontos például a szakcikkek vagy monográfiák *lingua francára* fordítása során nemzetközi angol nyelvű szakfolyóiratok és kiadók számára, mert ha a szöveg nem természetes angol szövegnek hat, előfordul, hogy a folyóirat vagy a kiadó nem fogadja be.

A tudományos szakszövegek célnyelvi létrehozásának másik módja az önfordítás (angolul: *self-translation* vagy *auto translation*). A szövegét maga fordító tudós jellemzően mind a forrás-, mind a célnyelvet jól beszéli, magas szinten ismeri, az egyik nyelven dolgozik, majd az elkészült írást ülteti át a másik nyelvre (Grutman, 1998: 18). A tudományos szakfordítás harmadik formája pedig, amikor a szerző a szöveget rögtön a célnyelven írja meg (Snell-

Hornby, 2007; Pisanski Peterlin, 2008), esetenként (pl. limitált nyelvtudás birtokában) külső segítséggel kollégától, baráttól, családtagtól (erről bővebben ld. Montgomery, 2009). A külső segítség azt szolgálja, hogy a szöveg kellően jó minőségű legyen, és megfeleljen mind nyelvi, mind retorikai szempontból a célnyelvi olvasói elvárásoknak.

Ahogy a fordítás fogalma tág, a „fordító” fogalma is hasonlóan az, hiszen a fenti példák is mutatják, hogy ezen a területen nem csak (pl. egyetemen) képzett szakfordítók dolgoznak. A történelem során sokat változott a fordítási tevékenységet végzők személye és képzettsége. Montgomery (2009: 4) számos példán keresztül illusztrálja, hogy az elmúlt több mint kétezer év során „fordítóként” (is) mennyien dolgoztak: tudósok, tanítványaik, szerzetesek, kereskedők, felfedezők, kalandorok, katonák, hajóskapitányok, diplomaták. Szűk értelemben vett, tulajdonképpeni fordítás esetében a mai gyakorlat az, hogy azt a szakmát hivatásszerűen űző fordítóktól vagy fordító ügynökségektől rendelik meg. A fordítást szakfordítók végzik, egyedül vagy csoportosan, esetleg gépi támogatással, akik egy része képzett fordító, másik részük pedig az adott szak- vagy tudományterületen végzett és/vagy ott praktizáló szakember.

2.3. A tudományos szakfordítás mint multi- és interdiszciplináris kutatási terület

A fentiekből következően a tudományos szakfordítás megfelelően árnyalt és mélyreható vizsgálata több tudományterület és tudományág együttműködését feltételezi. Olohan és Salama-Carr (2011: 187) szerint a rendelkezésre álló kutatási eredmények egymást jól kiegészítő történeti, szociológiai, nyelvészeti és filozófiai szempontokat nyújtanak a tudomány fordításának kellően árnyalt vizsgálatához. A fordítástudomány területén végzett kutatások elsősorban a szakfordítás (pl. López-Arroyo & Méndez-Cendón, 2007), azon belül a tudományos szakfordítás (pl. Montgomery, 2000), a fordítóképzés és a fordításoktatás (pl. Bowker 2016, López-Rodríguez & Tercedor-Sánchez, 2008), a korpuszalapú fordításkutatás, valamint a kognitív fordításkutatás (pl. Jimenez-Crespo, 2018) szakirodalmára épít.

A tudományos szakfordításhoz kapcsolódó kérdések nagyfokú összetettségére való tekintettel a fordítástudomány más tudományterületeket is segítségül hív ezek megválaszolására: elsősorban a tudományelméletet és a technotudományt (pl. Bennett, 2012; Olohan, 2016), a kognitív nyelvészetet (pl. Fuertes-Olivera & Pizarro-Sánchez, 2002), valamint a szöveg tudományán belül a szövegnyelvészetet és a diskurzuselemzést. Utóbbiak jelentős elméleti és empirikus eredményekkel gazdagítják ismereteinket számos alterületen (ezekről részletesen ld. Károly, 2019):

- a szaknyelvkutatáson belül a tudományos szaknyelvkutatás (pl. Jordan, 1997; Mayoral Asensio, 2007),

- a műfajelemzés (pl. López-Arroyo & Méndez-Cendón, 2007; López-Arroyo & Roberts, 2017),
- a regiszterelemzés (pl. López-Arroyo & Roberts, 2017),
- a kultúra-specifikus különbségek és hasonlóságok feltárásával foglalkozó kontrasztív retorikai kutatások (ezekről áttekintés Pilegaard 1997: 161, 166–167 munkájában olvasható),
- a korpusznyelvészet (pl. López-Rodríguez & Tercedor-Sánchez, 2008),
- a kritikai diskurzuselemzés (pl. Bennett, 2007),
- az angol mint *lingua franca* kutatása (pl. Bennett, 2011), valamint
- a nemzetközi angol kutatása (pl. Mendiluce-Cabrera & Bermúdez-Bausela, 2006).

3. A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának módszerei⁶

3.1. Kvantitatív és kvalitatív módszerek

A kvantitatív és kvalitatív szemléletű alkalmazott nyelvészeti kutatási módszerek, s velük együtt a fordítástudomány módszertani eszköztára – szoros együttműködésben és kölcsönhatásban egymással, ahogy azt a fenti tudományterületi kapcsolódások és egymásra épülések is mutatják – gyors és eredményes fejlődésen ment keresztül az 1970-es évek óta. A tudományos szövegek fordításának sajátosságait feltáró munkák – Toury (1995) terminusával élve – elsősorban ún. célnyelvre orientált kontrasztív típusú elemzések. A fordított szövegeket olyan célnyelvi (eredeti) szövegekkel vessék össze, amelyek nem fordítás eredményeként keletkeztek, hogy azonosítsák a fordítás egyedi sajátosságait. Munkájukhoz jellemzően a korpusznyelvészet eszközeit használják (pl. Krein-Kühle, 2011; Baumgarten, House & Probst, 2004; Williams, 2004, 2007; López-Arroyo & Méndez-Cendón, 2007; López-Arroyo & Roberts, 2017), melyeket – a szövegjelenségek okainak megismeréséhez – például dokumentumelemzéssel vagy a fordítási folyamatban résztvevőkkel (a fordítókkal, a célnyelvi befogadókkal, fordító ügynökségek képviselőivel stb.) készített interjúkkal egészítenek ki. Az ilyen korpuszalapú kutatások lehetővé teszik terjedelmes szövegeken vagy nagyméretű adatbázisokon automatikusan kereshető jelenségek megbízható mennyiségi (pl. gyakorisági) vizsgálatát, s ez által hipotézisek tesztelését és/vagy általánosítható következtetések megfogalmazását. Ez több területen is látható, így például az univerzálékutatásban (pl. Jawad, 2014), lexikai elemek fordításával kapcsolatos kérdésekben (pl. Kemppanen, 2004; Pilegaard, 1997), vagy bizonyos szövegszintű jelenségek vizsgálatában (pl. Pisanski Peterlin, 2008; Williams, 2004, 2007; Baker, 1993; Kemppanen, 2004).

⁶ E tanulmánynak nem célja a fordítástudományban alkalmazott kutatási módszerek részletes bemutatása, mert ezzel részletesen foglalkoztam korábbi írásomban (Károly 2022b).

A tudományos szövegek fordítási sajátosságainak feltárásában számos egyéb, a kvantitatív természetű megközelítésektől eltérő, kvalitatív (feltáró jellegű), mélyreható elemzést is lehetővé tevő módszerre is szükség van. Manuális szövegelemzéssel dolgoznak azok, akik kisebb korpuszon olyan jelenségeket vizsgálnak, amelyeket számítógép nem tud azonosítani (pl. logikai kapcsolatokat, műfaji szerkezetet, stílusjegyeket). Ilyekor, mivel a változók azonosítása az elemző szubjektív/intuitív megítélésén alapul, az elemzés megbízhatóságát kontrollelemzéssel lehet biztosítani (erről bővebben ld. 3.2. rész). Kézi szövegelemzésre épül Götz Andrea (2015) tanulmánya, melyben a tudományos absztrakt műfaj fordításának sajátosságait tárja fel Swales 1990-es és Hyland 2004-es elemzési modellje segítségével. Szintén feltáró jellegű szövegszempon্তু munka Baumgarten, House & Probst (2004) cikke, ami fordított és eredeti (nem fordítás eredményeként létrejött) népszerű tudományos szövegeket elemez House 1997-es szisztémikus-funkcionális fordításértékelő modellje felhasználásával.

Fontos megjegyezni azonban, hogy a szövegtudomány elméleteinek felhasználásával olyan jelenségek is kutathatók eredeti és fordított szövegekben, amelyeket képes számítógép is azonosítani (pl. a szövegkohéziós eszközök közül lexikai ismétlés vagy a névmási referencia). Ezzel lehetővé válik, nagyméretű adatbázison, ezekre a jelenségekre vonatkozóan hipotézisek érvényességének ellenőrzése. Ilyen gépi keresési módszerrel dolgozott Kemppanen (2004), amikor a kulcsszó fogalmát Firth szerint értelmezve (mint „szociológiailag fontos” és „ideológiailag funkcionális” szó) egy számítógépes alkalmazás segítségével egy-egy szó (pl. a finn ‘barátság’/ystävyyς szó) fordítási viselkedésével kapcsolatos hipotéziseket tesztelt (erre a munkára a későbbiekben, a tudományos eredmények bemutatásakor még visszatérek).

A gépi vagy kézi szövegelemzések mellett a tudományos szakfordítás területén sokan dolgoznak kvalitatív interjúkkal. Az interjúk jól kiegészítik az eredmény-orientált (szövegelemző) vizsgálatokat, mert – többek között fordítókkal, szerzőkkel, könyv- vagy folyóirat szerkesztőkkel felvett interjúk alapján – rávilágíthatnak bizonyos jelenségek okaira is. Muñoz-Miquel (2014a, idézi Muñoz-Miquel, 2018: 28) 12 orvosi szakfordítóval készített interjút, akik közül hét nyelvész, öt pedig orvos végzettségű szabadúszó, illetve valamilyen intézményhez kötődő szakember volt.

Az interjú-kutatások másik gyakori fajtája a fókuszcsoportos interjú. Brøgger például, 2017-es kvalitatív tanulmányában orvosi szakfordítók egy csoportját vizsgálja abból a szempontból, hogy ők milyen okok, illetve logika mentén hoznak döntéseket fordítás során. Eszközüválasztását azzal indokolja, hogy a csoportos interjúkkal kevésbé kontrolált módon jut adatahoz, és értékes információkat szerez azáltal is, hogy a beszélgetésben az interjúalanyoknak lehetőségük van egymás meglátásaira reagálni. A csoportos beszélgetéssel jelentősen csökkenthető a kutatói befolyás is.

A kvantitatív/statisztikai vizsgálatok egyik leggyakoribb módszere a kérdőíves felmérés. Muñoz-Miquel 2018-as kutatásának adatgyűjtő eszköze például egy olyan online kérdőív, melyet a LimeSurvey kérdőívező rendszer segítségével alakított ki. A rendszer segítségével biztosítható a válaszok névtelensége és korlátozható a kérdőív kitöltésére jogosultak köre (csak jelszóval léphetnek be). Így megelőzhető nem csak az, hogy olyanok kitöltsék, akik nem felelnek meg a résztvevők kiválasztása során alkalmazott kritériumoknak, hanem az is, hogy valaki a kérdőívet egynél többször töltsse ki (2018: 28).

A tudományos szakfordítás kutatása területén is végeznek tudományos kísérleteket. A kísérleti módszer alkalmas bizonyos képzési programok/eljárások eredményességének vizsgálatára (pl. Bowker, 2016 a „speed training” nevű módszert próbálta ki a tudományos és műszaki szakfordító-képzésben) vagy egyes fordítói stratégiák/döntések alaposabb megértésére. Utóbbit példázza Farahzad (2003) kutatása, aki arra a kérdésre keresett választ, hogy az angol–perzsa fordítók hogyan változtatják (manipulálják) fordítás során a szövegeket, és hogy a keletkező manipulatív eltolódások mögött milyen okok állnak (miért manipulálják a szövegeket). A kísérletben 20 fordító vett részt, akiknek először egy fordítási feladatot kellett elvégezniük, majd ezt követően a szerző interjút készített velük.

Nem ritka az sem, amikor kvantitatív és kísérleti módszerekkel egyszerre dolgozik a kutató. Jimenez Crespo (2018) korpuszalapú/kvantitatív és feltáró/kvalitatív eszközöket is alkalmaz. Korpuszelemzését ugyanis egy olyan kísérleti tanulmánnyal egészíti ki, amellyel angolról spanyolra fordított szövegeket tartalmazó orvosi honlapok befogadói megítélését, befogadhatóságát vizsgálta az Egyesült Államokban. Mérőeszközei kidolgozásához felhasználta a korpuszelemzésből nyert adatokat is, ami – az egyik adatgyűjtés eredményének felhasználása egy másikhoz – gyakori jellemzője a kevert módszerű kutatásoknak.

3.2. Az érvényesség és a megbízhatóság biztosítása korpuszalapú kutatásokban

A korpuszvizsgálatok megtervezésének két legfontosabb minőségi kritériuma az érvényesség (más szóval: hitelesség vagy validitás) és a megbízhatóság. A kutatás akkor teljesíti az érvényesség feltételét,

[...] ha valóban azt a jelenséget vizsgálja, amelyet eredetileg vizsgálni kívánt. Szövegelemzés esetében ez annyit jelent, hogy meg kell bizonyosodnunk arról, hogy a kidolgozott vagy alkalmazott elemzési modell alkalmas-e a vizsgálni kívánt jelenség elemzésére, illetve lefedi-e annak minden aspektusát (Károly, 2007: 253).

Előfordulhat ugyanis, hogy egy adott nyelvű és műfajú/típusú szöveg elemzésére kidolgozott elemzőmodell vagy taxonómia nem alkalmazható egy az egyben más nyelven íródott vagy más műfajú/típusú szövegekre (ilyen pl. Hoey 1991-es ismétlésmodellje, amely a szerző állítása szerint nem alkalmazható narratív típusú szövegek elemzésére). Ilyen esetekben másik modellre, vagy a kérdéses modell módosítására van szükség. Az érvényességnek különböző típusai vannak (pl. tartalmi, fogalmi, egyezésen alapuló, előrejelző), amelyeket a 2022b munkámban a vonatkozó nemzetközi szakirodalom felhasználásával részletes tárgyalok, ezért itt nem térek ki rájuk.

A kutatás megbízhatósága azt jelenti, hogy „azt megismételve – ugyanazon körülmények között – ugyanazt az eredményt kapjuk” (Károly, 2007: 254). A megbízhatóság különösen a kézi szövegelemzés esetében kérdőjelezhető meg, ha a vizsgált változók azonosítása az elemző szubjektív/intuitív értelmezésén múlik. Megbízhatóságra és következetességre kell törekedni mind az adatgyűjtés (korpuszpépítés), mind az adatelemzés (korpuszelemzés) során. Ennek egyik módja az adatgyűjtésben, illetve elemzésben részt vevők képzése („betanítása”) arra, hogy a kódolás során a szakterminusokat (pl. az elemzési kategóriákat) egyformán értelmezzék, az adatgyűjtés és adatelemzés kritériumait rutinosan alkalmazzák, és hasonlóan jártanak el az esetlegesen felmerülő problémákkal kapcsolatosan. Jellemzően ezt követi az ún. kontrollelemzés, amikor legalább ketten – egymástól függetlenül – elemzik (kódolják) a szövegeket a megadott kritériumok alapján, majd egyeztetik eredményeiket. Az eltéréseket megvitatják, hogy megegyezésre jussanak, vagy ha ez nem sikerül, egy harmadik elemzőt kérnek fel arra, hogy eldöntse a vitát. Nagyméretű adatbázisnál elegendő, ha a második elemző a szöveg egy részén végzi el az elemzést, majd ezt vetik össze az első elemzés eredményeivel. Ha egyeznek, nem szükséges tovább folytatni az ellenőrzést. Amennyiben a kutatónak nem áll módjában másik elemzőt alkalmazni, akkor saját maga is elvégezheti a második (kontroll) kódolást. Ilyenkor azonban meg kell várni, hogy a két kódolás között elteljen bizonyos mennyiségű idő, hogy az elemző „elfelejtse” az első kódolás részleteit, és a második elemzéskor hozott döntéseit azok ne befolyásolják (Károly, 2007: 254).

Elsőként Chesterman (1998: 54) modellezte a kontrasztív funkcionális elemzések menetét, amely alapján később Williams (2004) megalkotta az ún. célnyelvre orientált (korpuszalapú) kontrasztív elemzési modellt. A modellje szerint az ilyen elemzések három fő lépésből kell, hogy álljanak: (1) nyelvi adatok gyűjtése (teljes korpusz összeállítása, vagy abból bizonyos részek kiemelése az elemzéshez); (2) az összehasonlítási szempontok megadása, a nyelvi változók azonosítása, definiálása és statisztikai elemzése alapadatok nyerése céljából; (3) kontextuális elemzés készítése. Williams (2004: 72) modellje azután a kontrasztív elemzések folyamatát összesen hét különböző részre bontja: (1) elsődleges adat (három, összevethető korpusz: anyanyelvi szövegek, fordítások ugyanazon a nyelven, eredeti referenciaszövegek); (2)

elemzési keret (összevethetőségi kritérium a kvantitatív elemzéshez: célnyelvi változók megadása a fordítások és az eredeti/anyanyelvi szövegek statisztikai összehasonlításához); (3) probléma (kutatási kérdés: hogyan viszonyulnak a fordítások a célnyelvi statisztikai normákhoz?); (4) nullhipotézis (mindkét minta ugyanattól a populációtól származik); (5) statisztikai elemzés (a nullhipotézis elvetése $p < 0,05$ szinten); (6) kvalitatív kontextuális elemzés (Milyen kritériumokat alkalmaztak az anyanyelvi szövegekben és a fordításokban, és milyen stratégiákkal lehet megszüntetni a különbségeket?); (7) újbóli statisztikai elemzés ugyanazon statisztikai eljárásokkal (a célkritériumok és stratégiák alkalmazását követően a fordításban, az átdolgozott minta összevetése az anyanyelvi szöveggel és a fordításokkal). Williams (2004) vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy a kellő méretű korpuszokon elvégzett célnyelvre orientált kvantitatív összehasonlító elemzések – empirikus adattartalmuk és a fordítás folyamatáról nyújtott információk révén – olyan jelentős eredményekkel bővítik a fordítással kapcsolatos ismereteinket, melyek később haszonnal alkalmazhatók nem csupán a fordítóképzésben, hanem a fordítás gyakorlatában is.

A kutatás megbízhatósága és érvényessége szempontjából az elemzéshez választott korpuszok kulcsfontosságúak. Kiemelt figyelmet kell tehát szentelni a korpuszépítés módjára és a korpuszépítési szempontok körültekintő, a vizsgálat célját szem előtt tartó meghatározására. Jó példa erre az a kritériumrendszer, melyet Krein-Kühle (2011: 392–396) tanulmánya mutat be részletesen a Cologne Specialized Translation Corpus projekt kapcsán, vagy López-Arroyo & Roberts (2017) az összehasonlító korpuszok vonatkozásában. López-Arroyo & Roberts (2017: 115) szerint a nyelvek közötti összevetésekhez többnyelvű, reprezentatív korpuszokra van szükség: párhuzamos korpuszra (forrásnyelvi szövegekből és célnyelvi változataiból), vagy összehasonlító korpuszra (ami két vagy több nyelven tartalmaz azonos jellegű szövegeket). Különbőféle műfajokon végzett elemzéseik alapján, az angol és a spanyol nyelvből kiindulva azonban arra figyelmeztetnek, hogy még ha előre meghatározott, majd a későbbiekben tovább finomított szövegválasztási kritériumokkal dolgozunk is, előfordulhat, hogy a különféle nyelveken született azonos műfajú szakszövegek sem mutatnak kellő hasonlóságot (műfaji) szempontból. Egy összehasonlító korpusz a meglátásuk szerint akkor ad megbízható eredményt, ha a benne levő különböző nyelvű szövegek egyszerre több szinten mutatnak hasonlóságot. A tapasztalatuk azt mutatja, hogy a műfaji azonosság önmagában nem garantálja a korpuszok összevethetőségét, mert a regiszterbeli egyezés legalább olyan fontos. Ha ugyanis az összehasonlító korpusz nem minden szempontból összevethető szövegeket tartalmaz, akkor a benne levő (látszólagos) lexikai vagy strukturális ekvivalenciák megbízhatósága megkérdőjelezhető és megerősítésre, bizonyításra szorul, más adatok alapján (2017: 129).

Baumgarten, House és Probst (2004: 68) például az angol és a német nyelv vonatkozásában már három korpuszsal dolgozik: egy fordítási (a fenti terminológia szerint párhuzamos), egy összehasonlító és egy ún. validációs (érvényesítő) korpuszsal. Fordítási korpuszuk eredeti angol szövegeket és azok német fordításait tartalmazza, az összehasonlító korpusz angol és német eredeti (nem fordítás útján keletkezett), azonos műfajú és hasonló témájú szövegeket, a validációs korpusz pedig szintén fordításokból áll, de ellentétes irányban: ugyanazon műfajú szövegek németről angolra, valamint angolról franciára és spanyolra készült fordításaiból. A validációs korpusz létrehozásával az volt a céljuk, hogy a fordítási és az összehasonlító korpusz szövegeinek elemzéséből nyert eredményeket érvényesíteni tudják.

Összefoglalva: korszerű felfogásban az a célszerű, ha „a fordítási szöveget nem statikus produktumként, hanem egy dinamikusan változó kulturális kontextus funkcionális elemeként fogjuk fel” (Károly, 2007: 252). Ezért kérdőjelezhető meg a fordítás csupán szövegalapú vizsgálatának létjogosultsága, mivel a szövegelemzés elsősorban leíró jellegű következtetésekre nyújt lehetőséget, a jelenségek okairól nem sokat árul el. A fentiekből jól látható, hogy a fordítási jelenségek okainak feltárására egyéb eszközökre is szükség van (interjúra, dokumentumokra, kérdőívre, kísérletre stb.), amelyek betekintést engednek a fordítás módszerét, stratégiáit és jellegét meghatározó kontextus és személyek (pl. a fordító, a célközönség) tulajdonságaiba is. A tudományos szakfordítás területén végzett empirikus kutatások módszertani sokszínűsége ennek jelentőségét méltóképpen illusztrálja.

4. A tudományos szakfordítással foglalkozó kutatások főbb eredményei

A tudományos szakfordítás kutatása iránti igény jelentősen megnövekedett az elmúlt évtizedekben a tudomány és a technika gyors fejlődése és a folyamatosan növekvő globalizáció miatt. A különféle vizsgálatok mindenekelőtt arra a kérdésre keresnek választ, hogy melyek azok a tulajdonságok, feltételek, amelyek révén a fordítások „egyenértékűvé” válhatnak, vagyis azonos funkciót tölthetnek be az eredetileg az adott nyelven, anyanyelvűek által írt szövegekkel: melyek azok a tényezők, amelyek „láthatatlanná” teszik a fordítást? A következőkben ezt a kérdéskört járom körül azzal a szándékkal, hogy azonosítsam ennek a speciális fordítói tevékenységnek a kutatási eredmények által meghatározott sajátos kihívásait, az ezek leküzdéséhez szükséges kompetenciákat és készségeket, valamint azokat a szövegalkotási normákat és minőségi kritériumokat, amelyek révén az anyanyelvűek által írt szövegekkel funkcionálisan egyenértékű célnyelvi szöveg keletkezhet, vagyis láthatatlanná válhat a fordítás. A kutatási eredményeket a szakfordítást leginkább befolyásoló tényezők figyelembevételével elsőként a különféle nyelvpárok vonatkozásában, majd műfajok szerint, végül diszciplináris bontásban, tudományterületenként

tekintem át. A tanulmány ezért céljából fakadóan szükségszerűen szelektív, és nem vállalkozik a témában született összes kutatási eredmény bemutatására.⁷

Az eredmények áttekintése előtt fontos tisztázni mit jelent ebben a tanulmányban a „funkcionálisan egyenértékű fordítás” fogalma (ld. még Károly, 2007, 2021). Funkcionális megközelítésben a fordításban a célnyelvi szövegalkotásra kerül a hangsúly, hogy a keletkező szöveg megfeleljen a befogadók elvárásainak és a célnyelvi kultúra egyes szövegfajtákkal szemben támasztott követelményeinek (Neubert & Shreve, 1992: 7). Ehhez szorosan kapcsolódik a fordítás kommunikatív és pragmatikai szempontú megközelítése is (Reiss & Vermeer, 1984), amely kiemelt szerephez juttatja a kommunikáció kultúra- és helyzet-specifikus vonatkozásait, és a fordító feladatának, felelősségének tekinti, hogy olyan célnyelvi szöveget hozzon létre, amely képes betölteni kommunikációs funkcióját. A fordításoknak tehát autonóm, önálló szöveggént kell megállniuk a helyüket, és nem mutathatják jelét annak, hogy fordítás nyomán keletkeztek (Williams, 2005: 124). A következőkben ezt a minőséget járom körül a vizsgált nyelvek, műfajok és tudományterületek szemszögéből.

4.1. A különféle nyelvpárokat vizsgáló kutatások eredményei

Ma a tudományos kommunikációban szerepet játszó műfajok, a nemzetközi együttműködési hálózatok és kutatási projektek, valamint a külföldi diákok számára hirdetett oktatási programok *lingua francája* az angol. Nem véletlen tehát, hogy a kutatások zöme az angolra, illetve az angolról valamilyen más nyelvre (spanyol, portugál, brazilai portugál, francia, kínai, japán, arab, perzsa, török, dán, holland, német, finn, magyar, lengyel, orosz, szlovén stb.) történő fordítást vizsgálja (ezekről bővebben ld. Károly, 2021). A legtöbb kutatási eredmény az angol és a spanyol nyelvpárról érhető el, de születtek elemzések arab→spanyol, francia→arab, német→spanyol, orosz→finn és angol→magyar irányban is. Az alábbiakban azokat a munkákat tekintem át, amelyek egy nyelvpáron belül többféle műfajt is felölelnek.

Ahogy a korábbiakban említettem, a legszélesebb körű kutatási tevékenység az angol–spanyol fordításokkal foglalkozik. Figyelemre méltó eredmények születtek a közgazdasági témájú kézikönyvekről (Fuertes-Olivera & Pizarro-Sánchez, 2002), a különféle orvostudományi szakszövegek fordításáról (pl. Muñoz-Miquel, 2018; Jimenez-Crespo, 2018; López-Arroyo & Méndez-Cendón, 2007; Mendiluce-Cabrera & Bermúdez-Bausela, 2006; Williams, 2004, 2005, 2007), a tudományos regiszter és műfajok célnyelvi megfeleltetésének

⁷ Az empirikus kutatások eredményeit korábbi munkáimban (Károly, 2021, 2022a) részletesen bemutatom, ezért a jelen írás inkább a főbb kutatási irányokra és azokon belül a leglényegesebb megállapításokra, megállapításokra szorítkozik. Fontos megjegyezni továbbá, hogy az empirikus kutatások mellett a tudományos szakfordítás koncepcionális és történeti kérdéseivel, valamint a tudomány fejlődésében betöltött szerepével számos elméleti írás is foglalkozik. Ezekről bővebben Károly (2019) munkájában olvashatunk.

kérdéseiről (López-Arroyo & Roberts, 2017), valamint a mérnöki tudományok fordításának sajátosságairól (López-Rodríguez & Tercedor-Sánchez, 2008).

A magyar nyelvre történő fordítással is többen foglalkoznak. Albert Sándor (2000, 2001) a filozófiai szövegek célnyelvi átültetésének kérdéseit tárgyalja Martin Heidegger *Lét és idő* című, sokak által fordíthatatlannak tartott művének magyar, francia, angol, olasz és spanyol fordításai alapján. Götz Andrea (2015) angol→magyar tudományos absztraktokat vizsgál műfaji szempontból, Heltai Pál (2008) pedig az irodalmi és a tudományos (angol→magyar) szakfordítás különbségeit és hasonlóságait tárja fel a lexikai átváltási műveletek szempontjából. Máty Dániel (2019) az orvostudományi terminusokhoz köthető eufemizmusok angolról magyarra fordítását elemzi betegtájékoztatókban, hogy rámutasson, az eufemizmusok nyelvenként és kultúránként milyen jelentős eltéréseket mutatnak. Ezért az adatok alapján amellet érvel, hogy a fordítónak szem előtt kell tartania a szakmai szempontokat épp úgy, mint a (laikus) célnyelvi olvasó feldolgozási nehézségeit, pszichológiai teherbírását és a célnyelvi normákat.

Az angolról arabra történő fordítás területén monográfiák (pl. Jawad, 2014), tudományos könyvek és szövegek (pl. Nasser, 2014; Al-Hassnawi, 2007), valamint szakfolyóirat-cikkek (pl. Hamdan & Natour, 2014) vizsgálatára került sor. Jelentős mennyiségű kutatási eredmény áll rendelkezésre az angol–német fordításról: Gerzymisch-Arbogast (1993) közgazdasági tankönyvek, Stolze (2003) gazdasági szövegek fordítását elemezte, Krüger (2016) pedig kutatási jelentéseket és folyóiratcikkeket vizsgált. Bennett a portugálról angolra fordítás sajátosságait írta le az irodalom- és kultúratudomány területén (2007), és általánosabban a tudományos szakfordításban (2008, 2012), valamint a műszaki szakfordításban (2011).

A különféle nyelvpárokat vizsgáló kutatások eredményeiből arra lehet következtetni, hogy a funkcionális ekvivalencia megteremtése során a fordítók számára a legnagyobb kihívást a nyelvek rendszerbeli (Bennett, 2011: 202), retorikai szerkezeti, műfaji és regiszterbeli eltéréseiből (Olohan & Salama-Carr 2011: 181–187), valamint a nyelvi interferenciából (Aixelá, 2004) fakadó problémák kezelése okozza. Ilyen nehézségeket jelenthetnek például azon jelenségek, amelyeket Bennett (2011: 205) a hagyományos portugál diskurzusokban talált és idegenek az angoltól: a hosszú mondatok (a korpusza egyik orvosi szakszövegében az egyik mondat 322 szóból állt), a rendkívüli szintaktikai komplexitás, az ige nélküli mondatok, és a trópusok és szóképek. A portugálról angolra fordítás esetében ezek olyan fordítói stratégiák alkalmazását indukálják, mint például a szintaktikai és stiláris egyszerűsítés vagy a verbalizáció.

A fordítói tapasztalat és a fordítástudományi kutatások rávilágítanak még egy, szintén a nyelvek egyedi sajátosságaiból fakadó, és a fordítási tevékenységet ugyancsak meghatározó tényezőre: a nyelvek szakszerűségi és absztrakciós

fokára. A kutatások és a gyakorló fordítók is úgy vélik, hogy a különféle tudományterületeken és nyelveken/kultúrákban születő művek nyelvezetének tudományos szakszerűségi szintje (absztrakciós képessége) eltéréseket mutat. Albert Sándor (2000) munkájában olvashatunk például arról, hogy a filozófiai szövegek megértése (s következésképp a fordítása is) egyedülálló kihívásokat jelent az egyéb tudományterületekéhez képest. Azt írja például, hogy „a magyar filozófiai nyelvezet az absztrakciónak sokkal alacsonyabb fokán áll, mint a francia” (2000: 6). Baumgarten, House és Probst (2004: 104–105) pedig az angolról és a németről állapította meg, hogy a német szövegek általában jóval tudományosabbak, precízebbek, szakszerűbbek a megfogalmazásaikban, mint angol–amerikai megfelelőik.

4.2. A különféle tudományos műfajok fordítására irányuló kutatások

A tudományos műfajok (pl. orvosi zárójelentés, kézikönyv, szakfolyóirat-cikk, absztrakt, konferencia-felhívás, tankönyv, monográfia) a kutatók és a szakemberek közötti kommunikáció eszközei a tudományos kutatásban és a felsőoktatásban, valamint a természet- és a társadalomtudományok elméleti és alkalmazott területein is. A területen végzett kutatások azonban nem kiegyensúlyozottak: egyes műfajokra (pl. szakfolyóirat-cikk, absztrakt) jelentős kutatói figyelem összpontosul, míg mások (pl. konferencia-felhívás, tankönyv) iránt kisebb az érdeklődés. Ennek ellenére, sokaságuk ellenére, a különböző tudományos műfajok számos hasonlóságot mutatnak, s következésképp hasonló kihívások elé állítják a fordítót nyelvpártól függetlenül. A kutatások zöme a szakfolyóirat-cikk műfajra és az orvostudományi szakterületre összpontosul, ezért következőkben ezekre térek ki (a többi műfajról és tudományterületről ld. Károly, 2021).

Az orvostudományi szakcikk fordításával kapcsolatos kihívásokkal és fordítási stratégiákkal Pilegaard (1997) foglalkozik részletesen a spanyol, a francia és a német, valamint a dán, a holland és a kínai nyelv alapján. Hierarchikus megközelítésben mutatja be az angol–dán fordítás során felmerülő problémákat: a legalacsonyabb szintről, a morfológiai és a szószintű ekvivalencia kérdéseitől indulva veszi végig a különféle szintaktikai, majd szövegszintű (a pragmatikai ekvivalenciához is kapcsolódó) nehézségeket. Rámutat azokra a stratégiákra, amelyek az orvostudományi szakcikk fordításában különösen ajánlottak: (1) törekedjenek minden nyelvi szinten az ekvivalenciára; (2) végezzék el a műfaj és a kultúra szöveg hagyományai és normái által indukált lexikai, szintaktikai és pragmatikai módosításokat; (3) fordítók és szerzők működjenek együtt, hogy megtalálják a megfelelő egyensúlyt a (nemzetközi/angol) tudományos szakfolyóirat-cikk műfaji konvenciói, a folyóirat szerkesztői elvárásai, és a szerzők egyéni stílusa között. Ezek az ajánlások olyan speciális fordítói stratégiákat foglalnak magukba, amelyeket egy korábbi munkámban „műfajtranszfer stratégiáknak” neveztem el:

A műfajtranszfer stratégiák olyan – általában tudatos – fordítói döntések eredményeként alkalmazott eljárások, amelyek célja a forrásnyelvi szöveg műfaji identitásának megőrzése a célnyelvi fordításban. A terminus magába foglalja mindazokat a fordítói döntéseket, amelyeket a fordítók az ún. „funkcionális fordítás” (Nord, 1991, 1995; Reiss & Vermeer, 1984) érdekében hoznak, vagyis hogy kommunikatív és funkcionális értelemben ekvivalens célnyelvi szöveget hozzanak létre és a fordítás megfeleljen a célnyelvi szituációnak és szándéknak. A terminus ezért tartalmazza a „transzfer” fogalmát. Itt ugyanis – az eredeti szövegalkotással ellentétben – a forrásnyelvi szövegből indul ki a fordító, és arra keres megoldást, hogy miként „vigye át” a forrásnyelvi szöveg műfaji sajátosságait a célnyelvi szövegbe. (Károly, 2007: 213)

Szintén az orvostudományban, Sharkas (2011) egy igen gyakori stratégiát vizsgált: a magyarázó jegyzetek beszúrását (pl. idegen nyelvű szavak beillesztését a célnyelvi megfelelők mellé). Sharkas arabra fordított és eredeti arab orvosi szakkikket vetett össze, hogy feltárja az ilyen betoldások okait, tekintettel az arab és az angol nyelv közötti rendszerbeli különbségekre és a mögöttük álló tudásbázis potenciális eltéréseire. Azt találta, hogy míg a forrásnyelvi szakterminusokat magyarázó betoldások a korpuszában mind a fordításokban, mind pedig az eredeti szövegekben fellelhetők voltak, ezek aránya az eredeti szövegekben alacsonyabb volt, mint a fordításokban. Az eltérést az eredeti szövegek megírása mögött rejlő történelmi, oktatási és nyelvi hagyományokra vezette vissza (2011: 369).

Jelentős kutatási tevékenység irányul az orvostudomány különféle területein a spanyol→angol szakfordításra. A két nyelv találkozásában a legnagyobb kihívást a kutatások szerint a cikkekben nem a szakterminológia megfeleltetése okozza a fordítók számára, hanem a retorikai szerkezet átültetése, konkrétan a szakkikkek szöveg- és érvelési struktúrájának újraalkotása a célnyelven (Mendiluce-Cabrera & Bermúdez-Bausela, 2006: 447–448). Nehezíti a fordítók dolgát az is, hogy nem mindig egyértelmű, hogy az angol fordításban a brit vagy az amerikai szöveghagyományokat kell követni (vagy éppen az angolnak valamelyik másik változatát). Mendiluce-Cabrera és Bermúdez-Bausela (2006) vizsgálatai erre a problémára összpontosulnak. Arra mutatnak rá, hogy a globalizáció terjedésével, különösen az 1950-es évektől kezdődően – és elsősorban nem nyelvi okokból –, a nemzetközi tudományos diskurzusban egyfajta kompromisszumos angol fejlődött ki az anyanyelvi és nem anyanyelvi beszélők között. Azóta az anyanyelvi beszélők is már elismerik, hogy létezik egy olyan, a nem anyanyelvűek által beszélt ún. „nemzetközi angol”, amelynek legitim kommunikációs státusza van (2006: 449). Mendiluce-Cabrera és Bermúdez-Bausela szerint az orvostudomány kulturálisan heterogén nemzetközi

szereplői közötti kommunikációhoz kifejlődött egy ún. „orvosi nemzetközi angol” is, ami egy olyan nyelvváltozat, ami csupán a nemzetközi orvostudományi szakfolyóiratokban létezik. Ehhez hasonló módon, gazdasági érdekekből, a szoftverek fordításával kialakult egy ún. „semleges spanyol” is (angolul: *neutral Spanish*), amely pedig csak a spanyol számítógépeken létezik (2006: 453).

Williams (2004, 2005) orvostudományi szócikkek módszerekről (*Methods*) és eredményekről (*Discussion*) szóló fejezetének angolról spanyolra történő fordítását vizsgálta, célnyelvre orientált, összehasonlító elemzéssel. Célja olyan korrekciós stratégiák azonosítása volt, amelyek segítségével elkerülhető, hogy a szöveg természetellenes hangzású legyen. A módszertani fejezetekben (*Methods*) a téma-réma szerkezetet, valamint a személyekre, mint klinikai vizsgálati alanyokra utaló lexikai elemeket vizsgálta (Williams, 2004). Korpuszában számos statisztikailag is szignifikáns eltérést talált a megjelenő témák tekintetében a spanyol forrásszövegek és angol fordításaik között. A fordításokat nagyfokú információ-többlet, a személyekre utaló témák túlsúlya, az ezekhez kapcsolódó szintaktikai kategóriák eltérő eloszlása, valamint a fő lexikai elemek relatív gyakoriságának eltérései jellemezték. Arra a következtetésre jutott, hogy a célnyelvi szövegek feltehetően mondatról mondatra történő fordítás útján keletkeztek, s ezzel a forrásnyelvi szöveg tematikus szerkezete került átültetésre a fordításba. A szövegbeli módosulások szintaktikai szintű, (szöveg)felszíni változtatások voltak, és csupán a közvetlen, lokális szövegkörnyezetre voltak hatással. Globális tematikus stratégiára utaló megoldásokat nem talált, a fordítás pedig meglátása szerint „természetellenes és elfogadhatatlan” volt (2004: 99). Kontextuális elemzései alapján Williams három olyan tematikus stratégiát azonosított, amelyek áthidalják a forrás- és a célnyelvi szövegek közötti különbségeket: ezek a posztpozíció, a redundancia és a csökkentett információs tartalom (2004: 99–100). Ezekkel minden nagyobb eltérés (többlet vagy hiány) korrigálható a fordításban, és természetes, a befogadók számára elfogadható minőségű fordítások készíthetők, amelyek megfelelnek a (spanyol) lexikai, szintaktikai és tematikus szerkezeti normáknak.

4.3. Diszciplináris eltérések a fordításban

Az empirikus kutatások eredményei a különböző tudományterületeken is jeleznek tipikus problémákat. A legnagyobb kihívást ebből a szempontból az jelenti, hogy a különféle tudományterületeken dolgozó fordítók többsége nem a szakterületen dolgozó szakember vagy kutató, hanem olyan „kívülálló” (angolul: *outsider*), aki a „bennfenteseknek” (angolul: *insiders*; Collet, 2016), vagyis a szakmabelieknek dolgozik. A tudományos érdeklődés legnagyobb része e téren is az orvos- és egészségtudományi szakfordítást övezi (pl. Brøgger, 2017; Jimenez-Crespo, 2018; Mány, 2019; Muñoz-Miquel, 2018; Pilegaard, 1997). Emellett léteznek vizsgálatok a gazdaságtudományi szakfordítás (pl.

Fuertes-Olivera & Pizarro-Sánchez, 2002; Stolze 2003), a nőtudományok (pl. Farahzad, 2003), az irodalom- és kultúratudományok (pl. Bennett, 2007), a filozófiatudomány (pl. Albert, 2000, 2001), a tágan értelmezett társadalomtudományok (pl. Collet, 2016; Kemppanen, 2004) és a műszaki tudományok terén is (pl. Meade, 2011; López-Rodríguez & Tercedor-Sánchez, 2008).

Az orvos- és egészségtudományi szakfordítás hosszú múltra tekint vissza (ld. erről Pilegaard, 1997: 160-161; Muñoz-Miquel, 2018 áttekintését). Nem véletlenül tartják a tudományos szakfordítás „leguniverzálisabb és legősibb” fajtájának (Fischbach, 1986: 16). Ennek számos oka van, de talán a legfontosabbak, hogy az orvos- és egészségtudományi szakfordítás tárgya (az emberi test) univerzális, hogy szerepet játszik az orvostudományi ismeretek felhalmozásában és terjesztésében (Muñoz-Miquel, 2018: 25) és a terminológiája egységes (különösen a nyugati nyelveken, ahol a szakterminusok túlnyomó többsége latin vagy görög eredetű). Muñoz-Miquel (2018: 25) szerint azonban ez nemcsak a legősibb fordítási tevékenység, hanem a legtöbb szakterülettel és működési kontextussal rendelkező is: az egészségügytől, a klinikai kutatásokon keresztül, az orvosi praxison át, a gyógyszerkutatásig mindenhol jelentős a fordítási tevékenység. Óriási mennyiségű információt fordítanak nap, mint nap, számos nyelvre, a legkülönbözőbb intézményi környezetekben (egészségügyi szervezetekben, gyógyszer laboratóriumokban, kutatóközpontokban, egyetemeken, kórházakban stb.).

Bár a területnek nagy hagyományai vannak, a globalizáció, a technika és a különféle technológiák gyors fejlődése ezt sem kíméli a kihívásoktól. A latin után ma az angol a nemzetközi kommunikáció nyelve az orvos- és egészségtudományban is. Az új kutatási eredményeknek és felfedezéseknek köszönhetően évről évre újabb és újabb szakkifejezések és rövidítések jelennek meg, de nem mindennek van célnyelvi megfelelője és a szakzsargont a nem anyanyelvi beszélők előfordul, hogy helytelenül használják (Pilegaard, 1997: 162–163). A fordítási problémák szempontjából legtöbbet kutatott műfajok között megtalálható az esettanulmány, a kórleírás, a kezelési jelentés, a szakfolyóiratcikk, a disszertáció, az orvosi szakkönyv és tankönyv, valamint – a szóbeli műfajok közül – érdekes módon, a beszéd (az előadás) műfaja.

A fordítási tevékenységet ezen a területen azonban nem csupán „kívülállók” végzik. A fordítók között vannak a célnyelvet jól beszélő szakmabeliek (egészségügyi dolgozók, orvosok és kutatók) épp úgy, mint nyelvész végzettségű tapasztalt, vagy képzett fordítók is (akik kifejezetten fordítói/fordítástudományi diplomával rendelkeznek). Mindkét fordítói típusra jelentős kutatói figyelem összpontosul (áttekintés Muñoz-Miquel (2018) munkájában olvasható). E tanulmányok többsége személyes tapasztalatokat dolgoz fel, de Muñoz-Miquel (2018: 45–46) munkája szisztematikus adatelemzésen alapul: feltárja, hogy (1) az orvos- és egészségtudományi

szakfordítók milyen képzési és társadalmi-szakmai háttérből származnak, és (2) hogy a nyelvész, ill. az orvosi/kutatói háttérből érkező fordítók fordítói gyakorlatában és képzési igényeiben milyen különbségek érhetők tetten. Vizsgálatai azt mutatják, hogy bár a szakterületen dolgozó fordítók nagyon különböző képzési háttérből érkeznek, a többségük inkább nyelvész végzettségű. Magas százalékban talált azonban az alanyai között természettudományos területekről származó fordítókat is (orvosi egyetemet végzetteket vagy biológusokat), ami jól bizonyítja az orvosi- és egészségtudományi szakfordítói tevékenység széles beágyazódását (2018: 47).

A két fordítói kör jellemzően eltérő kihívásokkal találja szemben magát. A nyelvész/fordító végzettségű szakemberek nehézségei általában fogalmi és terminológiai természetűek, míg az orvosi/egészségtudományi háttérrel rendelkezőknek többnyire a fordítást támogató eszközök alkalmazásában, valamint az anyanyelv megfelelő igényességgel történő használatában vannak korlátaik. Eltéréseik ellenére, az orvosi- és egészségtudományi szakfordítók esetében Muñoz-Miquel (2018: 48) tanulmánya számos jellegzetes – mindkét fordítói csoportról egyaránt elmondható – szakmai/társadalmi vonást azonosít (pl. hogy nagy tapasztalattal rendelkeznek a szakterületen, egyszerre többféle megrendelőnek dolgoznak, számos műfajt fordítanak, eltérésnek a fordítási problémák megoldásához használt források és eszközök tekintetében, többségük kizárólag ezen a szakterületen dolgozik).

A fentiekől eltérő sajátosságok és kihívások jellemzik a gazdasági és gazdaságtudományi szakfordítást. Stolze (2003: 187) szerint a területen történő fordítási tevékenységben a legnagyobb kihívást az egyszerre több nyelvi szinten is fellelhető „homályosság” (angolul: *vagueness*) kezelése jelenti. Meglátása szerint a gazdasági szövegek pragmatikai, szemantikai, terminológiai és fogalmi szempontból is gyakran homályosak (mert pl. speciális fogalmakra általános nyelvi megfogalmazásokat használnak vagy mert a fogalmi apparátusuk kulturálisan kötött), s ezért fennáll a veszélye annak, hogy a fordító félreérti a szöveget. A fordítónak tehát már-már „társszerzőként” kell dolgoznia, a háttértudása mozgósításával ahhoz, hogy a fordítása megfelelő legyen. Ez adott esetben nem csupán (gazdasági) szakterületi tudás szükségességét jelenti, hanem a célnyelvhez kapcsolódó kommunikációs szokások mélyreható ismeretét is (2003: 202).

Ehhez a kérdéskörhöz szorosan kapcsolódik még egy nehézség, mégpedig a gazdasági szövegekben gyakran fellelhető ún. terminológiai metaforák⁸ problematikája. Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez (2002) korpuszalapú vizsgálata célzottan a terminológiai metaforával, mint kognitív és esztétikai eszközzel foglalkozik. A metafora megismerésben betöltött szerepét már Arisztotelész is felismerte, de az ókori retorikában elsősorban az esztétikai-stilisztikai funkciójával éltek, illetve a tömörítés egyik eszközeként alkalmazták.

⁸ A terminológiai metafora nem azonos az irodalmi metaforával.

Fuertes-Olivera és Pizarro-Sánchez az elemzéseik alapján arra jöttek rá, hogy azok a metaforák, amelyek újfajta hasonlóságot teremtenek, jó eséllyel előbb vagy utóbb szakterminusokká válnak. Ezért a fordítónak fontos feladata van abban, hogy olyan célnyelvi megoldást találjon rájuk, ami egyfelől képes terminusként funkcionálni (tehát megőrzi a metafora konceptuális funkcióját) és mellette ugyanolyan meglepő/érdekes/szép stb. a befogadók számára, mint az eredeti metafora a forrásnyelvi közönség számára (vagyis hatásában megőrzi az esztétikai funkcióját).

A társadalomtudományok területén végzett szakfordítói tevékenységgel általánosabb értelemben, majd konkrétabban fordítástudományi cikkek elemzésével Collet (2016) foglalkozott. Abból a feltevésből indult ki, hogy a társadalomtudományi szakszövegek többnyire olyanok, hogy – speciális terminológiájuk vagy szöveghagyományaik révén – vagy segítik, vagy éppen ellenkezőleg, akadályozzák az olvasót abban, hogy a bennük közölt tartalmat megértse. Állítását nyelvészeti szempontú fordításelemzésre alapozza. Kutatásában egy több mint 200 szemantikai jelölőből álló korpuszt vizsgált, melyeket angol és francia nyelvű, a *Meta* című nemzetközi fordítástudományi folyóiratban megjelent cikkekből állított össze. A szöveghagyományok szerepének kimutatására a szövegbeli hivatkozásokat elemezte (hogy miként építik be a szerzők a saját gondolatmenetükbe/szövegükbe más szerzők gondolatait/szövegeit). Az eredmények rávilágítanak, hogy a szaknyelvi szövegalkotásban, és különösen a tudományos szakszöveg-alkotásban mennyire meghatározóak a szakterület (formai) szöveghagyományai. Korpusza alapján felállítja a szövegekben fellelhető szemantikai jelölők tipológiáját és bemutatja, hogy ezek miként segítik a szakfordítót a fordítás-előkészítés fázisában, különösen akkor, ha „kívülálló” a területen. Ebben az esetben ugyanis nehézsége akadhat egy olyan szöveg megértésében, amelyet (eredetileg) a szakterület képviselője a többi „bennfentesnek” (szakmabélinek) írt. Collet (2016) vizsgálati eredményei szerint a hivatkozások egyszerre több funkciót is betölthetnek a szakszövegben: részt vesznek az intellektuális tulajdonítás kifejezésében, a társadalmi tudásteremtésben, a szöveg meggyőzőerejének biztosításában, szakterminusok jelentésének tisztázásában, az ún. „kettős párbeszédminőség”-ben (angolul *dual dialogic quality*; Collet, 2016), mert korábbi szövegek szerzőire utalnak, de közben az olvasóval is interakcióba lépnek, amikor a felmerülő kérdésekre választ adnak, vagy pontosító szemantikai vagy konceptuális információt szolgáltatnak, és ezzel részt vesznek a szöveg követhetőségének biztosításában is.

A társadalomtudományokhoz kapcsolódóan Farahzad (2003) a nőtudomány területén készült angol–perzsa fordításokat elemezte, különös tekintettel a feminista elméletekről szóló szövegekre. Arra volt kíváncsi, hogy a fordítók manipulálják-e a szöveget, és ha igen, hogyan és miért keletkeznek manipulatív eltolódások a fordításban. Elemzései azt mutatják, hogy a manipulációt ebben a

fordítási kontextusban elsősorban ideológiai szándékok vezérlik: vannak, akik szándékosan nem fordítanak le egy-egy lexikai elemet, vagy szintaktikailag módosítják a szöveget (pl. hogy homályossá tegyék), de vannak olyanok is, akik ideológiai megfontolásból manipulálják a szöveg tartalmát. A manipulációt Farahzad (2003: 279–280) ezért interpretációs stratégiaként értelmezi, és mivel az általa vizsgált fordítók interpretációi sem mentesek a manipulációtól, jelentős mennyiségű szövegben talált példát manipulációs eltolódásokban megnyilvánuló tartalommodosulásokra.

Az ideológia szerepével a kutatási módszereknél már említett Kemppanen (2004) is foglalkozott a politikatudományon belül finn politikatörténeti szövegek fordításának korpuszalapú elemzésével. Azt vizsgálta, hogy a kulcsszavak használatában, fordított és nem fordítás eredményeként keletkező orosz és finn szövegek esetében, megjelenik-e bármilyen ideológia. Kulcsszóként azokat a szavakat kezelte, amelyek szociológiai szempontból valamilyen jelentőséggel bírnak (pl. a finn *ystävyyks*/'barátság' szó). Érdekes módon az eredmények jelentős eltéréseket mutatnak a fordítások és az eredeti finn szövegek között, például a szó lexikai mintázataiban, amik a fordításokban jóval produktívabbak (szóösszetételek és szóklaszterek alkotásában), mint az eredeti szövegekben. A fordításokban a mondatok alanya együttműködő szereplőként jelenik meg (aki együttműködik a közös cél, a barátság megvalósításában), miközben az eredeti szövegekben a mondat cselekvő alanya egyedül cselekszik (ez is magyarázza ezekben a szövegekben a *ystävyyks* szó ritkább előfordulását). Gyakran tapasztalja, hogy amikor a szó megjelenik, az adott kontextusban negatív szemantikai prozódia társul hozzá.

Bennett (2007) az irodalom- és kultúratudomány területén született angol és portugál nyelvű esszékből vett részleteket elemzett. Három jelentős eltérést talált a korpuszai között:

- (1) a két nyelven a szövegrészletek egymástól eltérő világképet tükröztek: az angol szöveg egy megfigyelhető, elemezhető és leírható objektív (fizikai) valóság létezéséről ad számot, míg a portugál változat tér ki a fizikai világra;
- (2) a portugál szöveg az angol tudományos diskurzustól különböző módon kezeli a forma és a tartalom közötti hagyományos distinkciót: az angolban az információ transzparens és könnyen hozzáférhető, a portugálban nem evidens és nem könnyen hozzáférhető;
- (3) a jelentésközvetítéshez való hozzáállás nem ugyanaz a két nyelven: míg az angol szerző lineárisan halad előre és erősen kontrolálja a szöveg értelmét (denotatív módon használja a terminusokat, egyszerű szintaxist alkalmaz és kerüli a kétértelműséget), a portugál szerző kevésbé lineárisan fogalmaz, és nem kontrolálja annyira az üzenetet (előfordul, hogy kétértelműen fogalmaz, paradoxonokkal és analógiákkal dolgozik, összetett

mondatokban fogalmaz). Ezek olyan jegyek, amelyek az angol olvasó számára kaotikussá, nehezen követhetővé teheti a szöveget.

Hasonló megfigyelésekről olvashatunk Albert Sándor (2000, 2001) munkájában a filozófiai szövegek fordítása kapcsán. A filozófiai szövegeket az ún. elméleti vagy teoretikus diskurzus szövegtípusba sorolja, és a tudományos diskurzus nagyon különleges fajtájának tekinti. Meglátása szerint, „e szövegtípus fordításának megvannak a maga specifikus (szemantikai, szintaktikai, stilisztikai stb.) problémái” (2000: 5). Fordítói és kontrollszerkesztői tapasztalata alapján az a meggyőződése, hogy a filozófiai (és elméleti) diskurzus fordításával kapcsolatos problémákat (az ideológiai és politikai szövegekhez hasonlóan) az okozza, hogy ezek természetüknél fogva argumentatív, metaforikus és leíró jellegű szövegek, s következésképp „érthetetlenek” (2000: 6) és „fordíthatatlanok” (2000: 10) is. A filozófiai szöveg megértése előzetes filozófiai ismereteket feltételez, nyelvezete elvont, metaforikus, neologizmusokat tartalmaz, olyan szavakat, fogalmakat használ, amelyek jelöltje/referense nem mindig egyértelmű azonnal, számos szakkifejezést maga a szerző talál ki (2000: 6). E szövegek fordítása ezért még a profi fordító számára is komoly kihívást jelent.

Ahogy a fentiekből is látható, a vizsgált változók és szövegfajták még egy-egy diszciplínán belül is igen változatosak. Ebből következően a tudományos szövegek célnyelvi megfeleltetése során felmerülő fordítási nehézségek is széles skálán mozognak és a kommunikáció és a szövegalkotás több szintjét is érintik: a szóválasztást és a terminológiai kérdéseket épp úgy, mint az olyan szövegszintű jelenségeket, mint az információs szerkezet vagy a forrásnyelvi szövegszerkezet újrateremtése a célnyelven. Ezek mellett jelentős mennyiségű kutatási eredmény áll rendelkezésünkre a szöveg társadalmi beágyazódásához kapcsolódó olyan kérdésekről is, mint az ideológia fordításának lehetőségei és manifesztációi vagy a kultúrák közötti különbségek kezelésének módjai.

4.4. A tudományos szakfordítás egyedi kihívásai és minőségi követelményei

A kutatók által vizsgált nyelvek rendszerbeli különbségei miatt a tudományos szaknyelvi fordítás vonatkozásában reménytelen vállalkozás volna általánosítható következtetéseket levonni a fordítási nehézségek kiküszöbölésére irányuló konkrét fordítói stratégiákról. A bemutatottak alapján azonban (1) körvonalazódni látszanak kifejezetten a tudományos szakfordításban jelentkező kihívások/problémaforrások, amelyek az érintkező nyelvek rendszerbeli sajátosságaitól függetlenek, és megoldásra, speciális fordítási stratégiák alkalmazására várnak, (2) meghatározható azon kompetenciák köre, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a fordítás nyelvi és szakmai/tudományos szempontból

is megállja a helyét, és (3) azonosíthatók az ezekhez kapcsolódó alapvető fordítói/fordítási minőségek.

A tudományos szakfordításnak többféle problémaforrása lehet: egy tudományos fogalom vagy *terminus*, tudományos/terminológiai metafora, hivatkozás (ha pl. a hivatkozott szerző neve nyelvileg jelöletlen), ideológia, kulturális jelenség, speciális mennyiségű vagy minőségű információ, szövegszerkezeti jellemzők⁹, regiszterjellemzők (pl. szerzőre vagy olvasóra orientált regiszter; Krein-Kühle, 2011: 391), stílusjegyek (pl. forrás- vagy célnyelvi kulturális norma) és a tudományos szakszerűség (az absztrakció) mértékének célnyelvi megfeleltetése.

A problémaforrások kezeléséhez a tudományos szakfordítónak speciális kompetenciákra van szüksége¹⁰, amelyek már nem csupán a nyelvi és kulturális transzfert biztosítják, hanem a tudományos ismeretek/eredmények megfelelően szakszerű közvetítését is. A kutatási eredmények alapján ezek közül a legfontosabbak a szakterületi/tudományos ismeret/kompetencia, szaknyelvi kompetencia (forrás- és célnyelven), szakfordítói kompetencia, az interkulturális kompetencia, valamint a diskurzuskompetencián belüli szakterület-specifikus műfaji és műfaj-transzfer kompetencia (Károly, 2007).

Mindezek birtokában lesz képes a fordító olyan célnyelvi változat megalkotására, amely megfelel a tanulmányom elején megfogalmazott feltételnek: hogy a fordítás funkcionálisan egyenértékű legyen az eredetileg a célnyelven született szövegekkel, és hogy a benne megjelenő tudás és ismeretanyag hiteles és versenyképes legyen. Ez akkor tud teljesülni, ha a fordító tudatában van nem csupán az országhatárokon és kultúrákon átívelő tudományközvetítő funkciójának (Olohan & Salama-Carr, 2011: 187), hanem annak is, hogy munkájával aktív szerepet játszik az emberiség megismerési folyamataiban, tudásalkotásában és a tudomány fejlődésében épp úgy, mint a tudományos többnyelvűség és az episztemológiai diverzitás megőrzésében.

5. Összegzés

A tanulmány a tudományos szakfordítást három szemszögből vizsgálta meg. Rávilágított, hogy a tudományos szakfordításnak kulcsszerepe van nem csupán a nemzetközi tudományos kommunikációban, hanem a nemzeti tudományok és a tudományos utánpótlás-nevelés szempontjából lényeges tudományos többnyelvűség és episztemikus diverzitás megőrzésében. Ezt követően számba vette a területen alkalmazott főbb kutatási módszereket és a korpuszépítéshez kapcsolódó legfontosabb megbízhatósági és érvényességi kockázati tényezőket. A harmadik rész a tudományos szakfordítás empirikus kutatásának azon

⁹ Baumgarten, House és Probst (2004: 104–105) arra mutatott rá, hogy az angol – mint a tudományos kommunikáció *lingua franca*ja – olyan erővel hat a többi nyelv szövegszerkesztési normáira, hogy azok fokozatosan átveszik a jellemzőit. Ennek a folyamatnak az eredményeként a forrás és a célnyelvi normák idővel egyre inkább közelednek egymáshoz.

¹⁰ A tudományos szakfordítási kompetenciákról ld. Károly, 2024-es tanulmányát.

eredményeit tekintette át, amelyek alapján meghatározhatók ennek a speciális fordítói tevékenységnek a sajátos kihívásai és a kihívások leküzdéséhez szükséges kompetenciák és képességek.

A kutatási eredményekből jól látható, hogy a tudományos szakfordításhoz az általános fordítási és szakfordítási kompetenciákon túl számos további, sajátos diszciplináris és episztemikus kompetenciára és képességre van szükség, amik összetétele dinamikusan változik annak tükrében, hogy a fordítási tevékenységet képzett szakfordító, vagy a tudományterületen jártas, abban dolgozó tudós végzi. Ezek konceptuális modellezésére már született kísérlet (ld. Károly, 2024). Tudományos szakfordítási makrokompetencia modelljét), de a konceptuális modell empirikus érvényesítése még előttünk álló feladat. Egy elméleti és empirikus alapon is érvényesített speciális kompetenciamodell két területen is haszonnal alkalmazható: egyfelől lehetővé teszi a tudományos szakfordítást végzők kompetenciáinak és készségeinek célzott fejlesztését (akár a szakfordítóképzésben, akár a tudósok diszciplináris felkészítése részeként) és mérését is (pl. felvételi vagy más kiválasztási folyamatokban).

A tudományos szakfordítást befolyásoló tényezők, illetve a tudományos szakfordítás következményeinek alaposabb megértésével lehetőség nyílna a tudományos szakfordítási makrokompetencia egyéb szakfordítási kompetenciáktól eltérő sajátosságainak feltárására, majd ezt követően a speciális kompetenciák elsajátítási módszereinek kidolgozására a képzések számára.

Vannak jelentős feladataink a magyarra és a *lingua francára* (az angolra) történő fordítás tekintetében is. Kevés információnk van ugyanis a két fordítási irányban keletkező szövegek sajátosságairól, minőségi tulajdonságairól, a fordítást végző személyek tudatosságáról, fordítási módszereiről, szakmai-tudományos háttéréről és nehézségeiről, a fordítási módszerek által okozott következményekről a tudományra és a tudományos gondolkodásra, valamint mint a tudománynyelvre, a megrendelők elvárásairól, és még hosszan folytathatnám a megismerésre váró területeket a hazai kontextusban.

Szintén érdekes volna megvizsgálni, hogy a fordítást végzők mennyire dolgoznak tudatosan, és mennyire vannak tisztában a tevékenységük és fordítási módszerük lehetséges nyelvi, kulturális, társadalmi és tudományos következményeivel. Komoly felelősségük és feladatuk van ugyanis – ahogy azt a fentiekben bemutatott kutatási eredmények is mutatták – ezek jövőbeli alakulásában.

Irodalom

- Aixelá, J. F. (2004). The study of technical and scientific translation: An examination of its historical development. *The Journal of Specialised Translation*, 1, 29–49. doi: <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2004.830>
- Albert, S. 2000. Filozófiai szövegek fordítása 1. rész. *Fordítástudomány*, 2(2), 5–23.
- Albert, S. 2001. Filozófiai szövegek fordítása 2. rész *Fordítástudomány*, 3(1), 5–25.
- Al-Hassnawi, A. 2007. Aspects of scientific translation: English into Arabic translation as a case study. doi: <https://www.translationdirectory.com/article10.htm>
www.translationdirectory.com/article10.htm
- Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In M. Baker, Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.), *Text and technology. In honour of John Sinclair* (233–250). Amsterdam: John Benjamins. doi: <https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>
- Baumgarten, N., House, J. & Probst, J. (2004). English as a *Lingua Franca* in covert translation processes. *The Translator*, 10(1), 83–108. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2004.10799169>
- Bennett, K. (2007). Epistemicide! *The Translator*, 13(2), 151–169. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2007.10799236>
- Bennett, K. (2011). The scientific revolution and its repercussions on the translation of technical discourse. *The Translator*, 17(2), 189–210. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799486>
- Bennett, K. (2012). *English academic discourse: Hegemonic status and implications for translation (with particular reference to Portuguese)*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Bennett, K. (2015). Towards an epistemological monoculture: Mechanisms of epistemicide in European research publication. In Plo Alastrué, R. & Pérez-Llantada, C. (eds.), *English as a scientific and research language: Debates and discourses: English in Europe*, Vol. 2. (9–36). Berlin: De Gruyter Mouton. doi: <http://doi.org/10.1515/9781614516378-004>
- Bennett, K. (2023). Translating knowledge in the multilingual paradigm: Beyond epistemicide. *Social Science Information*, 62(4), 514–532. doi: <http://doi.org/10.1177/05390184231222807>
- Bowker, L. (2016). The need for speed! Experimenting with “speed training” in the scientific/technical translation classroom. *Meta*, 61, (Hors série). 22–36. doi: <https://doi.org/10.7202/1038683ar>
- Brøgger, M. N. (2017). When translation competence is not enough: A focus group study of medical translators. *Meta*, 62(2), 397–414. doi: <https://doi.org/10.7202/1041030ar>
- Chesterman, A. (1998). Causes, translations, effects. *Target*, 10(2), 201–230. doi: <https://doi.org/10.1075/target.10.2.02che>
- Collet, T. (2016). Intertextuality in specialised translation: Citations as semantic markers in social science. *The Journal of Specialized Translation*, 26, 72–95. (2016 július).
- Connor, U. (1996). *Contrastive rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139524599>
- Connor, U., Nagelhout, E. & Rozycki, W. (eds.), (2008). *Contrastive rhetoric: reaching to intercultural rhetoric*. Amsterdam: John Benjamins. doi: <https://doi.org/10.1075/pbns.169>
- Farahzad, F. (2003). Manipulation in translation. *Perspectives: Studies in Translatology*, 11(4), 269–281. doi: <https://doi.org/10.1080/0907676x.2003.9961480>
- Fischbach, H. (1986). Some anatomical and physiological aspects of medical translation. Lexical equivalence, ubiquitous references and universality of subject minimize misunderstanding and maximize transfer of meaning. *Meta*, 31(1), 13–27. doi: <https://doi.org/10.7202/002743ar>
- Fuertes-Olivera, P. A. & Pizarro-Sánchez, I. (2002). Translation and ‘Similarity-creating Metaphors’ in specialized languages. *Target*, 14(1), 43–73. doi: <https://doi.org/10.1075/target.14.1.03fue>
- Gerzymisch-Arbogast, H. (1993). Contrastive scientific and technical register as a translation problem. In Wright, S. E. & Wright, L. D. (eds.), *Scientific and technical translation* (21–52). Amsterdam: John Benjamins. doi: <https://doi.org/10.1075/ata.vi>
- Götz, A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány*, 17(2), 88–116.

- Grutman, R. (1998). Auto translation. In Baker, M. (ed.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (17–20). Oxfordshire: Routledge.
- Hamdan, J. M. & Natour, Y. S. (2014). Gender of cited authors: A problem for the English-Arabic translation of scholarly research. *Babel*, 60(3), 265–280. doi: <https://doi.org/10.1075/babel.60.3.01ham>
- Heltai, P. (2008). Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. *Fordítástudomány*, 10(1), 5–17.
- House, J. (1997). *Translation quality assessment. A model revisited*. Tübingen: Narr.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hyland, K. (2004). *Genre and second language writing*. Michigan: The University of Michigan Press. doi: <https://doi.org/10.3998/mpub.23927>
- Jawad, H. A. (2014). Shifts in translating Jeremy Munday into Arabic: Asymmetric explicitation. *Across Languages and Cultures*, 15(1), 51–66. doi: <https://doi.org/10.1556/acr.15.2014.1.3>
- Jiménez-Crespo, M. A. (2018). Combining corpus and experimental studies: Insights into the reception of translated medical texts. *The Journal of Specialized Translation*, 28(2018 July). doi: <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2017.231>
- Jordan, R. R. (1997). *English for academic purposes. A guide and resource book for teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Károly, K. (2007). *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly, K. (2019). Tudományfordításról fordítástudományi megközelítésben. *Fordítástudomány*, 22(2), 5–16. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.21.2.1>
- Károly, K. (2020). A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának módszertani lehetőségeiről. *Fordítástudomány*, 22(1), 17–26. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.2>
- Károly, K. (2021). Láthatatlan fordítás? A tudományos szakfordítás empirikus kutatásának eredményeiről funkcionális megközelítésben. *Fordítástudomány*, 23(1), 21–8. doi: <https://doi.org/10.35924/fordtud.23.1.2>
- Károly, K. (2022a). Translating academic texts. In Malmkjær, K. (ed.), *The Cambridge handbook of translation* (340–362). Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/9781108616119.018>
- Károly Krisztina (2022b). A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In Klaudy Kinga, Robin Edina & Seidl Péch Olívia (szerk.), *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásának módszertanába I. Általános rész* (27–58). Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. doi: <https://doi.org/10.21862/kutmodszertanI>
- Károly, K. (2024). Towards a conceptual model of academic translation competence. *International Journal of Applied Linguistics*, 1–21. doi: <https://doi.org/10.1111/ijal.12644>
- Kemppanen, H. (2004). Keywords and ideology in translated history texts: A corpus-based analysis. *Across Languages and Cultures*, 5(1), 89–106.
- Klaudy Kinga (1997). *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Krein-Khüle, M. (2011). Register shifts in scientific and technical translation. A corpus-in-context study. *The Translator*, 17(2), 391–414.
- Krüger, R. (2016). The textual degree of technicality as a potential factor influencing the occurrence of explicitation in scientific and technical translation. *The Journal of Specialized Translation*, 26, 96–115. (2016 július). doi: <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2016.279>
- López-Arroyo, B. & Méndez-Cendón, B. (2007). Describing phraseological devices in medical abstracts: An English/Spanish contrastive analysis. *Meta*, 52(3), 503–516. doi: <https://doi.org/10.7202/016735ar>
- López-Arroyo, B. & Roberts, R. P. (2017). Genre and register in comparable corpora: An English/Spanish contrastive analysis. *Meta*, 62(1), 115–136. doi: <https://doi.org/10.7202/1040469ar>
- López-Rodríguez, C. I. & Tercedor-Sánchez, M. I. (2008). Corpora and students' autonomy in scientific and technical translation training. *The Journal of Specialized Translation*, 9(2008 January). doi: <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2008.681>
- Mayoral Asensio, R. (2007). Specialized translation: A concept in need of revision. *Babel*, 53(1), 48–55. doi: <https://doi.org/10.1075/babel.53.1.05may>

- Meade, R. (2011). Translation of a discipline. The fate of Rankine's engineering science in early Meiji-era Japan. *The Translator*, 17(2), 211–232. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/13556509.2011.10799487>
- Mendiluce-Cabrera, G. & Bermúdez-Bausela, M. (2006). Sci-tech communication: Is there a process of internationalization in English and Spanish? *Meta*, 5(3), 445–458. doi: <https://doi.org/10.7202/013552ar>
- Montgomery, S. L. (2000). *Science in translation. Movements of knowledge through cultures and time*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Montgomery, S. L. (2009). English and science: Realities and issues for translation in the age of an expanding *Lingua Franca*. *The Journal of Specialized Translation*, 11(2009 January). doi: <https://doi.org/10.26034/cm.jostrans.2009.636>
- Muñoz-Miquel, A. (2018). Differences between linguists and subject-matter experts in the medical translation practice. An empirical descriptive study with professional translators. *Target*, 30(1), 24–52. doi: <https://doi.org/10.1075/target.14130.mun>
- Nasser, L. A. (2014). The translation of English scientific metaphorical expressions into Arabic. *Adab Al-Rafidayn*, 70, 25–42.
- Neubert, A. & Shreve, G. M. (1992). *Translation as text*. Ohio: The Kent State University Press.
- Olohan, M. (2016). Science, translation and the mangle: A performative conceptualization of scientific translation. *Meta*, 61, 5–21. doi: <https://doi.org/10.7202/1038682ar>
- Olohan, M. & Salama-Carr, M. (2011). Translating science. *The Translator*, 17(2), 179–188. In Olohan, M. & Salama-Carr, M. (guest eds.), Special Issue, *The Translator Science in Translation*. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315760087>
- Papp Ferenc (2006). A mondatnál hosszabb szövegegységek végső szerkesztése, avagy az idegen nyelvű beszéd kvázi-helyessége. In Klaudy Kinga (szerk.), *Papp Ferenc Olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai* (122–135). Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Az eredeti tanulmány orosz nyelven jelent meg 1972-ben.)
- Pilegaard, M. (1997). Translation of medical research articles. In Trosborg, A. (ed.), *Text typology and translation* (159–184). Amsterdam: John Benjamins.
- Pisanski Peterlin, A. (2008). Translating metadiscourse in research articles. *Across Languages and Cultures*, 9(2), 205–218. doi: <https://doi.org/10.1556/Acr.9.2008.2.3>
- Reiss, K. & Vermeer, H. J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Niemeyer.
- Sarukkai, S. (2001). Translation and science. *Meta*, 46(4), 646–663. doi: <https://doi.org/10.7202/004031ar>
- Sharkas, H. (2011). The use of glossing in modern original scientific editing in Arabic. An influence of translation? *The Translator*, 17(2), 369–390. doi: <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799494>
- Snell-Hornby, M. (2007). *The turns of translation studies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stolze, R. (2003). Vagueness in economic texts as a translation problem. *Across Languages and Cultures*, 4(2), 187–203. doi: <https://doi.org/10.1556/Acr.4.2003.2.2>
- Swales, J. M. (1990). *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Williams, I. A. (2004). How to manage *patients* in English-Spanish translation: A target-oriented contrastive approach to *Methods*. *Target*, 16(1), 69–103. doi: <https://doi.org/10.1075/target.16.1.05wil>
- Williams, I. A. (2005). Thematic items referring to research and researchers in the Discussion section of Spanish biomedical articles and English-Spanish translations. *Babel*, 50(2), 124–160. doi: <https://doi.org/10.1075/babel.51.2.02wil>
- Williams, I. A. (2007). A corpus-based study of the verb *observer* in English-Spanish translations of biomedical research articles. *Target*, 19(1), 85–103. doi: <https://doi.org/10.1075/target.19.1.06wil>

SCHIRM ANITA

Szegedi Tudományegyetem
schirm.anita@szte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4265-4147>

Schirm Anita: *Hát szóval ez egy ilyen érdekes terület.*
A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás a kezdetektől napjainkig
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 93–107.
doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.005>

Hát szóval ez egy ilyen érdekes terület **A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás a kezdetektől napjainkig**

Well, so, this is such an interesting field. The history of discourse marker research in Hungary

The study reviews the main stages, research topics, and most important results of Hungarian discourse marker research over the past 35 years, from its beginnings to the present. The beginnings date back to the late 1980s, and the field has developed very dynamically since then, as shown by the growing number of publications. Discourse marker research in Hungary can be divided into four major periods, which do not differ sharply in terms of their topics or temporal boundaries, and which overlap.

The so-called preparatory phase lasted until the end of the 1980s, when the term *discourse marker* was not yet used and the word class was not systematically examined, but grammatical research on the elements belonging to them (e.g. Deme, 1984; Klemm, 1929; Simonyi, 1881, 1882) had already made observations relevant to discourse analysis, for example, it was established that these elements can also express the speaker's attitude to what is being said. At this stage, analyses mostly relied on written sources, as the role of spoken language was still marginal.

The actual research on discourse markers began in the late 1980s (Fábricz, 1986; Kiefer, 1988; Keszler, 1998; Németh T., 1998). Thanks to the pragmatic turn, researchers began to address the problems of defining word classes and their individual elements. The initial studies were still mainly theoretical, and issues such as the separability of semantics and pragmatics, the difference between cohesion and coherence, and the relationship between conjunctions and discourse markers were also discussed. The terminology was not yet uniform at that time, and elements belonging to the word class were referred to in various ways (e.g., *pragmatic conjunctions*, *particles*).

In the 2010s, new directions appeared in discourse marker research. On the one hand, the studies became empirical and corpus-based. The functional spectrum and synchronic status of more and more elements (e.g., *hát* 'well', *szóval* 'so', *vajon* 'whether', *ugye* (= tag question) 'isn't it', *mondjuk* 'say') were mapped, and the aspect of multimodality was also included in the analyses (cf. Abuczki, 2014). On the other hand, in addition to synchronic studies, historical analyses also began, and the combined treatment of contemporary and historical data became common. Thirdly, the patterns and roles of discourse markers across different text types were increasingly researched. One of the defining directions of research became the exploration of conversation-organizing and coherence-creating functions, as well as speaker attitudes, both text-type-dependent and -independent. By mapping the functional spectrum of elements, the refutation of linguistic superstitions related to discourse markers and the dissemination of scientific knowledge also became emphasized.

Nowadays, in the fourth era, applied linguistic aspects are in the foreground, and research is now interdisciplinary: it touches, among others, on mother tongue pedagogy (Hollóy, 2025), translation studies (Dróth, 2021), forensic text linguistics (Markó et al., 2024), and artificial intelligence-based automatic annotation (Furkó & Tóth, 2023; Marcsenkoné Kondacs, 2024).

Keywords: discourse markers, corpus analysis, text types, speaker's attitude

1. Bevezetés

A tanulmány az elmúlt több mint 35 év hazai diskurzusjelölő-kutatásának a főbb állomásait, kutatási témáit és eredményeit veszi sorra. A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás kezdetei az 1980-as évek végére nyúlnak vissza, s a terület azóta igen dinamikusan fejlődött. Ezt a fejlődést jól mutatja, hogy *A magyar diskurzusjelölő-kutatás bibliográfiájában* (Schirm, 2020a) 2020-ban már 214 publikáció szerepelt, 2025 márciusában pedig a Magyar Tudományos Művek Tára (W1) a közlemények címében a *diskurzusjelölő* szóra való rákeresésre 156 közleményt listázott. A kapcsolódó munkák száma ennél is több, a Google Tudós (W2) szerint mintegy 818 publikációban jelenik meg a *diskurzusjelölő* terminus. Ezek az adatok egyértelműen mutatják, hogy kurrens kutatási területről van szó. A publikációk nagy száma miatt jelen bemutatás nem törekedhet a teljességre, de igyekszik felvonultatni a legfontosabb irányvonalakat. A tanulmány először röviden definiálja a diskurzusjelölőket, majd korszakokra bontva mutatja be a magyar diskurzusjelölő-kutatás egyes időszakainak jellegzetességeit.

2. De mik is azok a diskurzusjelölők?

A diskurzusjelölők a nyelvi elemeknek egy nehezen meghatározható körét alkotják. A tulajdonságaikról – az elméleti keretek különbségei miatt – még a kutatóik sem vélekednek teljesen azonosan. A különféle diskurzusjelölő-definíciókban felbukkanó, Furkó Bálint Péter (2020) által összegyűjtött, a legtöbb szerzőnél megtalálható ismérvek alapján a következőképpen írható körül a szóosztály. A diskurzusjelölők a diskurzus irányításában vesznek részt: szekvenciákat kötnek össze. Tájékoztató pontként, irányjelzőként szolgálnak a szövegben, ugyanis nyíltan jelzik a megnyilatkozások közti kapcsolatot, s a tagoló funkciójuk révén megkönnyítik az információ befogadását. Az összekötő szerepük miatt találóan a diskurzus ragasztóanyagainak is szokták őket nevezni (Zhao, 2014: 2108). Kontextusfüggőek, vagyis a jelentésük a szöveggörnyezet függvényében változhat. Szóban gyakrabban jelennek meg, mint írásban, s a beszédben gazdagabb szerepkörrel is rendelkeznek. Például diskurzusirányító szerepük is lehet: jelölhetik a szó átadását, a szó átvételét, valamint a beszédjog megtartását (Dér & Markó, 2007: 63), segíthetik továbbá a beszélgetés elkezdését és lezárását, valamint a kérdésfeltevést és a válaszadást. A diskurzusjelölők közé tartozó elemek nem grammatikai, hanem pragmatikai kategóriát alkotnak, így szintaktikai diverzitás jellemző rájuk. Az ebbe a szóosztályba tartozó elemek procedurális, vagyis műveleti jelentéssel rendelkeznek, azaz a jelentésük meghatározásához mindig figyelembe kell venni a kontextust is. A legnagyobb kihívást épp az jelenti a kutatásuk kapcsán, hogy multifunkcionális elemekről van szó. Valódi jolly jokerek, szinte bármit kifejezhetünk a segítségükkel, gondoljunk csak a *hát* elemre, ami többek közt bizonytalanságot, vonakodást, hezitálást, evidencialitást, következtetést, dicsekvést, méltatlankodást és incselkedést is tud jelölni (vö. Schirm, 2021). Ahogy a *hát*-hoz társított funkciók is mutatják, a diskurzusjelölők beszélői attitűdöt is képesek kódolni. Jelezhetik a beszélőnek a

mondanivalóhoz, a beszédpartnerhez vagy a szituációhoz való viszonyulását, de akár a tágabb kontextusra is utalhatnak. Olyanok, mint egy kis véleménybonbon: falatnyi mondanivalóba csomagolt beszélői attitűdök. A hatókörük változó: utalhatnak egy szóra, egy kifejezésre, egy tagmondatra, egy mondatra, egy bekezdésre, de akár egy egész szövegre is. Többnyire nem befolyásolják a megnyilatkozás propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív funkcióval rendelkeznek. A diskurzusjelölők eddig felsorolt jellemzőit Hansen az alábbi definícióba sűrítve határozta meg: a diskurzusjelölők „változó hatókörrel rendelkező, nem propozíciós, konnektív elemek, melyek kizárólag procedurális jelentéssel bírnak és a beszélőnek a hallgató felé irányuló instrukcióiként funkcionálnak annak érdekében, hogy a hallgató sikeresen integrálja a gazdaegységet a diskurzus koherens mentális reprezentációjába” (Hansen, 1998: 358, idézik Furkó, 2019: 20; Schirm, 2021: 18).

A szakirodalom szerint (pl. Dér & Markó, 2007; Fábricz, 1986; Kiefer, 1988; idézi Schirm, 2021: 22) a leggyakoribb magyar diskurzusjelölők közé a következők tartoznak: *aha, akár, azért, aztán, bár, bizony, csak, csakhogy, -e, egyáltalán, egyébiránt, egyébként, elvégre, éppenséggel, és, de, hát, hiszen, hm, így, illetve, ilyen, is, izé, jaj, lám, legalább, már, még, na, nemde, nemhogy, netalán, no, pedig, persze, pláne, sőt, szóval, talán, tehát, tényleg, tudniillik, tulajdonképpen, úgy, ugyan, ugye, ugyebár, úgymond, vagyis, vajon, valóban, viszont, voltaképpen*. A felsorolásból is látszik, hogy a fejezetcímekben szereplő *de*, valamint a tanulmány címébe szándékosan becsempésztett *hát, szóval* és *ilyen* elemek is diskurzusjelölők, azaz az olvasók számára közvetítik a tanulmány írója által sugallni kívánt beszélői attitűdöket.

3. A diskurzusjelölő-kutatás korszakai

A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás az alábbi négy nagyobb korszakra bontható, amelyek témáikat, illetve időbeli határaikat tekintve nem válnak el élesen egymástól, vannak köztük átfedések.

Az ún. előkészítő szakasz az 1980-as évek végéig tartott, amikor ugyan még nem használták a *diskurzusjelölő* terminust, és módszeresen sem vizsgálták a szóosztályt, de a hozzájuk tartozó elemekre vonatkozó grammatikai kutatások már tettek a diskurzuselemzés szempontjából is releváns megfigyeléseket, például megállapították, hogy ezek az elemek a beszélőnek a mondanivalóhoz való viszonyulását is kifejezhetik.

A tényleges diskurzusjelölő-kutatás az 1980-as évek végén indult meg. A pragmatikai fordulatnak köszönhetően a kutatók elkezdtek foglalkozni a szóosztály körülhatárolásának a problémáival, valamint egyes elemeivel. A kezdeti vizsgálatok még főként elméleti síkon mozogtak, s olyan kérdések is terítékre kerültek, mint a szemantika és a pragmatika elválaszthatósága, a kohézió és a koherencia különbsége, valamint a kötőszók és a diskurzusjelölők viszonya. A terminológia még nem volt egységes, a szóosztályba tartozó elemekre többféleképpen (pl. *pragmatikai kötőszók, partikulák*) is utaltak.

A 2010-es években új irányvonalak jelentek meg a diskurzusjelölő-kutatásban. Egyrészt empirikussá, korpuszalapúvá váltak a vizsgálatok, s a beszélt nyelvi adatoknál a multimodalitást is figyelembe vették, másrészt megkezdődött a diskurzusjelölők történetének a feltérképezése, s általánossá vált a jelenkori szinkrón és a diakrón adatok együttes kezelése, harmadrészt pedig a különböző szövegtípusok diskurzusjelölőinek a mintázatát és szerepkörét is egyre többen kutatták. Az elemek funkcionális spektrumának a feltárásával a diskurzusjelölőkhöz kötődő nyelvi babonák cáfolata is hangsúlyossá vált.

Napjainkban, azaz a legújabb korszakban pedig az alkalmazott nyelvészeti aspektusok vannak előtérben, s a kutatások ma már interdiszciplinárisak: érintik többek közt az anyanyelv-pedagógiát, a fordítástudományt, a kriminalisztikai szövegnyelvészetet és a mesterségesintelligencia-alapú automatikus annotációt is. Lássuk az egyes korszakokat részletesebben!

3.1. Az előkészítő szakasz

A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás előkészítő szakasza az 1980-as évek végéig tartott. Az eddigi nyelvészeti munkákban a *diskurzusjelölő* terminusként, önálló kategóriaként nem volt jelen. A vizsgálatok ugyanis ekkor még grammatikaközpontúak voltak, s ez a funkcionális szóosztály a hagyományos nyelvtanok szófaj és mondatrész kategóriáinak nem feleltethető meg, hiszen a diskurzusjelölők nem grammatikai, hanem pragmatikai csoportot alkotnak. Nem mondható ugyanakkor, hogy az ide tartozó elemekkel egyáltalán ne foglalkoztak volna, csak az még nem rendszerszerűen történt. De már többek közt Simonyi Zsigmondnál (1881, 1882) és Klemm Antalnál (1928) is található utalás az egyes elemek bemutatásakor azok diskurzusjelölői szerepére, annak ellenére, hogy a diskurzusjelölővé válásuk, a grammatikalizáció még nincs részletesen tárgyalva. Klemm a *csakhogy*, *nemhogy*, *alighogy*, *pedig*, *penig* szavakat mondatpótlónak tartotta (1929: 98). A mondatpótlóknál a „főmondat nyelvileg nincs teljesen kifejezve; a nagyfokú érzelem, indulat ugyanis elnyomja azt a beszélő lelkében, vagy pedig a gyakori mondatbeli kapcsolat folytán az egész főmondat képzettartalma egy szóhoz tapad hozzá” (uo.). A ma diskurzusjelölőknek tartott nyelvi elemek státuszával Deme László (1984) is foglalkozott: „szuprasegmentális mondatféleségek”-ként tekintett rájuk. Vélekedése szerint az olyan elemek, mint a *persze*, *talán*, *vége* nem a valóságot fejezik ki, hanem a beszélőnek a mondandóhoz való viszonyulását közvetítik. A mondatnak grammatikailag nem részei, fölötte helyezkednek el, mintegy azt kommentálják (Deme, 1984: 96, részletesen lásd Schirm, 2022a).

A későbbi történeti és leíró grammatikákban, valamint szakcikkekben is szerepelnek néhol állítások az egyes elemek pragmatikai szerepeiről. Például Tompa József (1962) az *illetve*, *szóval*, *másrészt*, *sőt*, *vagyis*, *viszont* elemekkel foglalkozva megállapította, hogy ezek a szavak akár szabályos kötőszók is lehetnek, de olyan, lazábban a mondatba ékelt egységek is, mint a közbevetés, a módosító határozószó vagy a nyomatékos beszéd-telitelék. Ez utóbbi fogalom már

egyértelműen a diskurzusjelölőknek feleltethető meg. A cikkében Tompa arra is felhívta a figyelmet, hogy a kérdéses elemek különböző funkcióit nehéz elkülöníteni egymástól.

A diskurzusjelölő-kutatás előkészítő szakaszában az elemzések többnyire írott forrásokra támaszkodtak, s a beszélt nyelv szerepe marginális volt.

3.2. A diskurzusjelölő-kutatás kezdetei

A tulajdonképpeni diskurzusjelölő-kutatás kezdete az 1980-as évek végétől datálható. A funkcionális-pragmatikai fordulatnak köszönhetően a kutatók felismerik, hogy ezek az elemek nem a mondat propozicionális tartalmát változtatják meg, hanem a diskurzus szervezésében vesznek részt, valamint beszélői attitűdöket jelölnek. A szóosztályra használt terminusok ekkor még nem egységesek. Keszler Borbála (1998) a *közbevetések*, illetve a *bevezető szók és kifejezések* terminusokat használta, Fábricz Károly (1986) és Kiefer Ferenc (1988) a *partikula* műszóval éltek, míg Németh T. Enikőnél (1998) a *pragmatikai kötőszó* szakkifejezés volt megtalálható. A kezdeti vizsgálatok még főként elméleti síkon foglalkoztak a diskurzusjelölőkkel, s a szóosztály körülhatárolásának problémáira koncentráltak, valamint a tulajdonságaikat igyekeztek feltérképezni. A terminológiai sokféleség még a későbbiekben is megmaradt. Dér Csilla Ilona 2009-ben a magyar szakirodalomból 29 különböző terminust (pl. *metainformációs operátor, konnektor, árnyaló partikula, modális partikula, társalgásszervező elem, diskurzuspartikula*) számolt össze e funkcionális kategória alá tartozó elemek megnevezésére.

A magyarországi diskurzusjelölő-kutatás beindulását konferenciák, illetve egyéb szakmai fórumok is segítették. 2008. november 11–12-én az *Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában* konferencia-sorozat keretében rendezték meg a *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban* című konferenciát, amelyen már 5 előadás is kapcsolódott a diskurzusjelölőkhöz. Az előadások írott változata a konferenciával azonos című kötetben (Keszler & Tátrai, 2009) jelent meg. 2011. május 7-én pedig egy kerekasztal-beszélgetést rendeztek az ELTE-n a diskurzusjelölőkről, amelyen beszélgető felekként 6 kutató, Csűry István, Dér Csilla Ilona, Gyuris Beáta, Kugler Nóra, Németh T. Enikő és Schirm Anita vett részt. A szakmai diskurzus középpontjában elméleti kérdések álltak: a szóosztály körülhatárolásáról, a nyelvi leírásban való elhelyezéséről, más kategóriákkal (pl. diskurzusdeixis, kötőszavak, pragmatikai jelölők) való kapcsolatáról, a diskurzusjelölők leírásának fő nehézségeiről, valamint az egyes kutatók által választott elméleti keret előnyeiről folyt a beszélgetés.

3.3. A 2010-es évek új irányai: empirikusság, korpuszalapúság, történetiség

A diskurzusjelölő-kutatásba új lendületet és új irányokat hoztak a 2010-es évek, amikortól kezdtek empirikussá, korpuszalapúvá válni a vizsgálatok. Egyre több elem (pl. *amúgy, hát, szóval, vajon, ugye, mondjuk*) funkcionális spektruma és

szinkrón státusza lett feltérképezve, s az elemzésekbe a multimodalitás szempontja is bevonódott (vö. Abuczki, 2014). Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a beszélt nyelvi műfajoknál nem csupán az a fontos, hogy mi hangzik el, hanem az is, hogy az hogyan történik. Stand-up comedy felvételeknek az ELAN programmal való annotálása azt mutatta, hogy a hangsúly, a hanglejtés, a tempó, valamint az előadó gesztusai is hozzájárulnak a humor felépítéséhez, s a diskurzusjelölők különböző funkciói a multimodális jegyek segítségével is elkülöníthetők. Például a magyarázó *hát*-nál a humorista a mellkasához emeli a kezét, míg a töprengő *hát*-ot fejbakarással imitálja (Schirm, 2015).

Már az előző korszakban, a 2000-es évek elejétől kezdődően is foglalkoztak a diskurzusjelölők közül néhányuk [pl. a *lám* (Bakró-Nagy, 2003), a *mellesleg*, a *más szóval* (Dér, 2005), az *úgymond* és a *hogy úgy mondjam* (Dömötör, 2008a, 2008b) elemeknek] a történetével, s kezdett általánossá válni a szinkrón és a diakrón adatok együttes kezelése. Egyre több elem (pl. a *hát*, az *-e*, a *szóval*, a *vajon*) története és szinkrón státusza lett feltérképezve (Schirm, 2021), s a két évente megrendezésre kerülő *Nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* konferencia előadásainak is egyre nagyobb szeletét teszi ki ez a szóosztály. Csak néhány témát említve az elmúlt évekből: Varga Mónika (2024) az evidencialitás- és attitűdjelölőkkel foglalkozott, s Bethlen Miklós emlékiratait és leveleit hasonlította össze több mint 20 markert vizsgálva. Dér Csilla Ilona (2024) a *hát ha/hátha* kialakulását elemezte, Schirm Anita (2022b) pedig a *bezzeg* történetét és jelenkori szerepkörét tárta fel. A történeti irányultságú pragmatikai kutatásokban vezérelv volt az egyöntetűség/azonosság elve (lásd pl. Sárosi, 2003: 445), amely szerint a nyelvi változások feltérképezéséhez a jelenkori folyamatokat is érdemes segítségül hívni, s nyelvhasználati tényezőket is figyelembe venni. Továbbá a diskurzusjelölők segítségével a szövegtípusok története is megrajzolható, valamint párhuzam vonható az elemek kialakulása, illetve a gyereknyelvben történő megjelenésük közt (részletesebben lásd Schirm, 2025).

A diskurzusjelölő-kutatások egy újabb irányvonala az elemek funkcióinak, illetve a hozzájuk kapcsolódó beszélői attitűdöknek a különféle szövegtípusokban való feltérképezése volt. Vizsgálták a diskurzusjelölőket többek közt az osztálytermi kommunikáció szövegeiben (V. Raisz, 2002), parlamenti beszédekben (Schirm, 2009), tárgyalótermi diskurzusokban (Dobos, 2010), érvelő érrettségi dolgozatokban (Kertes, 2011), stand-up comedy szövegekben (Nagy, 2016), valamint forgatókönyvekben (Furkó, 2019). A kutatások már az új, digitális szövegtípusokra is kiterjedtek: elemezték a diskurzusjelölőket fórumhozzászólásokban (Dér, 2008), online játékokban (Viszket, 2020) és vlogokban (Ignác, 2021) is. A vlogoknál többek közt a diskurzusjelölők is árulkodnak a szöveg megtervezettségéről, utólagos megszerkesztettségéről. Ignác Márk (2021) 6 magyar vlogger (Dancsó Péter, Szirmai Gergely, Papp Inez Hilda, Magyarósi Csaba, Viszok Fruzsina, Maris) 193 percnyi anyagát elemezve megállapította, hogy a vloggerek előszeretettel használnak mondandókezdő

diskurzusjelölőket: a vágások nagyjából felénél ilyeneket alkalmaznak. A leggyakoribb diskurzusjelölők az említett személyeknél a *hát*, a *na*, a *szóval*, a *viszont* és az *úgyhogy* voltak. Szintén szándékosság fedezhető fel a filmsorozatok szereplőinek szájába adott diskurzusjelölőknél is. A forgatókönyvírók a különböző karakterek jellemzőit ezekkel az elemekkel is érzékeltetik. A *Jóbarátok* (az eredetiben: *Friends*) szituációs komédiában a diskurzusjelölők is tükrözik a szereplők személyiségjegyeit. Például Phoebe-re, a különc, elvarázsolt, szabadszellemű művészre az érzelm kifejező elemek a jellemzőek, a tudós paleontológus Ross a diskurzusjelölőket főként magyarázatra, egyértelműsítésre és visszajelzés kérésére használja, a fanyar humorú, adatfeldolgozó Chandlernél pedig a szarkazmust jelző elemek túlsúlya figyelhető meg (Bús, 2025).

A különféle szövegtípusok diskurzusjelölőinek a funkcionális spektrumának a megrajzolása nyomán az elmúlt két évtizedben azt is elkezdték vizsgálni, hogy az elemek közül melyek kötődnek erősen bizonyos szövegtípusokhoz, s melyeknek milyen szerepkörei tekinthetők szövegtípus-függetleneknek. A kutatások időrendjében lássunk ezek közül az eredmények közül is néhányat!

Kugler Nóra (2008) a *talán* és az *esetleg* elemek funkcióit írott és beszélt nyelvi szövegekben vizsgálta. A kutatása beszélt nyelvi korpuszát az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének Beszéltnyelvi Gyűjteményének VI. és VII. kötete, 11 beszélgetés és 5 szabad előadás adta, írott korpuszként pedig a Magyar Nemzeti Szövegtárat használta. Az elemzés azt mutatta, hogy funkcionális eltérések vannak a két szövegtípus között mindkét módosítószónál: a beszélt nyelvi korpuszban nagyobb arányban fordultak elő nem modális, pragmatikai szerepben, interperszonális funkcióban, illetve indirekt módon (Kugler 2008: 210).

Vargáné Kiss Katalin (2012) különböző műfajú pénzügyi szakszövegekben (éves jelentésekben, általános üzleti feltételekben, szindikált hitelszerződésekben) nézte meg a diskurzusjelölők kommunikatív funkcióit, s azt találta, hogy ezek a műfajra jellemző logikai kapcsolatokat tükrözik. Az éves jelentés leíró/elbeszélő szövegtípus, így benne az információk egymás utáni kapcsolását jelző elemek, valamint az üzleti év teljesítményét az előző évvel összevető összehasonlító diskurzusjelölők dominálnak. Az általános üzleti feltételekben a feltétel kifejezése a legmarkánsabb, s a többszavas diskurzusjelölők a jellemzőek, míg a szindikált hitelszerződésekben az utalás és hivatkozás funkcióját betöltő elemek a gyakoriak.

A diskurzusjelölők és a kötőelemek teljes mintázatának a feltérképezésével Götz Andrea (2019) is foglalkozott, aki írott és beszélt, mediált és nem mediált diskurzusokat elemzett. A korpusza négy magyar európai parlamenti diskurzusból (eredeti magyar felszólalások, eredeti magyar felszólalások normalizált írott változata, magyarra tolmácsolás, magyarra fordított felszólalások) állt. Vizsgálata megerősítette azt, a nemzetközi kutatásokban is megfigyelt jelenséget, hogy a tolmácsolás diskurzus szignifikánsan több diskurzusjelölőt és kötőelemet tartalmaz a fordított diskurzusnál (Götz 2019: 309). Az a feltevése

viszont, hogy a tolmácsolt és beszélt, valamint a fordított és írott diskurzusok jobban hasonlítanak egymásra, mint a tolmácsolt és fordított, valamint az eredeti és a normalizált diskurzusok, a vizsgált korpuszon nem igazolódott be (uo.).

Furkó Bálint Péter (2019) forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben vizsgálta a diskurzusjelölőket, és azt találta, hogy a szkriptelt beszélgetésekben inkább a diskurzuspragmatikai viszonyokat kifejező elemek jellemzőek, nem pedig az időhúzást, téves kezdést, szóváltoztatást jelölők.

Dér Csilla Ilona (2020) az ellentétes diskurzusjelölőket és társulásaikat az építészeti műszaki szaknyelvben és tudományos szakszövegekben elemezve az elemek terület- és (al)műfajfüggő sajátosságaira mutatott rá. A két szövegtípus eltérően használja az ellentétes diskurzusjelölőket és társulásaikat: az építészeti műszaki szaknyelv kerüli őket, a tudományos szakszövegek azonban előszeretettel használják ezeket az alakulatokat. A különbség abból is ered, hogy az építészeti szövegekre a narratív részek jellemzőek, a tudományos szakszövegekben pedig az érvelés a domináns. A szerző arra is rávilágított, hogy a tudományos alkorpuszban a területi régiók szerinti nyelvváltozatok közt is különbségek mutathatók ki az ellentétes diskurzusjelölő-társulások gyakoriságát tekintve: az *azonban mégsem* és az *ugyanakkor azonban* a szlovákiai alkorpuszban a leggyakoribb, a *deviszont* és a *pedig mégis* a kárpátaljai, a *de mégis* pedig a vajdasági szaknyelvben fordul elő legtöbbször.

A diskurzusjelölők és a szövegtípusok kapcsolatát mutatja be a *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl* monográfia (Schirm, 2021) is. A szerző intézményességükben és céljukban is különböző beszélt nyelvi szövegekből állította össze a korpuszát. Intézményes szövegtípusként 20 tanórát elemzett, a félintézményes diskurzusok közül 3 szövegtípust vizsgált: egyrészt a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú 3 felvételét, másrészt televíziós politikai vitaműsorokat, harmadrészt pedig call centeres beszélgetéseket. Ezek mellé egy spontánnak tűnő, de valójában megtervezett szövegtípusból, a stand-up comedyből is került be 2 órányi előadás a korpuszába. Az elemzés azt mutatta, hogy az egyes szövegtípusok a szöveg formalitásából és céljából adódóan különböznek a diskurzusjelölők gyakoriságát és szerepköreit illetően, s a szövegtípusok prototipikus tulajdonságai visszatükröződnek a diskurzusjelölőkben. Ám az is kiderült, hogy nemcsak a szövegtípusok határozzák meg az elemek mennyiségét és funkcióját, hanem a beszélőknek a szerepei is: a különféle szövegtípusokban az eltérő szereplők más arányban és más funkcióban használják nemcsak a különböző diskurzusjelölőket, de még ugyanazokat az elemeket is. Az osztálytermi korpusznál jól elkülönült egymástól a tanárok magyarázatainak és a diákok válaszáinak a diskurzusjelölő-használata, a szociolingvisztikai interjúnál a terepmunkások és az adatközlők megnyilatkozásainak diskurzusjelölői közt volt különbség, a politikai vitaműsoroknál mások voltak a műsorvezetők és a vitapartnerek által használt elemek, a call centeres beszélgetéseknél pedig az operátor és a betelefonáló szerepének jellegzetességei mutatkoztak meg a diskurzusjelölőkben. Ez utóbbi

szövegtípusnál az egyik legfontosabb különbség az volt, hogy míg az operátor tárgyilagosságra, problémamegoldásra, folyamatos visszajelzésre és udvariasságra törekszik a használt diskurzusjelölők által is, addig a betelefonálók megnyilatkozásaiban az érzelemdús elemek dominálnak.

Az empirikusságból és a korpuszalapúságból, valamint az elemek funkcionális spektrumának a feltérképezéséből adódóan a diskurzusjelölőkhöz kötődő nyelvi babonák cáfolata is előtérbe került, s megkezdődött a korábban „töltelékszavaknak” titulált elemek funkcionális gazdagságának a bemutatása, s a hozzájuk kötődő nyelvi babonáknak (pl. a *Hát-tal nem kezdünk mondatot!* álszabálynak) a cáfolata. A különféle szövegtípusból származó példák elemzése ugyanis egyértelműen mutatja, hogy a kérdéses elemek nem funkciótlanok, hanem különféle szerepkörökkel rendelkeznek (vö. Schirm, 2011). Dér Csilla Ilona (2010: 160) ezért a beszéd-töltelék/töltelékszó fogalmának a szűkítését és pontosítását a következők szerint javasolta: „amennyiben az adott elem bármilyen azonosítható nyelvi funkcióval bír, vagyis szintaktikai és/vagy szemantikai és/vagy grammatikai és/vagy pragmatikai-szövegszervezési, esetleg a beszédprodukcióval összefüggő funkciója van, már nem nevezhető töltelékelemnek”.

A diskurzusjelölőkkel kapcsolatos kutatási eredmények is elkezdtek nagyobb nyilvánosságot kapni, amelynek eredményeként a laikus nyelvhasználók is hallhattak arról, hogy ezek az elemek nem kerülendők, nem hibák, hanem a kommunikáció szükségszerű részei. A hozzájuk kötődő stigmatizáltság csökkentéséhez hozzájárulhattak az *Édes Anyanyelvünk* televízió- és rádióműsor adásai, amelyekben szó esett többek közt a nyelvi babonákról, a redundanciajelenségekről, a töltelékszavakról, valamint egyes nyelvi elemekről, például az *izé*-ről, a *hát*-ról, a *szóval*-ról és a *deviszont*-ról. Igen nagy olvasottságot ért el a Tinta Könyvkiadó blogjáról átemelt, s az *Index* főoldalán megjelent *Tekintsük hát végig a „hát”, „szóval”, „izé” szavakat* című tudományos ismeretterjesztő írás (Schirm, 2020b), s a *Nyelv és Tudomány* portálon (W3) is volt egy 14 részből álló sorozat a diskurzusjelölőkről. Megemlítendő még a *Nyelvészet mindenkinek* YouTube-csatornán lévő, 18 videót tartalmazó *Nemtöltelék töltelékszavak* című lejátszási lista (W4) is, amely közérthető formában mutatja be a szóosztályt. Az egyik legstigmatizáltabb elemről, az *izé*-ről pedig az *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2025/1-es számában Gósy Mária és Vladár Zsuzsa is írtak.

3.4. Mire alkalmasak a diskurzusjelölők? – Néhány alkalmazott nyelvészeti aspektus

A diskurzusjelölőkre vonatkozó ismeretek bővülésével előtérbe kerültek az alkalmazott nyelvészeti aspektusok. A szóosztállyal egyre intenzívebben kezdtek el foglalkozni az anyanyelv-pedagógiában (Hollóy, 2025), a fordítástudományban (Dróth, 2021), a kriminalisztikai szövegnyelvészetben (Markó et al., 2024), s megkezdődött a diskurzusjelölők mesterséges intelligencia-alapú automatikus

annotációja is (Furkó & Tóth, 2023; Marcsenkoné Kondacs, 2024). Lássunk ezekből a területekből és eredményekből is egy kis ízelítőt!

A diskurzusjelölők az egyik nyelvről a másikra történő fordítás során kihívást jelentenek, ugyanis nem a lexikális jelentésüket, hanem a használati körüket kell visszaadni. Ám a különböző nyelvek diskurzusjelölői közt nincs 1:1 megfelelés (Furkó, 2014). „Nem minden diskurzusjelölőnek van ekvivalense egy másik nyelvben”, illetve a használatuk gyakorisága is eltérő (Heltai, 2013: 37). A diskurzusjelölők fordítási adatokon végzett elemzése, azaz az ún. fordítási módszer segítségével a diskurzusjelölők funkcionális spektruma szélesebb körben vizsgálható (Furkó, 2012: 139–140). Valamint a nyelvtanulás és a fordítás pragmatikai aspektusai is explicitebbé tehetők. Dróth Júlia (2021) a kontrasztív nyelvészet és a diskurzuselemzés módszereivel vizsgálta az *ironically* kifejezés funkcióját és jelentését, valamint korpuszkutatással feltárta a kifejezés előfordulási gyakoriságát az angol nyelvű szövegekben, a különböző fordítási variációkat (pl. *ironikusan*, *ironikus módon*) a magyar fordításokban, illetve a magyar megfelelők előfordulási környezetét is bemutatta a magyar nyelven írt szövegekben. Az *ironically* kapcsán a szerző érintette a nyelvi és fordítási normáknak, valamint a fordítói kompetenciáknak a változását is.

A *Mik ezek a kis izék?* címmel 2022. május 14-én Pécsen rendezett MID-nap témája is a diskurzusjelölők pragmaszemantikai szempontú leírása és a szóosztály oktatása volt. Az előadásokon szó esett többek közt az *is* és a *szintén* diskurzusjelölő tanításáról (Futó et al., 2022–2023), a *csak* partikulának a külföldiek számára készült *MagyarOK* A1 és A2 kötetekben való megjelenéséről (Hagymási, 2022–2023), míg a műhelyfoglalkozások egyikén arról gondolkodtak közösen a résztvevők, hogyan lehet a diskurzusjelölőket a magyarul tanuló felnőtteknek bemutatni (Dóla & Huszics, 2022–2023), míg egy másik foglalkozás (Szabó et al., 2022–2023) a gyermekkori magyartanulás viszonylatában tárgyalta a szóosztályt. A MID-napon elhangzottak írásos változata a *Hungarológiai Évkönyv* összevont, 23–24-es számában olvasható. Az *Anyanyelv-pedagógia* folyóiratban is egyre több tanulmány foglalkozik részben vagy egészben a diskurzusjelölőkkel (is). Pomázi Bence (2022) például valós, kipróbált tanórák tapasztalatainak a bemutatásával a diskurzusjelölőknek a középiskolai tananyagba való integrálását ismertette. A munkája a gyakorlati hasznosságán kívül új megfigyeléssel is szolgált. Kiderült, hogy a 11. osztályos diákok a stilisztikailag leginkább jelöletlen diskurzusjelölőket (pl. *így*, *aztán*, *na*) a szüleik generációjához társítják, saját generációjukra a szlengesebb, rövidített kifejezéseket tartják jellemzőnek (pl. az *akkor* elem *akk* formáját), míg a nagyszülők korosztályához a szerkezetesebb (pl. *ugyan már*), archaikusabb (pl. *tán*, *ugyan*), illetve enyhítő kifejezéseket (pl. *teringettét*) kapcsolják. A diskurzusjelölők alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai kapcsán nemcsak a szóosztály tanítása kerül elő újabban témaként, hanem a diskurzusjelölőknek az oktatási folyamatban betöltött szerepe is. Hollóy Zsolt (2025) szinkrón és jelenléti tanórák párbeszédeiben vizsgálta a tanári diskurzusjelölők fatikus funkcióit. Az

eredményei segíthetik a tanárokat a diskurzusjelölők használatához kapcsolódó tudatos stratégiák kialakításában, amelyekkel a pedagógusok hatékonyabban képesek fenntartani a kapcsolatot a tanulóikkal.

Egy másik alkalmazott nyelvészeti terület, a kriminalisztikai szövegnyelvészet is megjelent a diskurzusjelölőkre irányuló kutatások közt. Markó Alexandra, Főző Eszter és Grácz Tekla Etelka 2022-es vizsgálata a hazai szakirodalomban elsőként elemezte a diskurzusjelölők használatát a profilalkotás szempontjából. Három csoportfaktort, a nemet, az életkort és a végzettséget nézték négy beszédfeladatban (interjúban, összefoglalóban, véleményben és társalgásban). Azt találták, hogy a diskurzusjelölők használata idiolektális sajátosságokat mutat, azaz összességében az egyes diskurzusjelölők gyakorisága jellemző az adott beszélőre. Kiderült továbbá, hogy a beszédminta terjedelmétől is függ az egyes elemek előfordulása. Az általuk elvégzett vizsgálat azt mutatta, hogy önmagukban a diskurzusjelölők nem elegendőek a profilalkotáshoz, ám az egyéni nyelvhasználat feltérképezéséhez hozzájárulhatnak.

Az újabb kutatási területek közt a mesterségesintelligencia-alapú automatikus annotáció is jelen van. Furkó Bálint és Tóth Ágoston (2023) azt vizsgálták, hogy a mesterséges intelligencia milyen hatékonysággal képes felismerni és egyértelműsíteni a diskurzusjelölőket. Két módszert hasonlítottak össze: a statisztikai és szabályalapú USAS rendszert, valamint a neurális gépi tanuláson alapuló BERT modellt. Mindkét eszköz képes volt azonosítani az elemek diskurzusjelölői és nem diskurzusjelölői előfordulásait. Az USAS 9%-os hibahatáron belül tette ezt meg 400 vizsgált elemnél, a BERT pedig a manuális klaszterezési vizsgálatához előállított t-SNE vizualizáció segítségével további, funkcionális különbségeket is meg tudott jeleníteni. Mindkét eszköznél különbségeket lehetett megfigyelni az egyetlen elemből álló, valamint a többelemű diskurzusjelölők címkézési és klaszterezési pontosságában. A szerzők rávilágítottak arra is, hogy a diskurzusjelölők felismerése komoly kihívás, ám a modern nyelvi modellek jelentős előrelépéseket hozhatnak ezen a területen.

A diskurzusjelölők terén a modellalkotást és a gyakorlati hasznosíthatóságot ötvözte Marcsenkoné Kondacs Flóra (2024), aki a *hát*, az *izé* és az *ugye* diskurzusjelölők jelentéseinek ábrázolását oldotta meg az általa kibővített Natural Semantic Metalanguage modellben. A modell újdonsága, hogy az elemek pozícióját, azaz a fordulókonstruációs egységben betöltött helyüket, valamint prozódiai jegyeiket (az időtartamot, az alaphfrekvencia maximumát, illetve a jelölő utáni szünetet) is felhasználta a diskurzusjelölők funkcióinak az elkülönítéséhez. A tanítási kísérletek után a tesztadatokon a modell igen jó arányban (75, illetve 85%-os biztonsággal) tudta a *hát*-nak az általános válaszjelölő és a hezitáló funkcióit azonosítani.

4. Összegzés

A diskurzusjelölőkkel foglalkozó hazai vizsgálatok számának az 1980-as évek végétől napjainkig történő ugrásszerű növekedése jól mutatja, hogy a szóosztály a magyarországi diskurzuselemzésnek igen kedvelt témája. A kezdeti elméleti kutatások a 2010-es évekre empirikussá, korpuszalapúvá váltak. A jelenkori szinkrón elemzések mellett a diakrón vizsgálatok száma is megnövekedett, s általánossá vált az elemek komplex megközelítése. Egyre több szövegtípusnak a diskurzusjelölő-mintázata lett feltérképezve, így az egyes elemek funkcionális spektrumának a bemutatása, valamint szövegtípusfüggő és -független használati körének a leírása is megtörtént. Az alkalmazott nyelvészeti aspektusok előtérbe kerülésével pedig még további területek (pl. fordítás, anyanyelv-pedagógia, kriminalisztikai szövegnyelvészet) kapcsolódtak be a szóosztály vizsgálatába. A diskurzusjelölő-kutatás több mint 35 évnyi eredményeinek a számbavétele egyértelműen igazolja, hogy egy dinamikusan fejlődő, kurrens nyelvészeti területről van szó. A tanulmányban olvashatók fényében a címben szereplő *hát, szóval* és *ilyen* diskurzusjelölőket remélhetőleg már senki sem bizonytalanságot kifejezőknek érzékeli, hanem a *hát*-ot és a *szóval*-t konklúziószói értelmében, nyomatékosító elemként, az *ilyen*-t pedig nem diskurzusjelölőként, hanem fokmérték határozói jelentésében használva. A modalitás változását pedig a végső összegzésként leírt, záró mondatvégi írásjel megváltoztatása hivatott érzékeltetni, miszerint: *Hát szóval ez egy ilyen érdekes terület!*

Irodalom

- Abuczki, Ágnes (2014). On the disambiguation of multifunctional discourse markers in multimodal interaction. *Journal of Multimodal User Interfaces*, 8(2), 121–134.
- Bakró-Nagy Marianne (2003). *Grammatikálizálódás vagy lexikálizálódás? – lám melyik?* Előadás. Elhangzott: Diakrón Kör. Budapest. MTA Nyelvtudományi Intézet. 2003. április 29.
- Bús Johanna (2025). *A Jóbarátok című sorozat nyelvészeti vizsgálata*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. Letöltés: <https://www.diploma.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/151034/>
- Deme László (1984). *A beszéd és a nyelv*. (Harmadik kiadás.) Budapest: Tankönyvkiadó.
- Dér Csilla Ilona (2005). Diskurzusszerveződés és grammatikalizáció – néhány magyar diskurzusjelölő kialakulásáról. *Nyelvtudományi Közlemények*, 102, 247–264.
- Dér Csilla Ilona (2008). Diskurzusjelölők az internetes nyelvhasználatban. In Sárdi Csilla (szerk.), *MANYE XVII. Kommunikáció az információs technológia korszakában* (444–450). Pécs–Székesfehérvár: MANYE és Kodolányi János Főiskola.
- Dér Csilla Ilona (2009). Mik is a diskurzusjelölők? In Keszler Borbála & Tátrai Szilárd (szerk.), *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban* (293–303). Tinta Könyvkiadó: Budapest.
- Dér Csilla Ilona (2010). „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A *hát, úgyhogy, így* és *ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben. *Beszédkutatás*, 18, 159–170.
- Dér Csilla Ilona (2020). *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem és L'Harmattan Kiadó.
- Dér Csilla Ilona (2024). A *hátha* módosítószó kialakulásáról. In Forgács Tamás, Németh Miklós & Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XII.* (17–32). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Dér Csilla Ilona & Markó Alexandra (2007). A magyar diskurzusjelölők szupraszegmentális jelöltsége. In Gecső Tamás & Sárdi Csilla (szerk.), *Nyelvelmélet – nyelvhasználat* (61–67). Székesfehérvár–Budapest: Kodolányi János Főiskola és Tinta Könyvkiadó.

- Dobos Csilla (2010). A diskurzuszjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban. In Gecső Tamás & Sárdi Csilla (szerk.), *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban* (90–96). Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola és Tinta Könyvkiadó.
- Dóla Mónika & Huszics Aliz (2022–2023). Diskurzuszjelölők tanítása magyarul tanuló felnőtteknek. *Hungarológiai Évkönyv*, 23–24(1–2), 110–122.
- Dömötör Adrienne (2008a). Az *úgy mond*-tól az *úgymond*-ig. Egy diskurzuszjelölő elem története az ómagyar kortól napjainkig. *Magyar Nyelvőr*, 132(1), 37–52.
- Dömötör Adrienne (2008b). A *hogyan mondjam* diskurzuszjelölő. *Magyar Nyelv*, 104(2), 427–442.
- Dróth Júlia (2021). Ironically, ... A diskurzuszjelölő mondatértékű határozók fordítása. In Navracsics Judit & Bátyi Szilvia (szerk.), *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények. II. Fordítástudomány, terminológia, retorika, kognitív nyelvészet, kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció, névtan.* Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés: https://mersz.hu/dokumentum/m1020nynyk2_3/#m1020nynyk_1
- Fábricz Károly (1986). *Partikulák a magyar és az orosz nyelvben*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Szeged. Letöltés: <https://real-d.mtak.hu/25/1/F%C3%A1br.pdf>
- Furkó Bálint Péter (2012). A diskurzuszjelölők funkcionális spektruma angol nyelvű forgatókönyvekben. Az angol *of course* és a magyar *persze* kontrasztív elemzése. *Officina Textologica*, 17, 139–151.
- Furkó Bálint Péter (2014). Perspectives on the translations of discourse markers. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 6(2), 181–196. doi: 10.1515/ausp-2015-0013
- Furkó Bálint Péter (2019). *Diskurzuszjelölők és egyéb diskurzuszpragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Furkó Bálint Péter (2020). *Discourse markers and beyond: descriptive and critical perspectives on discourse-pragmatic devices across genres and languages*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Furkó Péter & Tóth Ágoston (2023). Mit tud a mesterséges intelligencia a diskurzuszjelölőkről: esettanulmányok a USAS és a BERT egyértelműsítési módszereiről. In Horváth Viktória, Dér Csilla Ilona & Hámosi Ágnes (szerk.), *Empirikus társalgáskutatás Magyarországon* (85–107). Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont.
- Futó Bettina, Alberti Gábor, Farkas Judit & Huszics Aliz (2022–2023). Mik ezek a kIS izék? Az *is* és a *szintén* mint diskurzuszjelölő, és tanításuk. *Hungarológiai Évkönyv*, 23–24(1–2), 74–91.
- Gósy Mária & Vladár Zsuzsa (2025). Az *izé* eredete, története és mai használata. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 25(1), 44–66. doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2025.1.003>
- Götz Andrea (2019). Diskurzuszjelölők és kötőelemek gyakorisága írott és beszélt, mediált és nem mediált diskurzuszokban. In Laczkó Krisztina & Tátrai Szilárd (szerk.), *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság* (291–313). Budapest: ELTE Eötvös József Collegium.
- Hagymási Judit (2022–2023). A *csak* partikula a MagyarOK A1-es és A2-es kötetében. *Hungarológiai Évkönyv*, 23–24(1–2), 169–175.
- Hansen, Maj-Britt M. (1998). *The function of discourse particles: a study with special reference to spoken standard French*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Heltai Pál (2013). Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány*, 15(1), 32–53.
- Hollóy Zsolt (2025). A tanári diskurzuszjelölők kapcsolatfenntartó szerepe az online szinkron és jelenléti tanórán. In Laczkó Krisztina & Tátrai Szilárd (szerk.), *Grammatikai kutatások és alkalmazások* (281–305). Budapest: ELTE Eötvös József Collegium.
- Ignác Márk (2021). *A vlogerek diskurzuszjelő-használata*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. Letöltés: <https://www.diploma.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/125256/>
- Kertes Patrícia (2011). A diskurzuszjelölők funkciója érvelő érrettségi szövegekben. *Magyar Nyelvőr*, 135(2), 148–160.
- Keszler Borbála (1998). Bevezető szók és kifejezések. In Zoltán András (szerk.), *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára* (296–298). Budapest: ELTE BTK Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszék.
- Keszler Borbála & Tátrai Szilárd (szerk.) (2009). *Diskurzusz a grammatikában – grammatika a diskurzuszban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kiefer Ferenc (1988). Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica*, 38, 107–125.
- Klemm Antal (1928). *Magyar történeti mondatlan*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Klemm Antal (1929). A *pedig* kötőszó története. *Magyar Nyelv*, 25(3–4), 97–103.

- Kugler Nóra (2008). *A talán és az esetleg módosítószók funkciói írott és beszélt szövegekben*. In Tátrai Szilárd & Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.), *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan* (202–211). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Marczenkoné Kondacs Flóra (2024). *A hát, az izé és az ugye diskurzusjelölők jelentéseinek ábrázolása a kibővített Natural Semantic Metalanguage modellben*. Disszertáció. Kézirat. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. Letöltés: <https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/11838/1/M.%20Kondacs%20FI%C3%B3ra%20v%C3%A9gleges%20disszert%C3%A1ci%C3%B3ja.pdf>
- Markó Alexandra, Főző Eszter & Grácsi Tekla Etelka (2024). *Hát ugye egyébként szerintem*, avagy diskurzusjelölő-társulások mint egyéni beszédjellemzők a kriminalisztikai azonosításban. In Fogarasi Katalin, Ittész Dániel & Mátyás Dániel (szerk.), *Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság. I. Nyelvhasználat*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés: https://mersz.hu/dokumentum/m1262tia__102/#m1262tia_100
- Nagy Anna (2016). A diskurzusjelölők szerepe humoros szövegekben. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.), *LingDok 15. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai* (117–132). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Németh T. Enikő (1998). A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv*, 94(3), 324–331.
- Pomázi Bence (2022). A diskurzusjelölők tanítása egy középiskolai magyar nyelvi órán. *Anyanyelv-pedagógia*, 25(2), 91–104. doi: 10.21030/anyp.2022.2.5
- Sárosi Zsófia (2003). Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv*, 99(4), 434–448.
- Schirm Anita (2009). A diskurzusjelölők a parlamenti beszédekben. In Kukorelli Katalin (szerk.), *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben* (168–175). Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola.
- Schirm Anita (2011). A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkron státusa alapján. Doktori értekezés. Kézirat. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. Letöltés: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf
- Schirm Anita (2015). *A diskurzusjelölők mint humorkonstruáló eszközök a stand-up comedyben*. Előadás. Elhangzott: Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban 2. Szeged. 2015. április 17.
- Schirm Anita (2020a). A magyar diskurzusjelölő-kutatás bibliográfiája 2020-ig. Letöltés: http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutatoi_blog/Entries/2020/3/1_A_magyar_diskurzusjelolo-kutatas_bibliografija_2020-ig.html
- Schirm Anita (2020b). *Tekintsük hát végig a „hát”, „szóval”, „izé” szavakat*. https://anyanyelvcsavar.blog.hu/2020/07/21/tekintsuk_hat_vegig_a_hat_szoval_ize_szavakat
- Schirm Anita (2021). *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Budapest: Loisir.
- Schirm Anita (2022a). A mondatpótlótól a diskurzusjelölőig. In Nagy L. János (szerk.), *Deme László szellemi öröksége. Előadások a nyelvtudós centenáriumán* (107–117). Budapest: Anyanyelvápolók Szövetsége.
- Schirm Anita (2022b). Bezzeg az én időmben... Adalékok a bezzeg szó történetéhez és használatához. In Forgács Tamás, Németh Miklós & Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI.* (361–372). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Schirm Anita (2025). A diskurzusjelölők a történeti pragmatika szemszögéből. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 12(2), 113–124. doi: <http://dx.doi.org/10.14232/jeny.2025.2.8>
- Simonyi Zsigmond (1881). *A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. A mellérendelő kötőszók*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Simonyi Zsigmond (1882). *A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. Második kötet. Az alárendelő kötőszók első fele. A hogy és -e kötőszók*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Szabó Veronika, Prohászka Zsolt & Szőke Patrícia (2022–2023). A diskurzusjelölők tanítása gyerekeknek a magyarórán. *Hungarológiai Évkönyv*, 23–24(1–2), 123–130.
- Tompá József (1962). A kötőszó mint egyszavas mondat és mint főnév. *Magyar Nyelvőr*, 86(3), 265–282.
- Varga Mónika (2024). Evidencialitás- és attitűdjelölők elemzése Bethlen Miklós emlékiratában és leveleiben. In Forgács Tamás, Németh Miklós & Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti*

- kutatások újabb eredményei XII.* (247–261). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Vargáné Kiss Katalin (2012). Diskurzusjelölők szerepe különböző műfajú pénzügyi szakszövegekben. In Silye Magdolna (sorozatszerk.), *Porta Lingua – 2012. Szaknyelvutatói irányzatok és alkalmazások* (161–171). Debrecen: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete.
- Viszket Anita (2020). Diskurzusjelölők jövet-menet. *Hungarológiai Évkönyv*, 21, 180–188.
- V. Raisz Rózsa (2002). Beszélt nyelvi elemek a tanári megnyilatkozásokban. In Balázs Géza, A. Jászó Anna & Koltói Ádám (szerk.), *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára* (410–414). Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Zhao, H. (2014). The textual function of discourse markers under the framework of relevance theory. *Theory and Practice in Language Studies*, 4(10), 2105–2113. doi: 10.4304/tpls.4.10.2105-2113
- W1 = Magyar Tudományos Művek Tára. <https://www.mtmt.hu/>
- W2 = Google Tudós. <https://scholar.google.com/>
- W3 = Nyelv és Tudomány. <https://www.nyest.hu/>
- W4 = Nemtöltelék töltelékszavak YouTube lejátszási lista.
<https://www.youtube.com/playlist?app=desktop&list=PLKpulk7VUFwiA7vWWltRc1Ro6AJABTzER>

FENYVESI ANNA¹

Szegedi Tudományegyetem
fenyvesi@lit.u-szeged.hu
<https://orcid.org/0000-0002-3065-4238>

Fenyvesi Anna: Magyar nyelvi tájkép, különös tekintettel az Appalache-régió amerikai magyar sírfeliratainak nyelvhasználatára
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 108–120.
doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.006>

Magyar nyelvi tájkép, különös tekintettel az Appalache-régió amerikai magyar sírfeliratainak nyelvhasználatára

Hungarian linguistic landscape, with special attention to the language use of American Hungarian gravestone inscriptions in Appalachia

Linguistic landscape research examines publicly visible written language use, analyzing the ever-expanding range of inscriptions. After a brief introduction to the study of Hungarian American language use – a research trend begun in the 1980s by Hungarian sociolinguist Miklós Kontra in South Bend, Indiana, and later continued by Csilla Bartha in Detroit, Michigan, and the author of the present paper in McKeesport, Pennsylvania – the article provides an overview of the development of the trend of the study of linguistic landscape since its inception in the late 1990s, mentioning the main milestones of this development both in the international sociolinguistics literature and then, starting in the early 2010s. After the overview, the study reported on focuses on a relatively new area of linguistic landscape research, cemeteries, pursued only since 2022. Cemeteries are important sites for the formation of public memory, presenting linguistic data for the study of historical linguistic landscape as well. The paper discusses the linguistic landscape of 25 American Hungarian cemeteries in the Appalachian region where Hungarian immigrants lived (and died) beginning with the late 19th century, in the coaltowns of western Virginia, eastern Kentucky, West Virginia, western Ohio, and southwestern Pennsylvania and the industrial towns of Pennsylvania and Ohio. The paper analyzes grave inscriptions from 25 Hungarian American cemeteries of the Appalachian region, collected by the author in 2024. A corpus of more than 3,500 photographs of the graves of American Hungarians who lived in the 20th century provides insight into the changing linguistic landscape of the lives and language use of Hungarian immigrants and their descendants. Based on these, it can be concluded that (i) until World War II, the language of American Hungarian gravestone inscriptions was almost exclusively Hungarian, and the inscriptions were detailed and unique, often containing individualized messages. In contrast, (ii) from the 1940s onwards, the language of the inscriptions became predominantly English, with the use of Hungarian becoming largely symbolic, and the inscriptions became short and followed a similar format on every grave (often presenting essentially languageless units including only the name and dates of the person buried underneath. In both periods, (iii) the use of both languages in the same gravestone, as examples of code-switching, was quite rare. The results are novel not only in terms of

¹ Szívből köszönöm a Fulbright Magyarországnak, hogy 2024/2025-ben 5 hónapos kutatási ösztöndíjat ítélt nekem a West Virginia University Történettudományi Tanszékén, amely nélkül a jelen tanulmányban leírt kutatás nem jöhetett volna létre. Hálás vagyok a WVU Történettudományi Tanszékének, hogy vendégkutatóként fogadtak Morgantownban. Hálás vagyok Briane Turleynek, Lou Martinnek és különösen Alex Jalsonnak, hogy megosztották velem helyi ismereteiket és segítették kutatásomat. Rendkívül hálás vagyok Alex Jalsonnak azért is, hogy segített kapcsolatba lépnem a Nyugat-Virginiába emigrált magyarok leszármazottaival, akiket interjúvolhattam. Köszönöm Andrew Gessnek, hogy felhasználhattam a Kentucky állambeli Beauty (korábban: Himlerville) magyar temetőjének sírköveiről készített fényképeit, amely temető 2024 szeptemberében, amikor ott jártam, annyira be volt nőve bokrokkal és egyéb aljnövényzettel, hogy még a sírköveket is lehetetlen volt megtalálni.

American Hungarian cemeteries, but also in terms of Hungarian cemeteries located in areas inhabited by Hungarian minorities, documenting the linguistic heritage of bilingual Hungarians in a novel fashion.

Keywords: linguistic landscape, cemeteries, Hungarian Americans, linguistic heritage, Appalachia

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban az USA Appalache-régiójának magyar nyelvi öröksége tárgyában végzett kutatásom első eredményeit mutatom be. Az elmúlt négy évtizedben több átfogó kutatás is foglalkozott a magyar nyelv használatával az Egyesült Államokban, különös tekintettel a Nagy-tavaktól délre eső vidékre az ország egykori ipari régiójában, az Indiana állambeli South Bendben (Kontra, 1990), a Michigan állambeli Detroitban (Bartha, 1993), és a Pennsylvania állambeli McKeesportban (Fenyvesi, 1995) élő munkásosztálybeli bevándorló közösségekre. Nyelvhasználatuk legfőbb vonásait egy átfogó könyvfejezet is összefoglalta (Fenyvesi, 2005). Az USA-beli magyar nyelvhasználatról az 1990-es évekig lehetséges volt a 20. század elejéig visszanyúló, hagyományos magyar közösségekben adatokat gyűjteni (ahogyan tette ezt Bakó 1960–1961-ben, ld. Bakó, 1962; Dégh és Vázsonyi szintén az 1960-as években, ld. Vázsonyi, 1995; Kontra az 1980-as években; Bartha az 1990-es évek elején, és tettem én magam is 1993-ban). Mivel az 1990-es évek óta a magyar nyelvet beszélők száma egyre csak fogy (az 1990-es USA népszámlálás még 149 ezer magyar nyelvhasználót jegyzett fel – vö. Fenyvesi, 2005: 270 –, 2018-ra ez a szám 64 ezerre csökkent),² ma már sokkal kisebb azon helyek száma az USA-ban, ahol élő nyelvhasználati adatokat lehet gyűjteni. Többek között lehetetlen ez az Appalache-régióban is, bár ott a 20. század elején még nagy számú, élő magyar közösség létezett a korábbi bányásztelepüléseken. Nyugat-Virginiában – amely az egyetlen állam, amelyet teljes egészében az *Appalache-régió* részének tekint minden definíció – a 2010-es népszámlálás idején 123 ember vallotta, hogy magyarul beszél, míg ugyanekkor közel 600 ezren vallották, hogy ősük elsődlegesen magyarok voltak (United States Census, 2010).³ Ez éles kontrasztot jelent a száz évvel ezelőtti adatokkal, amikor Nyugat-Virginia az első tíz amerikai állam között volt a magyarul beszélő bevándorlók számát tekintve (1920-ban 9420 fő, vö. Puskás, 1982: 490–491). A magyarul beszélők száma az elmúlt tizenhat évben valószínűleg tovább csökkent.

Az Appalache-régióbeli magyarok társadalmi és nyelvi története nagyrészt megíratlan. Annak ellenére, hogy a magyarok a 20. század első évtizedeiben az olaszok után a második legnagyobb bevándorló csoportot alkották a régióban,

² Az USA népszámlálások részletes adatai korábban jól elérhetőek voltak a <http://www.census.gov/> honlapon, azonban jelen tanulmány írásakor, 2026 tavaszára nagyrészt megtalálhatatlanok/elérhetetlenek lettek online. Így jelenleg korábban letöltött adatsorokra és publikált adatokra lehetséges csak támaszkodni.

³ Elsődleges leszármazásúakként (*primary ancestry*) az USA népszámlálásai a hagyományos definíció alapján azokat tartják számon, akik azt egyedülként jelölik meg vagy több megjelölt leszármazás közül első helyen jelölik. Tehát elsődleges magyar leszármazásúak mindazok, akik kizárólag magyar leszármazást jelölnek be, valamint azok is, akik több leszármazás felsorolásakor a magyart az első helyen említik.

Fones-Wolf és Lewis 2002-es, Nyugat-Virginia állam kisebbségeit számba vevő, e tekintetben mérföldkönek számító műve, a *Transnational West Virginia* [Soknemzetiségű Nyugat-Virginia] csak nagyon felületesen említi őket. S bár ebben az államban már nincsenek magyarul beszélő közösségek, a régióban korábban élt magyarok nyelvi örökségének tanulmányozása természetesen továbbra is lehetséges: pontosan ezt tettem meg kutatási projektem keretében/keretén belül, amelyet 2024/2025-ös tanév őszi szemeszterében Fulbright-ösztöndíjas kutatóként végeztem a West Virginia University Történettudományi Tanszékén, Morgantownban. Célom a helybeli történész kollegákkal együtt az volt, hogy az *Appalachian Hungarian Heritage Project* (AHHP; az „Appalache-régió magyar öröksége” projekt) részeként szociolingvisztikai szempontból kiegészítsem a projekt adatait.

Szociolingvistaként az Appalache-régióban valaha élt magyarok nyelvi örökségének két aspektusára koncentráltam: (i) a régióban található, magyar relevanciájú temetők nyelvi tájképének tanulmányozására, és (ii) a régióban élő második és harmadik generációs amerikai magyarok etnikai identitásával kapcsolatos életrajzi narratívák tanulmányozására angol nyelvű szociolingvisztikai interjúk elemzése révén. Jelen tanulmányom célja az amerikai magyar temetők nyelvi tájképének feltérképezése, míg az életrajzi narratívák elemzése egy további tanulmány tárgyát fogja képezni.

2. A nyelvi tájkép

A nyelvi tájkép tanulmányozása a digitális fényképezés megjelenésével és gyors elterjedésével a szociolingvisztikai kutatások egyik jelentős irányzatává vált. A digitális fényképezés mellett másik „előfeltétele” a globális soknyelvűség. A „nyelvi tájkép” terminust Landry és Bourhis szerzőpáros hozta létre 1997-es cikkükben. A kutatás célja, hogy a nyilvános és magáncélú többnyelvű jelzéseket (azaz írásos jeleket) elemezze, és így azonosítsa „a nyilvános tér szimbolikus konstrukciójának” mintáit (Gorter, 2006: 4), amelyek „a földrajzilag meghatározott többnyelvű (vagyis több nyelven író) beszédközösség szociolingvisztikai ökológiáját” (Spolsky, 2009: 25) mutatják, és a nyelvhasználat különböző szimbolikus funkcióit is jelzik (Spolsky, 2009: 29). A nyelvi tájkép tanulmányozása az elmúlt három évtizedben nagyvárosok (Brüsszel, Montreál, Jeruzsálem, Kijev, Tokió stb.) belvárosának sétálóutcaiban kezdődött (ld. pl. Pavlenko 2010), a reklámokban, valamint kisebbségi kontextusokban folytatódott (ld. Gorter et al. 2012-es kötetét), és kiterjedt a diakronikus vizsgálatokra is (ld. Shohamy & Gorter, 2009-es és Shohamy et al., 2010-es kötetének tanulmányait).

A nyelvi tájkép kutatási iránya az *International Journal of Multilingualism* 2006-os, tematikus különszámával lett szélesebb körben ismert. Azóta számos szerkesztett kötetben, és 2015 óta külön erre a témára specializálódott

folyóiratban, a *Linguistic Landscape*-ben jelentek/jelennek meg tanulmányok, s mára a többnyelvűség szociolingvisztikai vizsgálatának bevett módja lett.

Magyar nyelven az első ilyen témájú publikáció Bartha Csilla, Petteri Laihonen, és Szabó Tamás Péter cikke volt (Bartha, et al. 2013). Utóbbi az irányzat talán leginnovatívabb magyar képviselője is lett azzal, hogy a nyelvi tájkép kutatását iskolai feliratok (*schoolscape*) elemzésével nemzetközi viszonylatban is új irányba vitte el (vö. Szabó 2015 stb.). A nyelvi tájkép kutatása magyar viszonylatban az első, a terminust címében is jelző, 2015-ben megjelent kötet (Márku & Hires-László, 2015) óta exponenciális növekedésen ment keresztül, elsősorban (nem meglepő módon) a határon túli magyar nyelvhasználat viszonylatában, bár a magyarországi kisebbségi kontextusban is születtek kutatások (vö. pl. Borbély, 2020). Földrajzilag is legtávolabbra talán Horváth Csilla vitte el az irányzatot, amikor 2016-os cikkében Hanti-Manszijszk nyelvi tájképét elemezte. Az MTMT adatbázisa 2026 tavaszán 211, a Google Scholar 1130 magyar nyelvű találatot ad a „nyelvi tájkép” terminusra (míg utóbbi az angol „linguistic landscape”-re 56 600-at).

A temetők vizsgálata csak a közelmúltban került a nyelvi táj tanulmányozásának középpontjába (ld. Klava & Ernštreits, 2022; Sorescu-Marinković & Salamurović, 2022; Vajta, 2023; és Manalantas, 2023). A kisebbségi és a domináns nyelvek használatával a sírkövek felirataiban (névalakok, dátumformátumok, és egyéb nyelvileg kifejezett információk) a temetők a múltbeli nyelvhasználat krónikáiként is funkcionálnak, emlékezeti nyelvi tájképet alkotnak, és általában véve a kulturális és nyelvi múltat örökítik meg (Sorescu-Marinković & Salamurović, 2022). Valójában a temetői nyelvi tájkép kutatásának korai előfutára volt a szociológus Böröcz József 1987-es cikke, amely a Louisiana állambeli egykori Árpádhon település (ma: Albany) magyar temetőjének sírkövein található információk alapján következtetéseket vont le a nyelvcseréről és nyelv megőrzésről, anélkül azonban, hogy azt a nyelvi tájkép tágabb kontextusába helyezte volna.

A jelen tanulmány az Appalache-régióbeli magyar temetők sírfelirataival kapcsolatban a modern nyelvi tájkép kutatásának teljes arzenálját felhasználja, hogy nyomon kövesse a nyelv megőrzésének és a nyelvcserének mintázatait a 20. század első felében azokban a közösségekben, ahol azok találhatóak/találhatók voltak, és összehasonlító elemzést végez a különböző közösségek között.

A kutatás adatgyűjtése 2024 szeptemberének vége és november eleje között folyt, melynek során dokumentáltam az Appalache-régió általam meglátogatott temetőiben található sírkövek feliratait (azaz lefényképeztem őket) azon sírkövek esetében, ahol valamilyen jele volt annak, hogy az alattuk eltemetett elhunytak az amerikai magyar közösség tagjai voltak. Adatokat a következő helyszíneken gyűjtöttem: Nyugat-Virginia déli részén (konkrétan Holdenben, Garyben és Thorpe-ban), Kentucky keleti részén (Beautyban), Virginiában (Pocahontasban), Nyugat-Virginia északi részén (Fairmontban, Enterprise-ban és Shinnstonban),

valamint Pennsylvania délnyugati részén (Daisytownban, Duquesne-ben, West Mifflinben, Brownsville-ben, Connelsville-ben és Uniontownban) és a pennsylvaniai Johnstown környékén található egykori bányászvárosokban (Vintondale-ben, Richlandben, Portage-ban, Windberben, Hooversville-ben és a Johnstownban található Lower Yoder township városrészben). Az 1. táblázat összefoglalja a legfontosabb adatokat az általam vizsgált temetőkkel kapcsolatban. A táblázatban a temetők hivatalos neve és az ott található emlékművek száma a *Find-a-grave* weboldalról (<https://www.findagrave.com>) származik.

3. Eredmények

Az amerikai magyar temetők sírfeliratainak elemzése eddig számos további kérdést vetett fel, talán többet, mint amennyit megválaszolt.

A legfontosabb felmerült kérdés talán az, hogy ki minősül „magyarnak” vagy „magyar leszármazottnak” a temetők kontextusában. Míg az antropológiai vagy szociolingvisztikai kutatásokban a résztvevők öndefiníciója a mértékadó, és a kutató megkérdezheti őket, hogy magyaroknak tartják-e magukat, ez nyilvánvalóan nem alkalmazható stratégia a sírkőfeliratok tanulmányozásában. A „magyar” személy meghatározása ebben a kontextusban csak akkor viszonylag egyszerű, ha a temető, ahol nyugszik, nevében „magyar”-ként van meghatározva: pl. a „Hungarian Reformed Cemetery” (Magyar református temető) a pennsylvaniai Duquesne-ben vagy Richlandben, illetve a „St. Emery Hungarian Roman Catholic Cemetery” (Szent Imre magyar római katolikus temető) a szintén pennsylvaniai Connelsville-ben.⁴ Bizton feltételezhetjük, hogy az ilyen temetőkben eltemetett emberek magyarok vagy legalábbis magyarok rokonai voltak. Terepmunkám során az ilyen temetőkben található összes sírkövet lefényképeztem.

Sokkal nehezebb meghatározni, ki a „magyar” azon temetők esetében, amelyek neve nem utal az etnikai hovatartozásra, és a kutatónak más adatokat is figyelembe kell vennie. Árulkodó adat természetesen az, ha a sírkövön magyar nyelvű felirat található. A „magyar felirat”-ot ebben a tanulmányban úgy definiálom, mint az elhunyt neve magyar, vezetéknév + keresztnév sorrendben vagy bármely további magyar nyelvű szöveg megléte. A magyar nyelvű szövegek közé tartoznak az olyan feliratok, mint *élt 39 évet, született* vagy rövidítve *szül.*, *meghalt* vagy rövidítve *megh.*, *itt nyugszik, nyugodjon békében, béke hamvaira*, vagy *béke poraira* stb. Néha a szöveg nagyon rövid (lásd az 1. példát lent), máskor hosszú és bonyolult (2. példa).

⁴ Ez a temető hivatalosan a szomszédos West Mifflinben található, de széles körben „a duquesne-i református temető” néven ismert.

(1) Holden, WV:⁵

Gálik Györgyné
Müller Erzsébet
1874. május 12.
1914. november 12.
Nyugodjék békében

(2) Gary, WV:

VIRÁGOK KÖSZT NYUGSZIK KÉT HERVADÓ RÓLSZA.
EZER KÖNYTÖ AZOT GYÁSZOS KOPORSÓBA.
DOBOS ILONKA SZÜLETETT 1916 NOV. 1ÉN. MEG
HALT 1917 MAR. 1ÉN.
MARISKA SZÜLETETT 1916 NOV. 1ÉN. MEG
HALT 1917 AUGUST 22.ÉN
BÉKE HANVAIKRA

Az adatgyűjtés során lefényképezett sírkövek az 1930-as évek végéig tipikusan magyar feliratokkal vannak ellátva, az 1940-es évek elejétől azonban csak nagyon ritkán. A magyar dátumformátum a sírkövek feliratain – azaz az év, hónap, nap sorrend – rendkívül ritka, még az egyébként bonyolult magyar nyelvű szövegű feliratokban is (mint például a fenti 2. példában). Kivételt képez a (3) példa:

(3) Thorpe, WV:

ITT NYUGSZIK
MOLNÁR ISTVÁNNÉ SZÜL.
FEHER ROZÁLIA
SZÜLETETT 1884
MEGHALT
1924. AUG. 23
ÉLT 40 ÉVET

Ezen a ponton túl azonban – azaz azon sírok esetében, ahol a felirat az elhunyt nevét angol/indoeurópai sorrendben adja meg, és nem tartalmaz magyar szöveget – hirtelen minden sokkal bonyolultabbá válik. Például az egyik leggyakoribb magyar vezetéknev, a *Kovács* (ami a magyarban szláv jövevényszóból származik) viselője lehet magyar, de lehet olyan szláv személy is, akinek nevét magyar helyesírással (<cs>-vel) anyakönyvezték a Trianon előtti soknemzetiségű Magyarországon, ahol az anyakönyvezés magyarul folyt – az állami anyakönyvezés 1895. októberi elindulása után mindenképpen, de sokszor még

⁵ A sírfeliratokat az eredeti tükröző módon (eredeti elrendezésben, sortörésekkel, helyesírással, kis- és nagybetűzéssel, központoszással stb.) közlöm.

korábban is, az egyházi anyakönyvezés időszakában is. A név angolosított írásmódja, *Kovach*, utalhat olyan magyar személyre, aki az USA-ban amerikaiasította a nevét, de utalhat szláv nemzetiségű/anyanyelvű személyre is, pl. egy szerbre vagy horvátra. Hasonlóképpen, a *Bodnár* név – amely a szláv *bodnar* (lengyel, ukrán és ruszin nyelven) vagy *bodnár* (szlovák nyelven) főnévből származik, amelyet a magyar nyelvben is átvettünk – szláv vagy magyar személyre egyaránt utalhat.

A szintén nagyon gyakori magyar vezetéknév, a *Tóth* (vagy az ékezet nélküli *Toth*, amely változat az Egyesült Államokban gyakrabban fordul elő) jelentése „szlovák”, viselője pedig lehet Magyarország bármely részéről származó magyar vagy 1920 előtti Felvidékről származó szlovák. A *Szabó/Sabo* vagy *Nagy* vezetékszó szinte biztosan magyar nemzetiségű személyre utalnak, mivel az alapjukat képező szavak etimológiailag magyar eredetűek – ahogyan ez számos más név esetében is így van. De itt sincs 100%-os bizonyosság, mivel a név viselője elméletileg lehet nem magyar etnikumú személy is, aki a történelmi Magyarország többnyelvű, többetnikumú, multikulturális régióinak egyikéből (Felvidék, Vajdaság stb.) származik.

Ugyanakkor sok szláv (hangzású) vezetéknévvel rendelkező személy (pl. *Jaloviczky*, *Stefkovics* vagy *Greguska*) nemzetiségükben/anyanyelvükben magyarok lehetnek (és általában azok is), különösen, ha nevüket tipikusan magyar helyesírással írják, pl. az archaikus <cz> vagy a standard magyar <cs> írásjelekkel. Sok ilyen magyar olyan családból származik, amely korábban a Felvidéken vagy Vajdaságban élt, és ott szerezte a vezetéknévét. A vezetéknév használata Magyarországon a 16–17. században vált általánossá, vagyis az oszmán török megszállás idején, amikor sok magyar nemesi család menekült a megszállás alól mentes Felvidékre (vö. Hajdú, 2003: 732–748) és kaphatott ott szláv hangzású nevet. De a szláv vezetéknévvel rendelkező magyarok egy része a 18. században Felvidékről az Alföldre nagy számban telepített szlovákok leszármazottai is lehetnek.

Illetve természetesen bonyolítja az identitás meghatározásának (vagy inkább kiszámíthatatlanságának) kérdését az is, hogy egy vegyesházasságból származó személy vezetéke magyar lesz, ha édesapja magyar, és egy másiké nem magyar lesz, ha édesanyja magyar, miközben mindketten egyformán magyarok származásukat tekintve, de nevük ezt nem tükrözi.

A magyar identitás definícióján és bonyolultságán túl egy másik fontos nyelvi, szociolingvisztikai kérdés is felmerül a sírfeliratok kapcsán: hogy kinek a nyelvhasználatát (nyelvtudását és/vagy írástudását) tükrözik? Az elhunyt-e (aki esetlegesen pontos utasításokat hagyott hátra halála esetére), vagy a családtagokét, akik eltemették szerettüket (ami egyértelműen igaz a gyermekek sírfeladataira), vagy esetleg a papét vagy lelkészét, akinek – mint művelt és írástudó személynek – véleményét kikérték a felirat pontos megfogalmazásával kapcsolatban? És ami talán a legfontosabb: lényeges-e, hogy tudjuk, kinek a

nyelvhasználata jelenik meg? Ezekre a kérdésekre a kutatásom következő szakaszában fogok megpróbálni válaszolni.

De a nevek helyesírásának apró részletein és a történelmi Magyarország nemzetiségi összetételén túl, a továbbiakban a magyar feliratokkal ellátott sírkövekkel kapcsolatos megfigyeléseimet a nyelvi tájkép szélesebb perspektívájából kívánom megfogalmazni. Az alábbiakban az általam vizsgált összes temető sírköveit együtt kezelem, anélkül, hogy különbséget tennék az egyes temetők között. Kezdjük néhány alapvető megfigyeléssel a temetőkkel és a sírkövekkel kapcsolatban. Az Egyesült Államokban a temetők többsége a város vagy megye tulajdonában lévő, a nagyközönség által is használható és látogatható temető. Ebben az értelemben közterületnek minősülnek (bár valójában az Appalache-hegységben számos olyan temető is van, amely magántulajdonban, egyházak vagy családok tulajdonában van), és a kulturális tájkép szerves részét képezik.⁶ Ugyanakkor magánterületnek is tekinthetők abban az értelemben, hogy általában nincsenek előírások a sírkövekre és a feliratokra vonatkozóan – így az, hogy mit vésnek rájuk, a sírkövet elhelyező személyek privát döntésének függvénye.

Emily Williams régész szerint a sírkövek célja, hogy információt közvetítsenek az identitásról – elsősorban a halottéról, de másokról is, például a családtagokról vagy a sírkövet készítő művésztől (Williams, 2020: 40) – és hogy kommunikáljanak a szemlélővel (Williams, 2020: 5). A családtagokról szóló információk gyakran implicit módon kerülnek átadásra, a halottra olyan rokonsági kifejezésekkel utalva, mint *apa*, *anya*, *nagymama* vagy *testvér* stb. Világos, hogy aki apa vagy fivér, az egyben valakinek a fia is, de ha a sírfelirat előbbiként definiálja, akkor az utóbbi kapcsolat értelemszerűen nem kap hangsúlyt a feliratban. A sírkövek „együttesen is hatnak”, azaz csoportosan is hatást keltenek: például katonai temetőkben az egymástól egyenlő távolságra elhelyezett, egyforma sírkövek/keresztek sora erős hatást kelt, de olyan hétköznapi temetőkben is, ahol a sírok családok szerint csoportosíthatók (ilyen temető például az általam is felkeresett és fotózott, a pennsylvaniai West Mifflinben található Szt. Illés görögkatolikus temető, ld. az 1. táblázat 7. sorában), az ilyen sírcsoportok által keltett hatás eltér az amerikai temetőknek véletlenszerű sorrendben elhelyezett sírjaiétól. A Szt. Illés temetőben például majdnem fényképezés nélkül elmentem egy King családnevet viselő sír mellett, mígnem megláttam, hogy a mellette lévő, az előbbivel családi sírcsoportot alkotó síron a magyar Király családnev szerepelt. Így a családi sírcsoportok, de az ugyanazon (azonosítható) etnikai csoporthoz tartozó egyének sírjainak észrevehető aránya is lehetővé teszi, hogy a sírkövekkel kapcsolatban mind az egyéni, mind a csoportos identitást figyelembe vegyük (Williams, 2020: 41).

⁶ Hálás vagyok Louis Martin kollegámnak, hogy felhívta a figyelmemet arra, hogy sok Appalache-régióbeli temető magántulajdonban van (vö. Orr 2015).

A sírkövek narratívát hoznak létre, amely értelmet ad az adott személy identitásának, amint azt Ritter (2012) találóan bemutatja. A sírfeliratok „valami fontosat jeleznek az elhunytakról”, végső üzenetükben összefoglalva identitásukat (Ritter, 2012: 24). Ebből a szempontból nézve az a tény, hogy a magyar bevándorlók sírkövein az 1930-as évek végéig túlnyomórészt magyar nyelvű feliratok voltak, utána pedig szinte kizárólag angol nyelvűek, egyértelműen egyfajta egységes nyelvi környezetből egy másikba való átmenetet jelez, amely valószínűleg a bevándorlók saját identitásukról alkotott képének változását jelzi: először magyar bevándorlóként, majd az 1940-es évektől kezdve asszimilálódott (magyar) amerikaiaknak tekintették magukat. A feliratok nyelvének magyarról angolra váltása egy másikfajta változással is együtt jár, nevezetesen a részletességükkel kapcsolatossal. A vizsgált temetőekben található magyar nyelvű (tehát korábbi) feliratok általában gazdag és egyedi feliratok (pl. a halál pontos dátumát, és néha a születés dátumát is megadják, nem csak az évet; a nők eredeti vezetéknévét is közlik a házassági név mellett; bevezetőket tartalmaznak, mint például „itt nyugszik”, és záró kívánságokat, mint például „nyugodjék békében”; alkalmanként születési helyet is megjelölnek, vagy bonyolult üzeneteket közvetítenek, mint a fenti 2. példában). Ezzel szemben az angol nyelvű (tehát későbbi) feliratok a személy nevének, születési és halálozási évének megadásán túl nagyon kevés információt közölnek: néha zárójelben a női elhunyt leánykori vezetéknévét, valamilyen rokonsági kifejezést vagy egy rövid kívánságot, de semmi nem utal arra, hogy az elhunyt más lenne, mint egy másik etnikai és/vagy nyelvi örökséggel rendelkező amerikai személy (még olyanok esetében sem, akik életük végéig rendszeresen használták a magyar nyelvet, mint például egy magyar református lelkész sírhelye Shinnstonban, amelyet egyik kollégám mutatott meg az adott temető meglátogatásakor). A házaspárok sírkövein, ahol a vezetéknév általában a felső középső részen, a házaspár keresztnévei pedig alatta kétoldalt szerepelnek, nincs névsorrend, amit értelmezni lehetne. A rokonsági kifejezéseket és kívánságokat nem tartalmazó sírkövek teljesen minimalisták és nagyrészt ugyanazt a mintát követik és lényegében nyelvileg semleges egységekként szolgálnak, Sebba (2012: 108) szóhasználatában. (Kivételt képeznek a veteránok sírjai, amelyek emellett tartalmazzák a háború nevét, a szolgálati éveket és a katonai egységet: az ilyen sírkövek gyakran kettősek, azaz egy hivatalos, a hadsereg által állított sírkő mellett található a család által állított.) Mit jelez tehát ez a változás a sokszínűbb és gazdagabb magyar feliratoktól való elmozdulással a (szinte teljesen) nyelvileg semleges feliratok felé? Integrációt és asszimilációt? Vagy talán az egyéni etnikai és/vagy nyelvi különbségek elrejtésének szándékát?

Bursell (2012: 476) a domináns nyelvi változatok használatát a keresztnévben (magyar nevek esetében pl. *Sándor* helyett *Alexander*, *László* helyett *Leslie*, *István* helyett *Stephen* stb.) az önkéntes integráció bizonyítékának tekinti. Hasonló névadási tendencia már a bevándorlók gyermekeinek

névadásában is megfigyelhető volt, amikor angol megfelelővel rendelkező neveket adtak nekik (és elkerülték azokat a neveket, amelyeknek nincs angol megfelelője, mint például a férfinevek esetében a *Béla* vagy *Géza*, vagy a női nevek esetében az *Aranka* vagy *Piroska*).⁷ A magyar nevek használata az amerikai/indoeurópai névsorrendben sok magyar nyelvű felirattal ellátott sírkövön (azaz az 1940-es évek előtti sírköveken) egyértelműen az az Obojska (2020: 334) által „destigmatizációs stratégiának” nevezett szándék, amelyet azért használnak, hogy „megkönnyítsék saját integrációjukat a befogadó társadalomba”, hasonlóan ahhoz, ahogyan a lengyel nevekben a <w> betű helyett a <v> betűt kezdték használni a francia temetőkből Obojska megfigyelése szerint (mivel a <w> betű nem használatos a francia helyesírásban).

A kisebbségi nyelvek használata a sírfeliratokban lehetővé teszi, hogy a temetők a múltbeli nyelvhasználat krónikáiként funkcionáljanak, a kulturális és nyelvi múlt dokumentumaként szolgáljanak, és az emlékezet nyelvi tájképét alakítsák ki. Az a korszak, amikor a magyar feliratok jellemzőek voltak a sírköveken, azaz a 20. század második világháborúig tartó évtizedei, olyan időszaka volt az Egyesült Államok történelmének, amikor a bevándorlók nyelvének használata „amerikaiatlannak” volt bélyegezve: a társadalmi norma az egynyelvűség volt, a kétnyelvűséget pedig „a társadalmi megbélyegzettség és hátrány” jelének tekintették (Pavlenko, 2005: 25), mivel a kétnyelvű személyeket idegen értékek képviselőinek tartották (McLaughlin, 1978: 2–3). Ebben a kontextusban a bevándorlók nyelveinek (magyar, ukrán, szerb, olasz és lengyel nyelveknek, amelyeket mind láttam a 20. század elején alapított temetőkből) a sírkövekre vésése ugyanazt a célt szolgálhatta, mint ami funkciót a kisebbségi nyelveken is írt kétnyelvű táblák általában a hivatalosan egynyelvű környezetben ellátnak: a hivatalos és egységes nemzeti narratívák és az egynyelvű ideológiák megkérdőjelezését (Garvin & Onodera, 2020: 153), mivel a nyelvi valóság nem feltétlenül követi a szabályokat vagy a nyelvi ideológiákat (Blackwood & Macalister, 2020; Vajta, 2023). Így ezeknek a nem angol nyelvű sírköveknek az emelése bátor (vagy akár lázadó) cselekedetek is lehettek, amelyek célja az volt, hogy halálukban kinyilvánítsák a sírban nyugvó személy valódi identitását.

4. Összefoglalás

Reménykedem, hogy a Nyugat-Virginiában Fulbright-ösztöndíjasként végzett szociolingvisztikai kutatásom a magyar örökségi valóságról és a nyelvhasználatról – amelyet az Appalache-régió magyar sírköveinek feliratai alapján dokumentáltam – részletes nyelvi kontextust nyújt az Appalache-régió egykori magyarjainak történeti kutatásához, és némi betekintést ad múltbeli

⁷ Érdeklődésként szeretném megemlíteni, hogy 1993-ban a pennsylvaniai McKeesportban végzett terepmunkám során ismertem meg a második generációs, 1930-as években született Sz. J. Aranka nevű adatközlőmet, aki Goldie-ként használta angolul nevét, leleményesen áthidalva az angol megfelelővel nem rendelkező név adta potenciális nehézségeket.

nyelvhasználatukba, valamint hozzájárul a 20. század első felében az Appalache-hegység magyar közösségeiben zajló nyelvfenntartás és nyelvváltás megértéséhez. Az eredmények kiegészítik Péter Róbert kollegámnak a *Magyar Bányászlap* korpuszra vonatkozó korpusznyelvészeti kutatását is, amelyet saját maga által kifejlesztett AVOBMAT korpuszanalitikai eszközzel végez (az AVOBMAT-ról ld. Péter et al., 2021, 2024). Véleményem szerint a projekt rengeteg nyelvi adatot ígér, amelyek felhasználhatók lesznek további szociolingvisztikai publikációkhoz az amerikai magyar temetők nyelvi tájképéről és az amerikai magyarok életrajzi narratíváiban megjelenő identitáskonstrukcióról, s így lehetséges lesz legalább részben pótolni Nyugat-Virginia állam és az itt élt amerikai magyarok történelmének e fontos aspektusával kapcsolatos kutatások hiányát.

Irodalom

- Bakó, E. (1962). *American Hungarian dialect notes: Goals and methods of Hungarian dialectology in America*. New Brunswick, NJ: American Hungarian Studies Foundation.
- Bartha Csilla (1993). *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Budapest: Kandidátusi értekezés.
- Bartha Csilla, Laihonon, P. & Szabó Tamás Péter (2013). *Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben*. *PRO MINORITATE*, 22(3), 13–28.
- Blackwood, R., & Macalister, J. (2020). Introduction. In Blackwood, R. & Macalister, J. (eds.), *Multilingual memories: Monuments, museums and the linguistic landscape* (1–9). London: Bloomsbury.
- Borbély Anna (szerk.) (2020). *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet.
- Böröcz, J. (1987). Name language shift in Árpádton, Louisiana. *Hungarian Studies*, 3, 227–241.
- Bursell, M. (2012). Name change and destigmatization among Middle Eastern immigrants in Sweden. *Ethnic and Racial Studies*, 35, 471–487.
- Fenyvesi, A. (1995). Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics*, 3, 1–117.
- Fenyvesi, A. (2005). Hungarian in the United States. In Fenyvesi, A. (ed.), *Hungarian language contact outside Hungary: Studies in Hungarian as a minority language* (265–318). Amsterdam: John Benjamins.
- Fones-Wolf, K., & Lewis, R. L. (2002). *Transnational West Virginia: Ethnic communities and economic change, 1840–1940*. Morgantown: West Virginia University Press.
- Garvin, R. Todd, & Onodera, Y. (2020). Multiple ‘ways of telling’ in the LL at the Second World War Japanese American Internment Camp Memorial Cemetery in Rohwer, Arkansas. In Blackwood, R., & Macalister, J. (eds.), *Multilingual memories: Monuments, museums and the linguistic landscape*. London: Bloomsbury. 135–160.
- Gorter, D. (ed.) (2006). *Linguistic landscape: A new approach to multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gorter, D., Marten, H. F. & Van Mensel, L. (2012). *Minority languages in the linguistic landscape*. New York: Palgrave.
- Hajdú Mihály (2003). *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris.
- Horváth Csilla (2016). Hanti-manszijszki nyelvi tájkép. *Folia Uralica Debreceniensia*, 23, 69–85.
- Klava, G. & Ernőtreits, V. (2022). Livonian in the linguistic landscape. *Esuka – JEFUL*, 13, 207–232.
- Kontra Miklós (1990). *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

- Landry, R. & Bourhis, R. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16(1), 23–49.
- Manalantas, N. E. L. (2023). *The communicative functions of epitaphs in the linguistic landscape of Libingan ng mga Bayani (Heroes' Cemetery), Philippines*. Paper presented at the 15th Philippine Linguistics Congress, August 23–25, 2023.
- Márku Anita & Hires-László Kornélia (szerk.) (2015). *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Ungvár: Autdor Shark.
- McLaughlin, B. (1978). *Second language acquisition in childhood*. Hillsdale: Erlbaum.
- Obojska, M. (2020). What's in a name? Identity, indexicality and name change in an immigrant context. *European Journal of Applied Linguistics*, 8, 333–553.
- Orr, E. (2015). Country cemeteries and churchyards: Enduring cultural landscapes in Appalachia. *Landscape Research*, 4, 119–136.
- Pavlenko, A. (2005). *Emotions and multilingualism*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Pavlenko, A. (2010). Linguistic landscape of Kyiv, Ukraine: A diachronic study. In Shohamy, E., Ben-Rafael, E. & Barni, M. (eds.), *Linguistic landscape in the city* (133–152). Bristol: Multilingual Matters.
- Péter Róbert, Szántó Zsolt, Bilicki Vilmos & Berend Gábor (2021). Az AVOBMAT (Analysis and Visualization of Bibliographic Metadata and Texts) töbnyelvű kutatási eszköz bemutatása. *Digitális Bölcsészettudomány*, 21(4), 3–28.
- Péter Róbert, Szántó Zsolt, Biacsi Zoltán, Kocsis Zoltán, Berend Gábor & Bilicki Vilmos (2024). Az AVOBMAT (Analysis and Visualization of Bibliographic Metadata and Texts) töbnyelvű kutatási eszköz munkafolyamata és új funkciói. In Tick József, Kokas Károly & Holl András (szerk.), *Az oktatás, a kutatás és a közgyűjtemények digitális transzformációja felsőfokon: NETWORKSHOP 2024: 33. Országos Informatikai Konferencia: 2024. április 3–5. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem* ((163–170). Eger Budapest: Hungarnet Egyesület.
- Puskás Julianna (1982). *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban. 1880-1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ritter, L. J. (2012). *Grave exclamations: An analysis of tombstones and their use as narrative of self*. Mankato: Minnesota State University, MA szakdolgozat.
- Sebba, M. (2012). Multilingualism in written discourse: An approach to the analysis of multilingual texts. *International Journal of Bilingualism*, 17, 97–118.
- Shohamy, E. & Gorter, D. (eds.) (2009). *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London: Routledge.
- Shohamy, E., Ben-Rafael, E. & Barni, M. (eds.) (2010). *Linguistic landscape in the city*. Bristol: Multilingual Matters.
- Sorescu-Marinković, A. & Salamurović, A. (2022). The rural linguistic landscape of Banat. *Eastern European Countryside*, 28, 51–79.
- Spolsky, B. (2009). Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage. In Shohamy, E. & Gorter, D. (eds.), *Linguistic landscape: Expanding the scenery*. London: Routledge, 25–39.
- Szabó, T. P. (2015). The management of diversity in schools: An analysis of Hungarian practices. *Apples, Journal of Applied Language Studies*, 9(1), 23–51.
- United States Census (2010). Letöltés: <http://www.usa.com/rank/west-virginia-state--hungarian-as-first-ancestry-population-percentage--city-rank.htm?yr=9000&dis=50&wist=&plow=&phigh> (2024. október 29.)
- Vajta, K. (2023). Written multilingualism challenging French hegemony in the cemetery. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 47(7), 1765–1783.
- Vázsonyi Endre (1995). *Túl a Kecegárdán: Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Williams, E. (2020). *Stories in stone: Memorialization, the creation of history, and the role of preservation*. Wilmington, DE: Vernon Press.

Függelék

1. táblázat. A vizsgált temetők

	Dátum	Helyiség	Megye	Állam	Hivatalos név	Sír- hely- ek száma	Fotók száma	Meg- jegyzés
1	23-Sep	Holden	Logan	WV	Whitman Cemetery	987	74	
2	24-Sep	Beauty	Martin	KY	Hungarian Cemetery	24	30	mások fotói
3	25-Sep	Thorpe	McDowell	WV	Thorpe Cemetery	1,277	136	
4	25-Sep	Gary	McDowell	WV	Gary Cemetery	86	38	
5	25-Sep	Pocahontas	Tazewell	VA	Pocahontas Cemetery	1,340	155	
6	1-Oct	West Mifflin / Duquesne	Allegheny	PA	Reformed Hungarian Cemetery	580	370	
7	1-Oct	West Mifflin California /	Allegheny	PA	St. Elias Byzantine Catholic Cemetery / St. Elias Greek Catholic Hungarian Cemetery	2,230	488	család csoportok
8	3-Oct	Daisytown	Washington	PA	Phillipsburg Cemetery	1,362	85	
9	7-Oct	Fairmont	Marion	WV	Woodlawn Cemetery	9,598	38	szétszórt
10	7-Oct	Enterprise	Harrison	WV	Enterprise 100F Cemetery, Odd Fellows Cemetery	3,866	14	szétszórt
11	7-Oct	Shinnston	Harrison	WV	Shinnston Memorial Cemetery	11,21 4	48	szétszórt
12	9-Oct	Centerville / Brownsville	Washington	PA	Taylor Cemetery	3,206	127	
13	9-Oct	Uniontown	Fayette	PA	Fayette Co. Cemetery	985	0	jelöletlen sírok
14	9-Oct	Uniontown	Fayette	PA	Mount St. Macrina Cemetery	2,082	126	
15	9-Oct	Uniontown	Fayette	PA	Park Place Cemetery	3,379	92	
16	7-Nov	Windber	Somerset	PA	Saint Mary's Roman Catholic Hungarian Churchyard	842	645	
17	7-Nov	Richland	Cambria	PA	Hungarian Reformed Cemetery	134	134	
18	7-Nov	Lower Yoder Township	Cambria	PA	St. Emery Cemetery / Hungarian Cemetery	395	207	
19	7-Nov	Portage	Cambria	PA	Hungarian Lutheran Reformed Cemetery	23	19	
20	7-Nov	Portage	Cambria	PA	St. John the Baptist Cemetery	284	105	
21	7-Nov	Vintondale	Cambria	PA	Saints Peter and Paul Orthodox Church of America	194	43	
22	9-Nov	Connelsville	Fayette	PA	Saint Emery's Cemetery / St. Emery's Hungarian Roman Catholic Cemetery	126	88	

MARKÓ ALEXANDRA^{1,3}, GRÁCZI TEKLA ETELKA^{2,3}

¹NBSZ Szakértői Intézet

³MTA–ELTE NYTK Lendület Neurofonetikai Kutatócsoport

marko.alexandra.phd@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0301-7134>

²ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont

³MTA–ELTE NYTK Lendület Neurofonetikai Kutatócsoport

graczi.tekla.etelka@nytud.hun-ren.hu

<http://orcid.org/0000-0003-3351-9661>

Markó Alexandra–Gráci Tekla Etelka: Innovációk és alkalmazások a magyar artikulációs fonetikában

Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 121–143.

doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.007>

Innovációk és alkalmazások a magyar artikulációs fonetikában

Innovations and applications in Hungarian articulatory phonetics¹

The history of articulatory research in Hungary spans nearly 140 years, evolving from early manual observations to sophisticated digital imaging and machine learning applications. While the field has seen various productive periods and technical shifts, the second decade of the 21st century marked a significant turning point with the arrival of modern technical equipment and methodologies. This development allowed researchers to revisit foundational questions with greater precision and explore new frontiers in applied linguistics, education, and speech technology.

The roots of Hungarian articulatory research date back to 1887, when József Balassa began using palatography to study the contact between the tongue and the palate. Over the 20th century, techniques such as X-ray cinematography (cineradiography) became popular for documenting speech sounds. Significant contributions were made through the creation of phonetic atlases, such as those by József Molnár (1969) and Kálmán Bolla (1980, 1995), which provided comprehensive articulatory and acoustic data for university education and research. Bolla also developed the “Universal Phonetic Standard”, a system of 24 monophthongs designed to facilitate reliable interlingual comparisons based on articulatory configurations and acoustic formants.

A major challenge in public education is the mismatch between abstract textbook categories and students’ actual articulatory experiences. Research using Ultrasound Tongue Imaging (UTI) has shown that the movement of the tongue—often invisible from the outside—varies significantly by age and individual anatomy. For example, studies on children aged 11 to 14 revealed that while high vowels like /u/ and /i/ are distinct, mid-level vowels show much higher variability than textbooks suggest. Furthermore, the development of speech organs is uneven.

Articulatory techniques have long been used to diagnose and treat speech disorders. Early studies by Mária Gósy (1982) used palatography to describe sibilant errors. Recently, researchers have applied direct palatography to study atypical swallowing (OMD), finding that irregular tongue placement during swallowing might correlate with speech sound errors. A breakthrough in modern therapy is the use of visual biofeedback. Tools like UTI allow patients to see their own tongue movements in real-time, providing a visual confirmation that helps them gain control over previously unconscious motor processes.

One of the most promising areas for the near future is the development of Silent Speech Interfaces (SSI). This technology records the silent movements of articulatory organs—primarily the tongue—and uses machine learning to generate intelligible artificial speech. This is particularly beneficial for individuals who have lost their voice, such as patients who have undergone a laryngectomy. Current

¹ Az összefoglaló Google NotebookLM segítségével készült <https://notebooklm.google.com/> (April 19 version)

research is also exploring Brain-Computer Interfaces (BCI), which aim to synthesize speech directly from EEG-recorded brain signals.

Articulatory research also extends to the arts, including emotional speech and singing. Iván Fónagy conducted extensive studies on how emotions like anger or hatred are reflected in increased muscle tension in the larynx and respiratory muscles. In the realm of music, Electromagnetic Articulography (EMA) has been used to study soprano singing. Research showed that as singers reach high pitches, they systematically increase their jaw opening and lower their tongue to optimize sound production, a strategy that often overrides the native articulatory patterns of their language.

In conclusion, the shift from static categories to dynamic, individual-focused modeling defines the current era of Hungarian articulatory phonetics. By integrating modern tools like UTI and EMA with artificial intelligence, the field continues to provide vital contributions to both theoretical linguistics and practical societal needs.

Keywords: articulatory phonetics, speech and language education, speech pathology, Silent Speech Interface, Brain-Computer Interface

1. Bevezetés

Az artikulációs gesztusok természetének feltárása nem csupán a leíró fonetika célkitűzése, hanem alapvető fontosságú a beszédprodukciónak és a beszédpercepciónak kapcsolódó kognitív és fiziológiai folyamatok, valamint az egyetemes és a nyelvspecifikus fonológiai mintázatok megismeréséhez is. Az elméleti nyelvészeti és alapkutatási relevancián túlmenően az artikulációról való tudás kulcsszerepet játszik az anyanyelv- és idegennyelv-elsajátítás folyamatainak megértésében és facilitálásában, ennek kapcsán a nyelvpedagógiában, valamint az artikulációs zavarok megismerésében és ezek terápiájában is. Az artikuláció alkalmazott nyelvészeti megközelítései, illetve az artikulációra épülő, ma már főleg gépi tanulási és mesterségesintelligencia-modelleket igénybe vevő alkalmazások a hazai kutatás-fejlesztésben is egyre nagyobb tért hódítanak. Tanulmányunk azokat a hazánkban is megjelenő kutatási irányokat és lehetőségeket tekinti át, amelyek az artikuláció vizsgálata alapján valamilyen alkalmazott tudományi céllal hasznosulhat(ná)nak. Írásunk a beszédzavarok, a nyelvelsajátítás és a nyelvtanítás, valamint a beszédtechnológia területén végzett vizsgálatokat és hasznosuló eredményeket mutatja be, kitekintéssel a folyamatban lévő projektekre is. Mindenekelőtt azonban a hangtan és azon belül az artikulációs ismeretek oktatásának a szempontjára térünk ki mint a legközvetlenebb alkalmazási területre. A részletes történeti háttér megismeréséhez az olvasó figyelmébe ajánljuk a hazai és a magyar nyelvre vonatkozó artikulációs kutatások közel 140 éves történetét bemutató tanulmányt (Markó et al., 2024).

2. Az artikulációs ismeretek oktatása

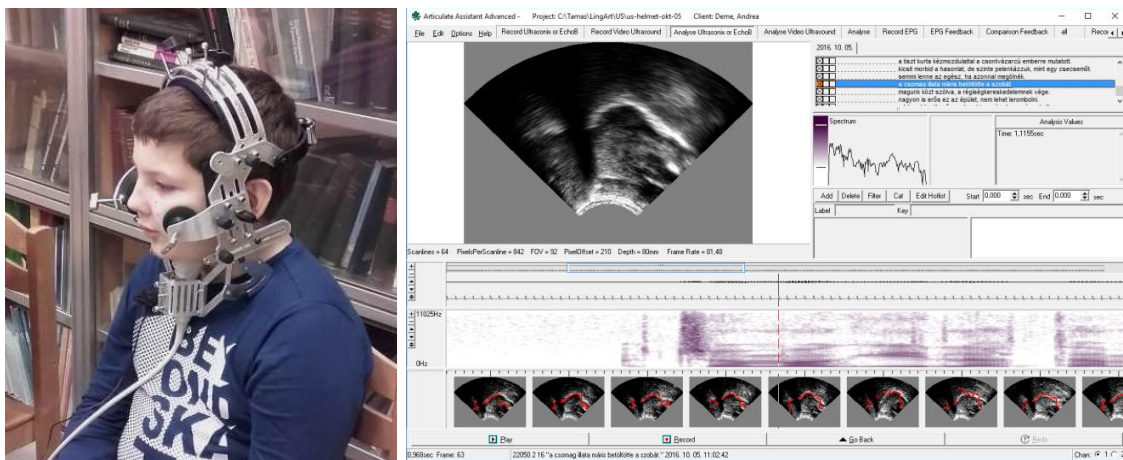
2.1. Artikulációs ismeretek a közoktatásban

A közoktatásban a hangtani ismeretek átadásának fő célja az, hogy a diákok elsajátítsák a beszédhangok képzési jegyeit, és képessé váljanak a magyar (köz)nyelvben előforduló szegmentumok rendszerezésére (vö. pl. Antalné Szabó & Raátz, 2010, 2012). A magánhangzók esetében az elsajátítandó képzési jegyek a nyelv vízszintes és függőleges helyzete, illetve az ajakműködés és az időtartam, míg a mássalhangzók esetében a hangszalagműködés, valamint az akadályképzés helye és módja. A tankönyvekben bemutatott rendszerek és jellemzések több okból nehezen sajátíthatók el a tanulók számára. Ezek közül az egyik az lehet, hogy a saját artikulációs tapasztalat és a tankönyvi képzési jegyek nem rendelhetők egykönnyen egymás mellé. Még ha a képzési tulajdonságok első látásra magától értetődőnek tűnnek is, mivel az artikulációs folyamatok túlnyomó része nem látható kívülről, a képzési jellemzők felismerése jelentős mértékben függ az egyén arra való képességétől, hogy a szájterén belül tud-e „tájékozódni”, és az ebbéli tapasztalatát képes-e reflektálttá tenni. E tekintetben a mássalhangzók ejtése közben a beszédszervek mozgása, helyzete az esetleges beszédszervi érintkezés(ek) miatt könnyebben hozzáférhető lehet, mint a magánhangzóké. Ugyanakkor nehézséget okozhat az is, hogy a beszédhangok ejtésének sajátosságai eltérő mértékben konvertálhatók transzparensen a jellemzésben használt absztraktabb funkcionális/nyelvi kategóriákba. Bonyolítják a helyzetet a különféle szakirodalmi (beleértve a tankönyveket is) rendszerezések közötti eltérések, esetleges következetlenségek, például a *j* réshangként vagy közelítőhangként való besorolása. Ugyancsak gondot okozhat az elnevezések többdimenziós volta, például a magánhangzók esetén az *elől* és *hátsó* képzett artikulációs alapú minőségjelzők helyett a *magas* és *mély* percepciók alapú terminusok használata – különösen mivel a többi artikulációs alapú (a nyelv függőleges helyzetére és az ajakműködésre utaló) minősítés között ezeket is könnyen értelmezhetik artikulációs jellemzőnek a tanulók, ami oda vezet, hogy gyakran a felső és az alsó/legalsó nyelvállásfok szinonimájaként értik ezeket.

Egy magyar szakos egyetemisták körében végzett kutatás eredményei alapján a képzési jegyek nem maguktól értetődő, tapasztalati alapon megragadható tulajdonságai a szegmentumoknak, és eltérő mértékben lehet ezeket reflektálttá tenni a beszédhangok különböző csoportjaira vonatkozóan (Deme & Markó, 2022). Ebből adódóan az artikuláció vizsgálata és dokumentálása, valamint a közoktatás számára hozzáférhetővé tétele jelentős mértékben segíthetné a képzési jegyek felismerését és tudatosítását például azáltal, hogy ezeknek az egymástól is függő realizációs tartományával is szembesülnének a tanulók. Olyan tényezőkre gondolunk itt, mint hogy más jelent a magánhangzók *elől* és *hátsó* képzettsége a felső nyelvállásfokon, ahol a szájüreg alakja miatt nagyobb a távolság a szélső helyzetek között, mint az alsó nyelvállásfokon, ahol kisebb.

Mindezekből az is következik, hogy a gyermekek artikulációjának vizsgálata sem csupán elméleti jelentőségű, hanem az anyanyelvi tantárgymódszertan számára is kulcsfontosságú tanulságokkal szolgál. Egy gyermekekkel végzett nyelvultrahangos vizsgálat (Markó et al., 2020) dokumentálta különböző életkorú lányok és fiúk magánhangzóejtése során a nyelv alakját és a nyelv-szájpad távolságot. A nyelvultrahang ultramagas frekvenciájú hanghullámok segítségével alkot képet a nyelvről: a hullámok a szöveteken áthaladva visszaverődnek a felületekről, amit az áll alatt rögzített jelátalakító érzékel (Stone, 2005). A pontos mérésekhez és a jelátalakító stabil pozicionálásához egy speciális sisakot használnak (1. ábra bal oldali panel), amelyre a hangrögzítéshez szükséges mikrofont is rögzítik, biztosítva a kép és a hang egyidejű felvételét. Az ultrahang a nyelv felszíni kontúráját az 1. ábrán (jobb oldali panel) bemutatott módon teszi láthatóvá. A módszer előnye egyebek között, hogy mérete és súlya miatt hordozható, így például a gyermekkorú vagy a más sérülékeny populációba tartozó beszélőket nem szükséges a fonetikai laboratóriumba invitálni, a természetes közegükben is történhet a vizsgálat (és/vagy a terápia, lásd alább).

1. ábra. A sisakkal rögzített ultrahangfej bal oldalon (az Articulate Instruments Ltd. terméke) és a nyelvkontúr az ultrahangfelvételen a jobb oldalon (az Articulate Assistant Advanced (AAA) szoftver képernyőképe) (Csapó et al., 2017a: 343, Csapó & Xu, 2020: 3735)

A nyelvkontúrok alapján meghatározható a nyelv helyzete a magánhangzó kiejtése közben. Markó és munkatársai munkáiban (2019a, b) 7 és 14 év közötti gyermekek magánhangzó-ejtését elemezték nyelvultrahang segítségével. Az eredmények azt mutatják, hogy bár az életkor előrehaladtával az ejtési variabilitás általában csökken, az egyéni különbségek továbbra is jelentősek maradnak. A kutatás eredményeiből a tantervi szempontból releváns 5. és 9. osztályfokra fókuszálva egy 11 és egy 14 éves fiúgyermek artikulációja alapján a kutatók az alábbi megállapításokat fogalmazták meg. Az életkorral összefüggő szájtér- és nyelvméretbeli különbségek miatt a beszélők között jelentős eltérések mutatkoznak a nyelv és a szájpad távolságában, így például a magánhangzóknak a függőleges nyelvállás szerinti megkülönböztetése nem feltétlenül vezethető

vissza a saját tapasztalatra. Míg a felső nyelvállású magánhangzók viszonylag jól elkülönültek egymástól, a középső nyelvállású magánhangzók vízszintes és függőleges nyelvhelyzete sokkal nagyobb variabilitást mutatott, mint amit a tankönyvi sémák sugallnak. Az /a:/ hang esetében az artikulációs adatok gyakran a mediális/centrális vagy előrébb képzett jelleget támasztják alá, ami ellentmond a hagyományos (hátról képzett) osztályozásnak (Markó et al., 2020).

Grácsi és munkatársai (2021) a nemzetközi eredményekre (például Zharkova, 2016, Zharkova et al., 2012, 2018) alapozva vizsgálták két magyar anyanyelvű testvér nyelvmozgását ultrahang segítségével az alveoláris /s/ és a posztalveoláris /ʃ/ hangzók ejtése során. A vizsgálatban a gyermekek eredményeit édesanyjuk kiejtésével vetették össze, az artikuláció számszerűsítésére pedig az LOC_{a-i} indexet (Zharkova et al., 2015) alkalmazták. Az elemzés nem várt eredményeket hozott, hiszen míg az édesanyjánál egyértelmű volt a különbség a két mássalhangzó között, és a fiatalabb lánygyermeknél mind a négy mérési időpontban kimutatható volt a szignifikáns eltérés a két hang nyelvkontúrája között, ezzel szemben az idősebb fiúnál csak az utolsó felvétel idején jelent meg ez a különbség az LOC_{a-i} indexben. Ez a látszólagos ellentmondás a beszédképző szervek nem egyenletes növekedésével és az ehhez való folyamatos artikulációs alkalmazkodással magyarázható. Bár a hangzók elkülönítése észlelhető volt, a finommotoros kontroll és a téri-időbeli koordináció változékonysága miatt a nyelvkontúrok statisztikai mutatói egy bizonyos életkori intervallumban kevésbé mutattak határozott szembenállást.

Az artikulációs tapasztalat tehát – úgy tűnik – nem (sokat) segít a tankönyvi képzési jegyek elsajátításában: egyrészt nagyon finom különbségeket kellene érzékelnünk, másrészt nagyok a fiziológiai eltérések (ahogyan a felnőttek között is), ezért az artikulációs jellemzést nem lehet a beszélők között általánosítani. A hangzók közötti különbségtételben nemcsak a nyelv helyzete, hanem a nyelv formája és a száypad alakja is meghatározó. Az oktatásban mindezek miatt a képzési jegyek elsajátítása számos nehézségbe ütközik. Az artikulációs alapú kategorizálás (nyelvállásfok, elől-hátról képzettség) tehát a valóságban sokkal elmosódottabb határokkal rendelkezik, mint az elméleti modellekben. Ez a felismerés arra is rámutat, hogy a cél a statikus kategóriák helyett a beszédprodukció dinamikus és egyéni varianciájának megértése lenne, ami a jövőben a nyelvtanítás módszertanát is alapjaiban formálhatja át. Másrészt felhívja a figyelmet arra is, hogy a normatív vagy éppen atipikus akusztikai sémák hátterében is az egyedi artikulációs mintázatok sokfélesége húzódhat meg, amit figyelembe kell venni – egyebek mellett – az egyéni beszédterápia megtervezésekor is (lásd még a 4. fejezetet).

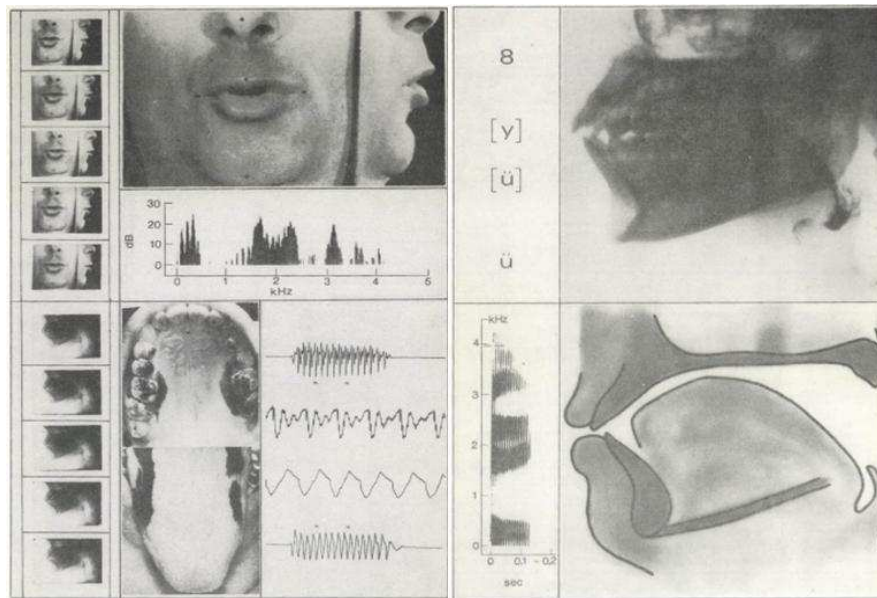
2.2. Artikulációs ismeretek a felsőoktatásban

A nemzetközi szakirodalomban az 1950-es évektől terjedt el a fonetikai atlasz, hangatlasz vagy hangalbum műfaja. Ezekben a szerzők átfogó áttekintést kívántak adni az egyes beszédhangok artikulációs és akusztikai jellemzőiről. A magyar beszédhangokat bemutató atlaszok sorában az első Molnár József munkája volt (1969, majd több kiadásban), amelyet Bolla Kálmáné követett (előbb 1980-ban, majd 1995-ben).

Molnár atlasza egyetemi segédkönyvnek készült, mivel a felsőoktatásból „régóta hiányzott a magyar beszédhangok képzését sokoldalúan bemutató mű” (1969: 5). Kozma Endre így fogalmaz a kötetéről írt recenziójában: „A magyar beszédhangok atlaszától egyetemi fonetikai oktatásunk jól használható, szemléletes, korszerű fonetikai segédtankönyvet, kutatóink – elsősorban akusztikai szempontból – a további munkájukat megalapozó, újabb kutatásokra serkentő forrásművet, a gyakorló pedagógusok a szép magyar beszéd megtanítását, a beszédhibák kijavítását, a külföldiek magyar kiejtésoktatását segítő szemléltető eszközt vártak” (1974: 240). Molnár kötetének az első részében áttekintette az artikuláció és az akusztikum vizsgálati módszereit, a beszédképző szervek felépítését és a beszédhangok osztályozását. Külön fejezetet szentelt a különféle fonetikai ábécéknek, a beszédhangok akusztikájának, a beszédelemzés módszertanának, végül kitérve a szintézisre is mint közvetett elemzési módra. A könyv „atlasz” részében ún. táblákon történt a beszédhangok artikulációs és akusztikai szempontú bemutatása. Az előbbi tekintetben az ajakműködést (filmfelvételen, fotókon és a fotókról készült rajzokon, mindegyiken szemből és oldalnézetből), a szájpad artikulációs érintettségét (fotopalatogramon és ennek átrajzolt, grafikus megjelenítésén), valamint a toldalékcső jellemző artikulációs konfigurációját (röntgenfelvételen oldalnézetből és ennek grafikus sémáján) figyelhetjük meg.

Bolla Kálmán *Magyar hangalbuma* 1980-ban jelent meg (*Magyar Fonetikai Füzetek* 6.) több, előzménynek tekinthető publikáció (pl. Bolla, 1978a, b) után, azok összefoglalásaként. Az album bevezető része módszertani magyarázatokat ad a táblók értelmezéséhez, magyar és angol nyelven. A táblók itt is bemutatnak fotoröntgenogramot és ennek a rajzolt sémáját, de itt dinamikus módszerű, azaz röntgenfilmes regisztrátumokat is látunk: 5 képet, amelyek a képzési időtartam elején, annak negyedénél, felénél, háromnegyedénél és a végén készültek. Az ajakműködésről szintén készült fotolabiogram és film is, az utóbbiból a röntgennel azonos módon a képzési időtartam kijelölt pontjairól vett képek láthatók elől- és oldalnézetből. A fotopalatogram mellett itt fotolingvogramot is látunk (2. ábra).

2. ábra. Bolla Magyar hangalbum-ának az [y] magánhangzót bemutató oldalpárja (1980: 40–41)

Bolla 1995-ben publikálta kutatásai összegzéseként a *Magyar fonetikai atlasz. A szegmentális hangszerkezet elemei* című munkáját. Ez a kötet is sokkal több, mint pusztán atlasz, inkább a szerzőnek a magyar beszéd szegmentális szerkezetével kapcsolatos kutatásainak összegzése, és tudományelméleti áttekintés is, hiszen átfogó leírást nyújt a szegmentális szerkezetről, beleértve például a hangstatisztikát vagy a fonológiát. Bolla a művét egyetemi tankönyvnek is szánta, és ismeretes, hogy az ELTE magyar nyelv és irodalom szakának *Fonetika* kurzusain egy ideig alkalmazták is ebben a funkcióban.

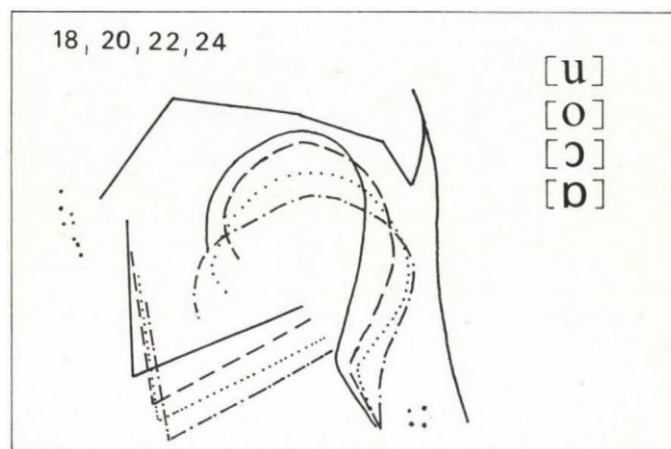
Bolla és munkatársai nemcsak a magyar, hanem több más nyelv hangkészletét is dokumentálták fonetikai atlaszokban, így az oroszét (Bolla, 1981a), az amerikai angolét (Bolla, 1981d), a finnét (Bolla, 1985), a németét (Bolla & Valaczkai, 1986) és a lengyelét (Bolla & Földi, 1987) is. A különféle nyelvekről készült atlaszok az interlingvális összevetések megalapozását és az idegennyelv-oktatásban való felhasználhatóságot is célozták (lásd alább).

2.3. „Egyetemes Fonetikai Hangszabvány” a fonetikai ismeretek elsajátításának támogatására és az interlingvális összevetések megalapozására

A fent bemutatott fonetikai atlaszokban is előszeretettel alkalmazott röntgenfilmes technológia az artikuláció elemzésének népszerű módszere volt a 20. században. Bolla Kálmán az összes magyar magán- és mássalhangzóra vonatkozóan végzett röntgenfilmes vizsgálatokat (1981b, c). Minden egyes beszédhangról öt képet transzformált a röntgenfilmekről számítógépre, majd a számítógépes rajzokat kvantitatív módszertannal elemezte. Bolla a beszédhangok nyelvek közötti megbízható összevetésének megalapozásához egy általánosan alkalmazható fonetikai mértékrendszer kidolgozását látta szükségesnek. Az IPA

kardinális magánhangzóiból kiindulva munkatársaival létrehoztak egy 24-féle monoftongusból álló rendszert, amelyet Bolla „hangszabvány”-nak nevezett. Ezt a legfőbb képzési jegyek – így a négy nyelvemelkedési fok (felső, középső, alsó és legalsó nyelvállás), a három képzési hely (elöl képzett, mediális/centrális és hátul képzett) és az ajakműködés (kerekített és kerekítés nélküli) –, valamint az első két formáns frekvenciaértéke alapján alakították ki. Az artikulációs konfigurációkat és a nekik megfelelő hangzási értékeket kinoröntgenografikus felvételekkel, akusztikus mérésekkel, hangszínképelemzéssel és szintézissel határozták meg. A kutatási eredmények gyakorlati alkalmazása érdekében kifejlesztettek egy számítógépes eljárást a hangszabvány bemutatására, amelyet kezdetben a fonetikai laboratóriumban használt PDP 11/34 típusú számítógépre és OVE III/c beszéd szintetizátorra dolgoztak ki, majd a szélesebb körű felhasználhatóság érdekében a rendszert adaptálták az akkoriban elterjedt Commodore 64 személyi számítógépre is, kihasználva annak grafikus megjelenítési képességeit (Bolla, 1984; Bolla & Kiss, 1986). A szerzők a „fonetikai hallás fejlesztésének is hathatós eszközét” látták az eljárásban (Bolla & Kiss, 1986: 166), amely alkalmas volt egyebek között a hangok röntgensémáinak megjelenítésére, egyszerre akár több hangzóéra is, mégpedig úgy, hogy „a már kirajzolt sémára más-más színnel vetítődnek rá az újabbak”, ahol a „bemutatás célja az artikulációs helyzet megfigyeltetése, tudatosítása és emlékezetbe vésése, az artikuláció és a fonetikus jel közötti asszociatív kapcsolat megteremtése, s nem utolsósorban az egyes hangok képzésében való eltérések, hasonlóságok megismertetése a röntgensémák egymásra vetítése által. Ezzel a bemutatással tudatosíthatók a hangoknak egy képzési jegyben való eltérései, például a palatális-mediális-veláris jellegből adódó különbségek éppúgy, mint a nyelvemelkedés fokából és az állkapocs nyitódásából származó eltérések” (uo. 171), vö. 3. ábra.

3. ábra. A veláris labiálisok egymásra vetített röntgensémája Bolla és Kiss (1986: 172) 7. ábráján

3. Artikulációs vizsgálatok az idegen nyelvi kiejtés elsajátításában

Mint említettük, Bolla Kálmán és kutatócsoportja a magyar mellett több más nyelv hangkészletét is dokumentálták fonetikai atlaszokban a fent ismertetett szerteágazó artikulációs és akusztikai technikákkal és módszertannal. Bolla egy írásában így fogalmazott: „A kiejtés oktatásban felbecsülhetetlen segítséget jelent a cél nyelv és a forrás nyelv artikulációs bázisának kontrasztív vizsgálata. Az eltérések és az egyezések megismerése támpontot ad a kiejtési hibák értelmezéséhez és javításához, figyelmeztet az interferencia várható veszélyeire” (1971: 47).

A második/többedik nyelv elsajátításához kapcsolódó korszerű artikulációs vizsgálatokra szolgál például az az ultrahangos vizsgálat, amely (brazíliai) portugált tanuló magyar anyanyelvű egyetemistákkal készült. A brazil portugál mássalhangzórendszerben három approximáns szerepel: a centrális palatális /j/, a laterális alveoláris /l/ és a laterális palatális /ʎ/. Míg az előző két fonéma a magyar köznyelvi konzonánsok között is megtalálható, az utóbbi nem, mi több, ezek a brazil portugálban minimálpárokat is elkülönítenek (pl. *tela* /tela/ ‘képernyő’, *telha* /teʎa/ ‘cserép’, *teja* /teja/ ‘szövet’). A /ʎ/ fonéma többféle realizációt vehet fel az egyes brazil nyelvjárásokban (pl. [ʎ], [ʎʲ]). Egy vizsgálatban négy anyanyelvi beszélő és hét magyar anyanyelvű nyelvtanuló ejtését elemezték. Mindkét beszélői csoport esetében különbözött az /l/ és a két palatális realizációjában a nyelvforma, de míg az anyanyelvi beszélők esetében ugyancsak eltért a teljes nyelvforma a /j/ és /ʎ/ között, a nyelvtanulók ejtésében csak néhány beszélő ejtésében és náluk is csak a nyelvgyöki rész tért el az anyanyelvi beszélőkéhez hasonló módon és mértékben (Miranda et al., 2021).

4. A beszédzavarok vizsgálata

4.1. A norma kérdése

Az artikuláció egyedisége vitán felül áll, hiszen tudjuk, hogy mind a beszédképző szervek, mind azoknak a működtetése egyéni jellegzetességeket mutat. Mégis, implicit vagy explicit módon egy adott elvárással viszonyulunk az artikulációs mintázatokhoz, amiből adódóan ezeket az egyedi mintázatokot korlátok közé szorítja az ejtésnorma. A kiejtési norma a 20. század második felének egyik központi alkalmazott fonetikai kérdésköre volt (lásd például Grétsy & Szathmári, 1967), és ez – az ezzel kapcsolatos leírások és/vagy feltételezések – szolgál kiindulópontként a logopédiai vizsgálatoknak és terápiáknak is. Szende Tamás (1969: 346) definíciója szerint „tágabb értelemben normának nevezzük [...] azokat a mentális, fiziológiai és fizikai tényezőket, amelyek egy adott, létrehozott és/vagy vett nyelvi jelenség formai egyértelműségét biztosítják”. Szende a norma szerintinek azt a beszédhang-képző tevékenységet tekinti, amelyben a képzésben részt vevő valamennyi szerv működése optimális, és ennek feltételeit a következőképpen összegzi: „1. a szerv ép és működésképes, 2. az innerváció tökéletes, 3. a szerv működését irányító és végző izmok és egyéb részvevők

funkciójukban mechanikusan és semmilyen más módon gátolva nincsenek, 4. ezek az eredeti (nem beszédhangot létrehozó) funkciójuknak megfelelő intenzitású munkavégzésre képesek vagy ilyen munkavégzést folytatnak, 5. ha a szervek egymásközi automatikus és/vagy tudatos működésbeli harmóniája zavartalan” (350).

4.2. A nem normatív beszédképző szervi működések vizsgálatának előzményei

A magyar nyelvvel kapcsolatos artikulációs vizsgálatok kezdetét Balassa József 1887-ben megjelent tanulmánya jelentette, aki a saját kiejtésén végzett palatográfiái elemzéseket. A palatográfia (amelynek elnevezése a latin *palatum* 'szájpad' és a görög *graphein* 'ír, rajzol' szóból származik) és a lingvográfia (amelynek előtagja a latin *lingua* 'nyelv' szóból ered) a nyelv és a szájpad érintkezésének vizsgálatára alkalmas technikák. Az előbbi detektálhatóvá teszi a szájpadon az érintkező felület helyét és kiterjedését (bizonyos korlátok között) oly módon, hogy valamilyen (festék)anyag² használata révén a nyelv a beszédhang ejtésekor nyomot hagy a szájpadon. Ezt a szájpadi képet rögzítették valamilyen módon, például lerajzolták (pl. Balassa, 1887) vagy később lefényképezték (fotopalatográfia, pl. Bolla, 1980). A lingvográfia a módszer „fordított” alkalmazása, azaz amikor a szájpadnak a nyelven hagyott nyomát vizsgálják.

Balassa (1887) az ún. közvetett (indirekt) technikát követte, azaz „műszájpadlás”-t alkalmazott. Gipszmintát vett a saját szájpadjáról, majd ez alapján elkészítette annak mását vulkanizált kaucsukból. Finom krépor és alkohol elegyével kente be a „műszájpadlás” homorú oldalát, amelyből az alkohol gyorsan elpárolgott, így a bevonat megszáradt. A szájba helyezett „műszájpadlás”-on a beszédhang kiejtése közben a nedves nyelv nyomot hagyott (az érintkezési felületről a krépor a nyelvre került). A „műszájpadlás” óvatos eltávolítását követően a lenyomati képet átmásolták papírra. Ezzel szemben Friedrich Techmer (1889) ún. közvetlen, azaz direkt palatográfiát alkalmazott, ahol nem használtak „műszájpadlás”-t, hanem a befestett nyelv közvetlenül a beszélő szájpadján hagyott nyomot, és ezt rajzolták le. Ezzel a módszerrel egy magyar anyanyelvű férfi beszélő ejtéséről ő is rögzített és publikált palatogramokat (1889). Gombocz Zoltán (1908), majd Csúry Bálint (1936) szintén a saját ejtését vizsgálta ugyancsak közvetett palatográfiái módszerrel. Az utóbbi tanulmány a Magyarország északkeleti részéből származó egyes nyelvjárási beszédhangokat elemzett, és a magyar nyelvjárási beszéd artikulációjáról azóta sem készültek vizsgálatok, sem palatográfiával, sem más módszerrel, amit a hazai tudományosság nagy adósságának tartunk.

A palatográfia az egész 20. században igen népszerű módszer volt a magyar beszédhangok artikulációjának elemzésére (vö. Gósy, 2023; Markó et al., 2024).

² Ennek ismertetésére itt nem térünk ki, de a különböző kutatásokban alkalmazott anyagok összetételéről, jellemzőiről részletesen tájékoztat Gósy (2023) tanulmánya.

Az újabb magyar kutatásokban (lásd a fonetikai atlaszokat a 20. század második felében vagy akár a legutóbbi évek vizsgálatait) a direkt palatográfiát alkalmazták, amelynek az esetében a szápad és a nyelv között nincs közbeiktatott eszköz. Egy ilyen vizsgálatot mutat be részletesen Szende Tamás (1974): egy deszkalapon tükörtartó állványt helyeztek el, amelyre egy állítható magasságú tükörtartó rudat szereltek. A rúdra egy 5 × 11,5 cm-es, mindkét oldalon foncsorozott tükörlap volt rácsúsztatva. A kísérleti személy szápadját kakaó és orvosi szénpor keverékével kenték be. A vizsgálat tárgyát képező hangkapcsolat kiejtése után a tükörben látszó képeket lefényképezték, majd a fotókon végeztek méréseket.

Megemlítjük még, hogy ma már az ún. elektropalatográfia módszerével a folyamatos beszéd is vizsgálható, ezt nevezzük dinamikus palatográfiának (részletesen lásd például Stone, 2010). Az elektropalatográfia visszatér a „műszápadlás”-hoz, mivel a nyelv és a szápad érintkezését érzékelő elektródák ebbe vannak beültetve, másrészt a technológia sajátosságai miatt igen könnyen számszerűsíthetők az eredmények, azaz kvantitatív elemzésekre ad módot. Az elektropalatográfia technikája azonban a hazai tudományosságban mindeddig nem kapott szerepet.

Ugyan a magánhangzóknak az ajkak helyzetének vizuális (rajzokon való) ábrázolása már az 1900-as évek elejétől kezdve több forrásban is megjelent (vö. Gósy & Olaszy, 1985), az első dokumentált kísérleti adatokat Hegedűs Lajos tanulmányában (1931) találjuk. Ő előnézeti perspektívából készült labiográfiás (latin *labium* 'ajak' + görög *graphein* 'írni, rajzolni') mozgóképes felvételből kivágott képeket közölt. Szende Tamás (1969) szintén filmes technikával (kinolabiográfiával) végzett kutatást, amelyben számításokat is közölt. Gósy Mária 1976-os tanulmánya ugyancsak az ajakartikulációt vizsgálta, a Szende által alkalmazottól eltérő, de úgyszintén kvalitatív és kvantitatív módszertant ötvözve, illetve a már említett fonetikai atlaszokban is találunk különféle labiogramokat (foto- és kinolabiogramot szemből és oldalnézetből).

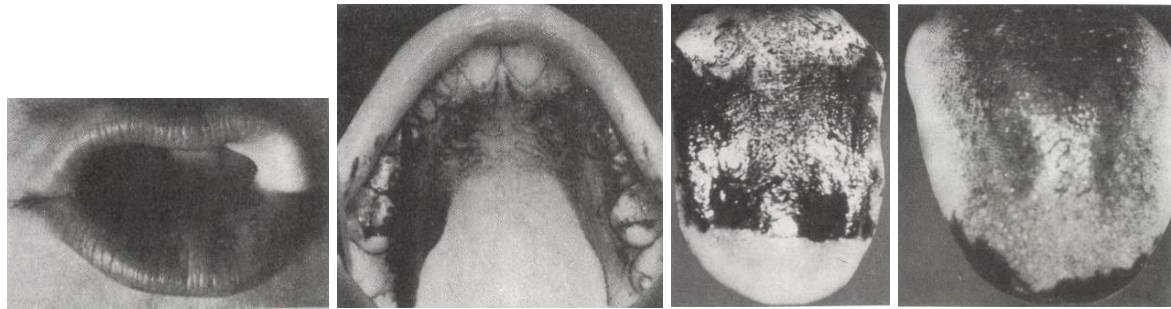
Mindezek a kutatások szolgáltak előzményként az általunk ismert első olyan magyar munkához, amely beszédhanghibákat dokumentált artikulációs vizsgálati technikák segítségével.

4.3. A beszédhanghibák vizsgálata

Gósy Mária (1982) selypes spiránsok és affrikáták artikulációs és akusztikus leírására vonatkozó vizsgálatának eredményeit közölte. A 19–23 éves kísérleti személyek ejtéséről, labio-, palato- és lingvogramok készültek – ezek közül a 4. ábrán mutatunk be egy sorozatot. A szerző leírása szerint a labiogramok relevanciája a konkrét vizsgálatban elsősorban abban van, hogy megmutatja a szibilánsok ejtésében a nyelv és a fogak egymáshoz képest felvett helyzetét. Direkt fotopalatográfiával és fotolingvográfiával is készültek képek. Mivel a hagyományos módon készített lingvogramok nem mutatják az alsó fogsor és a nyelv érintkezését (fognyomásos selypesség), ezért ezt külön, egy módszertani

újítás bevezetésével vizsgálták, mégpedig úgy, hogy a festékanyagot a nyelv alá, az alsó fogsor hátára és a fogtőre vitték fel. Ha az ejtés nyomán a nyelv hegye fekete lett, az azt mutatta, hogy nekitámaszkodott az alsó fogsornak. Az elemzés a vizuális regisztrátumokra támaszkodott, és kvalitatív-leíró jellegű volt, számszerű összehasonlítások a beszédhanghibát mutató és a tipikus ejtés között nem készültek. Referenciaként tipikus ejtésről készült labio-, palato- és lingvogramokat is bemutatunk Bolla (1980) *Magyar hangalbum*-ából (5. ábra).

4. ábra. Selypes [ʃ] hang labio-, palato- és lingvogramja, valamint specifikus lingvogram a fognyomásos selypesség nyomával (Gósy, 1982: 276–277, 6. és 7. ábra)

5. ábra. A [ʃ] hang labio-, palato- és lingvogramja tipikus ejtésben (Bolla, 1980: 102)

4.4. A nyelésfunkciók vizsgálata – a beszédhanghibákkal összefüggésben

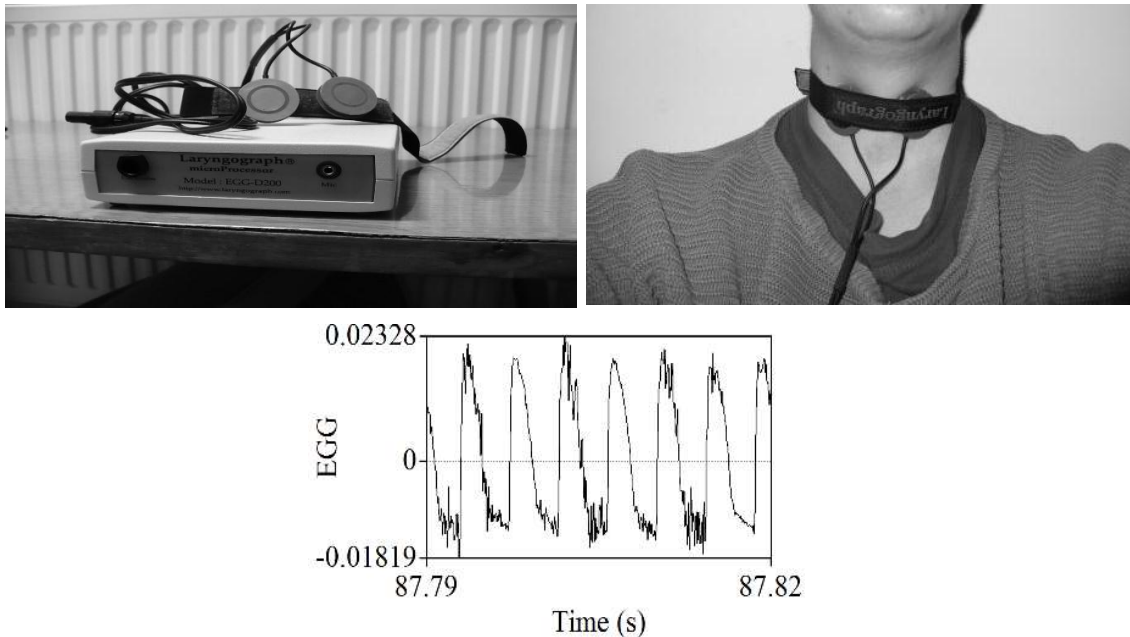
A logopédiai területen a közelmúltban Havadi-Nagy Marian végzett direkt palatográfiás elemzéseket a nyelésfunkció működésére vonatkozóan, ugyancsak kvalitatív módszerrel. Azt vizsgálta, hogy a nyelv mely szájpadi régiókkal lép kontaktusba nyelés során a szabályos nyelést és a nyelési OMD-t (orofaciális miofunkcionális diszfunkció) mutató személyek esetében (Havadi-Nagy, 2020a, 2020b). A palatográfia segítségével megfigyelhető a nyelés során a szervek között fellépő kontaktus – akár csak a beszédhangejtés közben. A nyelv megfestése után nyelésre kéri a kísérleti személyt, így a nyelés közbeni érintkezés esetén a festék nyomot hagy a szájpadon. A nyelési diszfunkció logopédiai jelentősége abban áll, hogy a nyelési probléma hátterében húzódó miofunkcionális zavar hatással lehet a beszédhangejtésre is, tehát a nyelési probléma és a beszédhanghiba között összefüggés mutatkozhat. Az atipikus nyelés esetén jelentkező szabálytalan beszédhangképzés főként a beszédhangok képzési helyét érinti, különösen, ha lingvális OMD-ről (LOMD) van szó. A logopédiai megfigyelések szerint ez

elsősorban a beszédhangok képzési helyének előre tolódásában jelentkezik (Havadi-Nagy & Deme, 2021). Havadi-Nagy a nyelés vizsgálata mellett a beszédhangejtés elemzésére is végzett palatográfiás kísérletet, és összefüggést keresett a releváns nyelési jellemzők és a beszédhangejtésnek a normativitása között, elsősorban az érintett, alveoláris és posztalveoláris mássalhangzók esetében. Következtetéseai között megfogalmazta, hogy a szabályos nyelés is együtt járhat akár nagyobb számú beszédhanghibával is, vagyis a nyelés szabályossága önmagában nem elégséges feltétele a normatív hangzóejtésnek, és atipikus nyelés esetén is lehet normatív a hangzóejtés (Havadi-Nagy, 2024: 140). A szerző felhívta a figyelmet, hogy az általa vizsgált kis esetszám bővítendő a további kutatásokban, és hangsúlyozta, hogy a nagy mintákon végzett artikulációs műszeres vizsgálatok olyan új eredményekkel szolgálhatnak, amelyek a logopédia praxisába is implementálhatók. Fontos megállapítása, hogy az általa alkalmazott statikus fotopalatográfiás eljárásnál még pontosabb képet adhat a vizsgált kérdéskörrel a dinamikus (elektro)palatográfia. Mint korábban említettük, ezt a módszertant Magyarországon még tipikus beszélők esetében sem alkalmazták, de több kutatási területen és céllal is nagy haszonnal kecsegtetne.

4.5. A diszfóniás zöngeműködés vizsgálata

A diszfónia a hangszalagok irányításának nehézsége, amelynek velejárói a modálistól eltérő zöngeminőség, a monotonabb beszéd és a rövidebb hangtartás. Az elektrolottográf (EGG) a hangszalagműködés vizsgálatára alkalmas eszköz (6. ábra balra fent). Az EGG két elektródája a kísérleti résztvevő pajzsporcának két oldalához van rögzítve (6. ábra jobbra fent). Az elektródák kis mennyiségű elektromos áramot vezetnek át a szöveteken: a hangszalagok záródási szakaszai megkönnyítik az áram áthaladását, míg a nyitási periódusok akadályozzák. Ez alapján az EGG információt nyújt a hangszalagok egymáshoz viszonyított pozíciójáról. A 6. ábra alsó paneljén látható az EGG-regisztrátum: a jel csúcsai a hangszalagok zárt, a völgyek a hangszalagok nyitott helyzetére utalnak.

6. ábra. Az EGG (Laryngograph Ltd.) és használata: a készülék és a hozzá kapcsolódó elektródák (balra fent), az elektródák a nyakra rögzítve a pajzsporc magasságában (jobbra fent), valamint az EGG által rögzített hullámforma (lent) (Markó et al., 2017: 70)

A Parkinson-kór az izmok működtetésére, így a beszédmotoros jellemzőkre is hatással van, ami miatt jelentkezhet diszfónia, dizartria, palilália (és akár apraxia) is. Gráczai és munkatársai (2018) egy pilot kutatásban egy fiatalkori Parkinson-kórral diagnosztizált beszélő esetében a gyógyszeres kezelés hatását elemezték a hangszalagműködésre. Az eredmény szerint a gyógyszer bevétele előtt a hangszalagok irregulárisabb mintázattal rezegtek, egy kisebb záródás után részben visszanyíltak, majd újjazáródtak, míg a gyógyszer hatására ez a visszanyitódás ritkább és kisebb mértékű lett.

4.6. Artikulációs vizsgálati technikák a beszédterápiában és az augmentatív kommunikációban

Az artikulációs kutatások modern eszköztára jelentős távlatokat nyitott a beszédterápia és az alternatív kommunikációs eszközök területén is. A technikai fejlődés és az új kutatómódszertani megközelítések lehetővé teszik az ún. biofeedback alkalmazását, amely a beszélő számára egyébként rejtett vagy nem tudatosuló élettani folyamatokat teszi érzékelhetővé és tudatossá (vö. pl. Cleland et al., 2015; Preston et al., 2017). Mivel a beszédképzés során a nyelv és a légyszájpad mozgásai kívülről (például tükörrel) nem követhetők pontosan, az olyan elektronikus műszerek, mint a nyelvultrahang vagy az elektromágneses artikulográf (lásd alább), alapvető segítséget nyújtanak. Ezek az eszközök a bioelektronikus jeleket vizuális, auditív vagy akár taktilis visszajelzéssé alakítják a kliens és a logopédus számára. Ez a megerősítés segít a páciensnek abban, hogy közvetlen kontrollt szerezzen saját artikulációs mozgásai felett, és hatékonyabban

érje el a terápiás célokat a korábban nem érzékelt szervi funkciók tudatosításával (Davis & Drichta, 1980).

A magyarországi beszédterápiában a biofeedback módszer alkalmazása eddig leginkább az akusztikus jelek vizualizációjára korlátozódott (például a hallássérült gyermekek fejlesztését segítő *Varázsdoboz* vagy *Beszédmester* szoftverek révén). A 21. század második évtizedétől azonban hazánkban is elérhetővé váltak olyan korszerű technikák, amelyek lehetővé teszik, hogy a terápiás gyakorlat túllépjen a tisztán akusztikai alapú visszajelzésen. A nyelvultrahang mára az egyik legígéretesebb eszközzé vált a motoros-szenzoros beszédzavarok kezelésében. Mivel ez az eljárás az egyik legelterjedtebb és legkönnyebben alkalmazható módszer gyermekek körében is (Stone, 2010), lehetőséget ad arra, hogy a beszélők számára egyébként rejtett artikulációs mozgásokat közvetlenül láthatóvá tegye. A nyelvultrahang nemzetközi szinten már számos alkalmazott kutatásban bizonyította hatékonyságát. Preston és munkatársai (2017) például a nyelvultrahang segítségével nyújtott vizuális visszacsatolás előnyeit vizsgálták apraxiás gyermekeknél, ahol a kliens és a logopédus valós időben monitorozhatta az artikulációs mozgásokat. Ehhez hasonlóan Adler-Bock és kollégái (2007) az észak-amerikai angol /r/ hang ejtési nehézségeivel küzdő serdülőknél alkalmazott ultrahangos képalkotást.

A nyelvultrahang és más artikulációs mérőeszközök a közeljövőben nemcsak terápiás eszközként, hanem augmentatív kommunikációs eszközként is a mindennapi gyakorlat részévé válhatnak: közvetlenül segíthetik a beszédprodukción olyan pácienseknél, akiknek technikai támogatásra van szükségük a hangzó beszéd létrehozásához. Ennek egyik legígéretesebb iránya az ún. némabeszéd-interfész (SSI, silent speech interface, vö. Denby et al., 2010) fejlesztése. Ez a technológia az artikulációs szervek – elsősorban a nyelv – hangtalan mozgását rögzíti, majd ezen képi adatok alapján mesterséges beszédet generál (az első magyar eredményeket lásd Csapó et al., 2017b, 2020). Így a felhasználó anélkül képes kommunikálni, hogy ténylegesen hangot adna ki. Ez a technológia kiemelt jelentőséggel bír a beszéd-sérüléssel élők, például a gégeeltávolításon átesett páciensek számára.

Az utóbbi években elérhető technológiai háttér révén kiemelt kutatási iránnyá vált az agy-számítógép interfészek (brain-computer interface, BCI) fejlesztése. Ezek az eszközök lehetővé teszik a számítógépek közvetlen, fizikai mozgás nélküli vezérlését, ami új távlatokat nyit az augmentatív és alternatív kommunikációs (AAC) technológiák alkalmazásában is. A magyar kutatások alapjául EEG (elektroenkefalográfia, az agykéreg idegsejtjeinek elektromos aktivitását, azaz a feszültség-ingadozásokat mérő és rögzítő módszer), nyelvultrahang és beszédjel párhuzamos felvétele szolgál (Arthur–Csapó, 2022; Csapó et al., 2023a, b). Az ilyen típusú fejlesztések célja a beszédneuroprotézisek létrehozása, amelyek a jövőben hatékony segítséget nyújthatnak a neurológiai vagy fizikai károsodás miatt beszédben akadályozott emberek számára, pótolva

elvesztett beszédképességüket és természetes minőségű kommunikációt biztosítva számukra.

5. Az artikulációs fonetika művész(et)i tanulságai

5.1. Hangszimbolika és művészi beszéd

Fónagy Iván vizsgálataiban gégemikrofont és pneumográfot (légzésmérőt) (1954), valamint elektromiográfot (az izomaktivitás mérésére szolgáló eszközt) (1958) használt annak érdekében, hogy regisztrálja a hangsúly fiziológiai megvalósulásának hordozóit a gégében és a belső bordaközi izmokban. (A légzéssel kapcsolatos további alkalmazott nyelvészeti aspektusokat lásd még a 6. fejezetben.) Emellett az érzelemkifejező beszédben gégemozgásokat elemzett gégetükrözés és a gége függőleges keresztmetszetét elülső nézetből rögzítő röntgenfelvételek segítségével (1963). Megfigyelte a hangszalagok, az álhangszalagok és Morgagni-féle tasak működését „normális”, „lágú, gyengéd”, „dühös” és „gyűlölködő” beszéd során.

Fónagy sokrétű tudományos munkásságában egyebek között stilisztikai és poétikai elemzések is helyet kaptak, amelyekben megjelentek fonetikai vizsgálatainak az eredményei is. *A költői nyelv hangtanából* (1959) című munkája több olyan megfigyelést tartalmaz, amelyekben a hangszimbolikai összefüggéseket artikulációs fonetikai alapokból vezeti le. Így ír az [r] kapcsán: „A nyelvizom megfeszülése [...] erőfeszítést, küzdelmet mímél. Ennek a láthatatlan kifejező mozgásnak [...] szerepe van abban, hogy az *r* elkeseredett, vad harcot festhet [...]. A kinesztétikai élmény magyarázza azt is, hogy az *r* (az izomtónus fokozódásában, az izmok megfeszülésében kifejezésre jutó) harag, gyűlölet kifejezése lehet” (62). A felső nyelvállású palatális magánhangzók szimbolikája ugyancsak artikulációs megalapozottságú: „Csak a hang képzési sajátosságaiból kiindulva érthetjük meg, hogyan válhat az *i* vagy *ü* hang a düh[,] a gyűlölet, a metsző gúny, a fájdalom vagy a rémület kifejezésévé [...] Az indulat, hasonlóképpen a heves fájdalom hatására, a nyelv nekifeszül a felső szájpadlásnak, úgy hogy a levegő egészen szűk csatornán, gyakran spirantikus zörejtől kísérve hagyja el a szájüreget” (86). A légzési mechanizmusra vezeti vissza Fónagy a verslábak értelmezését: „A beszéd folyamán szüntelenül váltakozik a mellkasi és a gége alatti (subglottális) légnyomás, váltakozik az izmok feszültségi foka is. Kilégzéskor csökken a légnyomás, és elernyednek a mellkast tágító, emelő izmok, elernyed a rekeszizom is (a kilégzés éppen ezért alapjában véve passzív folyamat), s csökken a mellkasi és subglottális légnyomás. Ha az iktus³ a ritmusegység első elemére esik, az oldódás hamar következik be, ha az utolsó elemére esik azonban, akkor a ritmusegységen belül mindvégig fokozódik a feszültség. Ez lehet az oka annak, hogy az ereszkedő verslábak nagyobb nyugalmat sugároznak [...], az emelkedő verslábak pedig inkább olyan érzelmeket tükröznek, melyek fokozott innervációban nyilvánulnak meg (élénk

³ Az időmértékes versben egy vagy több szótagra kiterjedő nyomaték.

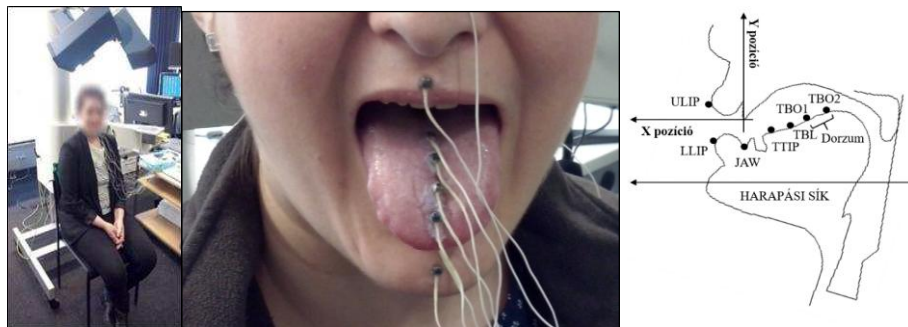
öröm, szerelmes nyugtalanság, harci készség és így tovább). Ezért társulhat a trocheus a kielégült, boldog szerelemhez vagy akár a nyugalmas remeteség képzetéhez” (132–133).

A színészi és előadóművészi hangzás volt az alapanyaga Fónagy Iván és Magdics Klára *A magyar beszéd dallama* című monográfiájának (1967), amely szintén említi képzési tulajdonságokat a különféle mondattípusok megvalósítása és az érzelemkifejezés kapcsán. A szerzők a változatok megjelenítésével egyfajta eszköztárat is bemutatnak a különféle hangzásélmények eléréséhez. A dallami mintázatokat kottákkal jelenítik meg, ami át is vezet bennünket az éneklés témaköréhez.

5.2. Az éneklés egyes artikulációs sajátosságai

Deme Andrea és munkatársai a magyar énekelt magánhangzókkal kapcsolatban végeztek vizsgálatot elektromágneses artikulográfiával (EMA). Ez a technológia az elektromágneses indukció elvét használja: a beszélő artikulációs szerveire rögzített apró szenzorok (tekercsek) helyzete egy egészségre nem ártalmas, oszcilláló elektromágneses térben válik pontosan követhetővé (7. ábra).

7. ábra: A Carstens Medizinelektronik GmbH 16 csatornás AG501 típusú elektromágneses artikulográfja és a beszélő elhelyezkedése felvétel közben (balra), a rögzített szenzorok egy lehetséges elhelyezkedése (középen), valamint a képzőszervek és a szenzorpozíciók sematikus rajza oldalnézeti keresztmetszetben (jobbra) (ULIP = *upper lip* 'felső ajak', LLIP = *lower lip* 'alsó ajak', JAW = áll, TTIP = *tongue tip* 'nyelvhegy', TBL = *tongue blade* 'nyelvparkány', TBO1/2 = *tongue body 1/2* 'nyelvtest' 1/2) (Deme et al., 2019: 212, Markó et al., 2017: 69)

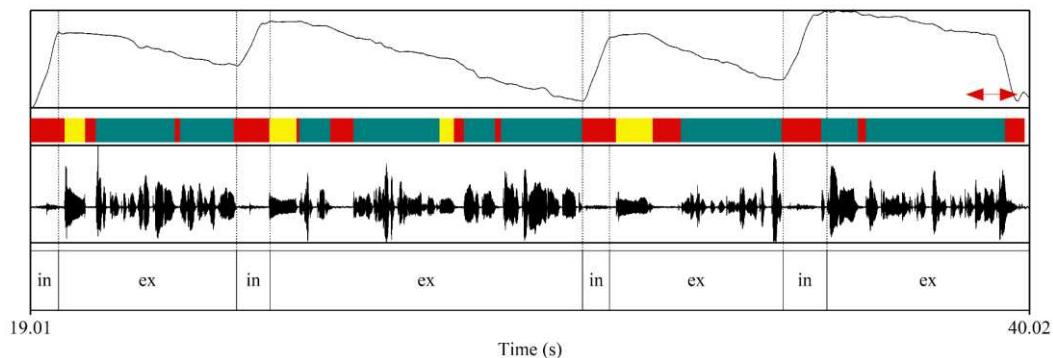
Deme és munkatársai 2016-ban publikált tanulmányukban egy magyar szoprán énekesnő produkcióját elemezték magas alaphfrekvencián, választ keresve arra a kérdésre, hogy az énekelt magánhangzók artikulációja miben tér el a beszélt nyelvi megvalósulástól. Az elemzés feltárta, hogy az énekes szisztematikusan módosította artikulációját: növelte az állkapocs nyitási szögét és lejjebb engedte a nyelvét, amint az éneklési alaphfrekvencia (f_0) elérte vagy meghaladta a normál beszédre jellemző első formáns (F_1) értékét. A nyelv hátsó részének lesüllyedése már e kritikus frekvencia alatt is megfigyelhető volt. Egy másik kutatásban (Deme et al., 2017) három magyar és három német szoprán énekesnő magánhangzó-produkciója alapján azt vizsgálták, hogy az anyanyelv magánhangzókészlete

befolyásolja-e a magas alaphfrekvencián alkalmazott artikulációs stratégiákat. Az adatok megerősítették a korábbi megfigyeléseket. Bár a kutatók szignifikáns egyéni különbségeket találtak abban, hogy az énekesnők mennyire tudták megőrizni a magánhangzók közötti artikulációs különbségeket, nem találtak egyértelmű bizonyítékot arra, hogy az alkalmazott stratégiák függjenek az anyanyelvtől.

6. A légzés vizsgálatának alkalmazott nyelvészeti aspektusai

A beszéd létrehozásához szükséges energiát a légzés szolgáltatja. A légzés időbeli ütemezése és mélysége több tényező függvénye. A beszédlégzés vizsgálata sporadikus előzményekre tekint vissza a magyar kutatásokban. Főnagynak a hangsúly artikulációs megvalósítására irányuló, fent említett, 1954-es vizsgálata után sokáig nincs tudomásunk a beszédlégzés vizsgálatáról. A 2020-as években Horváth Viktória és munkatársai kezdték újra el a beszédlégzés vizsgálatát pneumográfiával. A vizsgálathoz egy pántot kell a hason, egyet pedig a mellkason rögzíteni (lásd Heldner et al., 2019: 4, Figure 1). A 8. ábrán a légzés és a beszéd mintázatát látjuk: a felső rezgésképen az emelkedő szakaszok a belégzésnek felelnek meg, az ereszkedő szakaszok pedig a kilégzésnek; a piros kettősnyíl nevetést jelöl. A következő színes sávon a beszédszakaszok zöld, a néma szünetek barna, a kitöltött szünetek pedig sárga színnel látszanak. A második rezgésképen a beszéd, a címkéken pedig a légzés annotációja látható (ex = kilégzés, in = belégzés). Az eddigi hazai kutatások társalgás közbeni háttéracsatorna-jelzések légzésmintázatait elemezték (Dér et al., 2024; Horváth et al., 2025), ami a magyar társalgáskutatásban újszerű megközelítés.

8. ábra. A RespTrack légzésmérő eszközzel (Heldner et al., 2019; Columbi Computers AB) készült felvételtől (RTRecorder 5.46.1) nyert beszéd- és légzésminta

6. Zárszó

A magyarországi artikulációs kutatások közel 140 éves története során a tudományterület jelentős technikai és szemléletmódbeli fejlődésen ment keresztül. A 21. század második évtizedétől elérhető korszerű technikai felszereltség (például a nyelvultrahang és az elektromágneses artikulográfia) új távlatokat nyitott a beszédprodukció megismerésében. Az új módszertanok egyik legnagyobb előnye, hogy nemcsak statikus, hanem dinamikus vizsgálatok is végezhetők, aminek következtében az alap- és az alkalmazott kutatásokban is pontosabb képet kaphatunk az artikulációról.

Az artikulációs vizsgálatok eredményei ma már számos területen hasznosulnak. Didaktikai szempontból a kutatások rávilágítottak, hogy a hagyományos tankönyvi kategóriák és az egyéni artikulációs tapasztalat gyakran eltérnek, így a modern mérési adatok segíthetnek a nyelvtanítás módszertanának megújításában az első és második/többedik nyelv oktatásában egyaránt. A beszédterápia területén a biofeedback alkalmazása, különösen a nyelvultrahang segítségével, hatékonyabbá teszi a motoros-szenzoros beszédzavarok kezelését és a logopédiai munkát. A beszédtechnológiát tekintve a jövő egyik legígéretesebb iránya a némabeszéd-interfészek (SSI) és az agyi jeleket feldolgozó rendszerek (BCI) fejlesztése, amelyek hosszú távon jelentős társadalmi hozadékkal bírhatnak a beszédben akadályozott emberek kommunikációjának támogatásában.

Összegzésként megállapítható, hogy a hazai kutatások a statikus kvalitatív jelenségleírásoktól a dinamikus és kvantitatív elemzés és az egyéni variancia megértése felé mozdultak el. A folyamatban lévő projektek és a technológiai innovációk biztosítják, hogy az artikulációs fonetika eredményeinek hasznosulása a jövőben az alkalmazott nyelvészet egyik meghatározó és gyakorlatorientált területévé váljon.

Irodalom

- Adler-Bock, M., Bernhardt, B., Gick, B. & Bacsfalvi, P. (2007). The use of ultrasound in remediation of North American English /r/ in 2 Adolescents. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 16(2), 128–139.
- Antalné Szabó Ágnes & Raátz Judit (2010). *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 9. évfolyam számára*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Antalné Szabó Ágnes & Raátz Judit (2012). *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv az 5. évfolyam számára*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Arthur Frigyes Viktor & Csapó Tamás Gábor (2022). Deep learning alapú agyi jel feldolgozás és beszéd-szintézis előkészítő munkálatai. In Berend Gábor, Gosztolya Gábor & Vincze Veronika (szerk.), *XVIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2022)* (185–198). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet.
- Balassa József (1887). A magyar hangok képzése. Stomatoskopikus vizsgálódások alapján. *Nyelvtudományi Közlemények*, 21, 130–144.
- Bolla Kálmán (1971). A kontrasztív fonetikai vizsgálatok jelentősége a nyelvtanítás számára. In *Magyartanítás külföldön. Az 1971. szeptember 2–3-i lektori értekezlet anyagából. Kézirat. III.* (43–49). Budapest: Művelődésügyi Minisztérium – Nemzetközi Előkészítő Intézet.

- Bolla Kálmán (1978a). A magyar beszédhangok ajakartikulációjának kísérleti-fonetikai vizsgálata. *Magyar Fonetikai Füzetek*, 2, 31–50.
- Bolla Kálmán (1978b). A magyar beszédhangok képzési konfigurációinak meghatározása palato- és lingvografikus kísérletekkel. *Magyar Fonetikai Füzetek*, 2, 51–65.
- Bolla Kálmán (1980). Magyar hangalbum. *Magyar Fonetikai Füzetek*, 6, 5–169.
- Bolla, K. (1981a). *A conspectus of Russian speech sounds / Атлас звуков русской речи*. Budapest–Köln–Wien: Akadémiai Kiadó – Böhlau Verlag. (Slavistische Forschungen, Band 32.)
- Bolla Kálmán (1981b). A magyar hosszú mássalhangzók képzése. (Kinoröntgenografikus vizsgálat számítógéppel). *Magyar Fonetikai Füzetek*, 7, 7–55.
- Bolla Kálmán (1981c). A magyar magánhangzók és rövid mássalhangzók képzési sajátosságainak dinamikus kinoröntgenográfiai elemzése. *Magyar Fonetikai Füzetek*, 8, 5–62.
- Bolla Kálmán (1981d). Az amerikai angol beszédhangok atlasza. A beszédhangok artikulációs és akusztikus sajátosságai. *Magyar Fonetikai Füzetek* 9.
- Bolla Kálmán (1984). Egyetemes fonetikai hangszabvány? *Magyar Fonetikai Füzetek*, 13, 71–120.
- Bolla Kálmán (1985). A finn beszédhangok atlasza. A beszédhangok képzési és hangzási jellemzői. *Magyar Fonetikai Füzetek*, 14, 7–249.
- Bolla Kálmán (1995). *Magyar fonetikai atlasz. A szegmentális hangszerkezet elemei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bolla, K. & Földi, É. (1987). *A phonetic conspectus of Polish. The articulatory and acoustic features of Polish speech sounds*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 18.
- Bolla Kálmán & Kiss Gábor (1986). A hangszabvány magánhangzóinak számítógépes bemutatása. *Magyar Fonetikai Füzetek*, 15, 166–174.
- Bolla Kálmán & Valaczkai László (1986). *Német beszédhangok atlasza*. *Magyar Fonetikai Füzetek* 16.
- Cleland, J., Scobbie, J. M. & Wrench, A. A. (2015). Using ultrasound visual biofeedback to treat persistent primary speech sound disorders. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 29(8–10), 575–597.
- Csapó Tamás Gábor, Deme Andrea, Grácsi Tekla Etelka, Markó Alexandra & Varjasi Gergely (2017a). Szinkronizált beszéd- és nyelvultrahang-felvételek a SonoSpeech rendszerrel. In Vincze Veronika (szerk.), *XIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY2017)* (339–346). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet. Letöltés: <http://rgai.inf.u-szeged.hu/project/mszny2017/files/kotet.pdf>
- Csapó Tamás Gábor, Grósz Tamás, Tóth László & Markó Alexandra (2017b). Beszédszintézis ultrahangos artikulációs felvételekből mély neuronhálók segítségével. In Vincze Veronika (szerk.), *XIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2017)* (181–192). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet. Letöltés: <http://rgai.inf.u-szeged.hu/project/mszny2017/files/kotet.pdf>
- Csapó Tamás Gábor, Arthur Frigyes Viktor, Nagy Péter & Boncz Ádám (2023a). A beszéd artikulációs mozgásának predikciója agyi jel alapján - kezdeti eredmények. In: Berend Gábor, Gosztolya Gábor & Vincze Veronika (szerk.), *XIX. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY 2023)* (357–368). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Informatikai Intézet.
- Csapó, T. G., Arthur, F. V., Nagy, P. & Boncz, Á. (2023b). Towards ultrasound tongue image prediction from EEG during speech production. In *Proceedings of the 24th International Speech Communication Association, INTERSPEECH 2023* (1164–1168). Dublin: International Speech Communication Association (ISCA). doi: 10.21437/Interspeech.2023-40
- Csapó, T. G. & Xu, K. (2020). Quantification of transducer misalignment in ultrasound tongue imaging. *Proc. Interspeech 2020*. (3735–3739). doi: 10.21437/Interspeech.2020-1672
- Csapó, T. G., Zainkó, Cs., Tóth, L., Gosztolya, G. & Markó, A. (2020). Ultrasound-based articulatory-to-acoustic mapping with WaveGlow Speech synthesis. In: Meng, H., Xu, B. & Zheng, T. (eds.), *Proc. Interspeech 2020* (2727–2731). Sanghaj: International Speech Communication Association (ISCA).
- Csúry Bálint (1936). Szamosháti palatogrammok. *Nyelvtudományi Közlemények*, 50, 64–70.
- Davis, S. M. & Drichta, C. E. (1980). Biofeedback: Theory and application to speech pathology. In Lass, Norman J. (ed.) *Speech and Language*, 3, 283–308.

- Deme Andrea, Bartók Márton, Gráci Tekla Etelka, Csapó Tamás Gábor & Markó Alexandra (2019). A mondathangsúly hatása a magánhangzók megvalósulásának változatosságára. *Nyelvtudományi Közlemények*, 115, 199–232.
- Deme, A., Greisbach, R., Markó, A., Meier, M., Bartók, M., Jankovics, J. & Weidl, Zs. (2016). Tongue and jaw movements in high-pitched soprano singing: A case study. *Beszéd kutatás* 2016, 121–138.
- Deme, A., Greisbach, R., Meier, M., Bartók, M., Jankovics, J., Weidl, Zs. & Markó, A (2017). *Tongue and jaw articulation of soprano singers at high pitch in Hungarian and German*. Presentation at International Seminar on Speech Production. Tianjin, China, 16-19 October, 2017.
- Deme Andrea & Markó Alexandra (2022). Hangtani kategóriák és szájtéri orientáció, avagy tudjuk-e, hogy hol képezzük a beszédhangokat? In: Navracsis Judit & Bátyi Szilvia (szerk.), *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények I. Nyelvoktatás, nyelvsajátítás, nyelvhasználat, fonetika és fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés: https://mersz.hu/dokumentum/m1033nynyk1__214
- Denby, B., Schultz, T., Honda, K., Hueber, T., Gilbert, J. M. & Brumberg, J. S. (2010). Silent speech interfaces. *Speech Communication*, 52(4), 270–287. doi: 10.1016/j.specom.2009.08.002
- Dér, Cs. I., Horváth, V., Huszár, A. & Krepesz, V (2024). The relationship between breathing and backchannel responses in spontaneous conversations: Pilot study. *Meletes Gia Tin Elliniki Glossa / Studies in the Greek Language*, 43, 133–143.
- Fónagy, I. (1954). Über die Schallfülle der ungarischen Vokale (Ein Beitrag zur Kenntnis der Verhältnisse von Akzent und Schallfülle.) *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 4(3–4), 383–425.
- Fónagy Iván (1958). *A hangsúlyról*. (Nyelvtudományi Értekezések 18.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fónagy Iván (1959). *A költői nyelv hangtanából*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fónagy Iván (1963). Az érzelmek kifejező mozgása a gége szintjén. Röntgenografikus vizsgálatok. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 20, 206–216.
- Fónagy Iván & Magdics Klára (1967). *A magyar beszéd dallama*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gombocz Zoltán (1908). Magyar palatogrammok. *Nyelvtudományi Közlemények*, 38, 193–204.
- Gósy Mária (1976). A magyar beszédhangok ajakartikulációja. *Magyar Nyelvőr*, 100, 262–268.
- Gósy Mária (1982). Az élőbeszéd hibáiról. In: Bolla Kálmán (szerk.), *Fejezetek a magyar leíró hangtanból* (267–282). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gósy, M. (2023). On the history of palatography in Hungarian phonetics. *Journal of the International Phonetic Association*, 53(3), 682–693. doi: 10.1017/S0025100321000293
- Gósy Mária & Olasz Gábor (1985). A magyar kísérleti fonetika első évtizedei. *Nyelvtudományi Közlemények*, 87, 109–121.
- Gráci, T. E., Bóna, J., Csapó, T. G., Deme, A., Bartók, M. & Markó, A. (2018). *Medicational effect on acoustic and articulatory vowel and voice parameters in Young Onset Parkinson's Disease. Case study*. Presentation at the 17th International Clinical Phonetics and Linguistics Association Conference (ICPLA). St Julians, Malta, 2018. október 23–26.
- Gráci, T. E., Csapó, T. G., Bartók, M., Deme, A. & Markó, A. (2021). Articulatory and acoustic differentiation of /s/ and /ʃ/ in children's speech: longitudinal case studies. In: Bóna, J. (ed.), *(Dis)fluencies in children's speech*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Paper: m873dfics_33#m873dfics_33.
- Grétsy László & Szathmári István (szerk.) (1967). *Helyes kiejtés, szép magyar beszéd. Az egri kiejtési konferencia anyaga*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Havadi-Nagy Marian (2020a). A szabálytalan nyelésfunkció (myofunkcionális diszfunkció) klasszifikációs lehetőségei. In Fóris Ágota, Bölscei Andrea, Nádor Orsolya & Sólyom Réka (szerk.), *Nyelv, kultúra, identitás. V. Nyelvpedagógia, nyelvoktatás, nyelvsajátítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Letöltés: https://mersz.hu/dokumentum/m716nyki5nyny__30
- Havadi-Nagy Marian (2020b). Az atipikus nyelés és a beszédhangejtés vizsgálata palatográfiával gyermekeknél. In Várad Tamás (sorozatszerk.), Ludányi Zsófia & Gráci Tekla Etelka (szerk.), *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2020. XIV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia* (32–50). Budapest: Nyelvtudományi Intézet. doi: 10.18135/Alknyelvok.2020.14.3

- Havadi-Nagy Marian (2024). *Az orofaciális miofunkcionális diszfunkció és összefüggései a beszédhangejtéssel*. PhD-disszertáció. ELTE. doi: 10.15476/ELTE.2024.083
- Havadi-Nagy Marian & Deme Andrea (2021). Az orofaciális miofunkcionális diszfunkció és a nyelvlokkéses nyelés. In Markó Alexandra (szerk.), *Tanulmányok a beszédtudomány alkalmazásainak köréből* (115–145). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hegedűs Lajos (1931). Fonetikai tanulmányok. *Nyelvtudományi Közlemények*, 48, 266–273.
- Heldner, M., Włodarczak, M., Branderud, P. & Stark, J. (2019). The RespTrack system. In *1st International Seminar on the Foundations of Speech: BREATHING, PAUSING, AND THE VOICE, Sønderborg, Denmark, 1-3 December, 2019* (16–18).
- Horváth Viktória, Huszár Anna, Dér Csilla Ilona & Krepsz Valéria (2025). A légzés és a háttéracsatorna-jelzések kapcsolata társalgásokban. In Fogarasi Katalin, Ittész Dániel, Varga Éva Katalin & Vágási Tünde (szerk.), *Tudásmegosztás, információkezelés, alkalmazhatóság II. Nyelvi közvetítés és beszédkutatás* (42–47). Budapest: Akadémiai Kiadó. doi: 10.1556/9789636640989.5
- Kozma Endre (1974). Molnár József: A magyar beszédhangok atlasza Budapest, 1970. Tankönyvkiadó. 87 lap. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, X, 240–243.
- Markó Alexandra, Csapó Tamás Gábor, Deme Andrea, Grácsi Tekla Etelka, Varjasi Gergely (2017). A gyermeki artikuláció vizsgálata – Új lehetőségek a hazai kutatásban. In Bóna Judit (szerk.), *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban* (65–95). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Markó, A., Csapó, T. G., Bartók, M., Grácsi, T. E. & Deme, A. (2019a). Patterns of lingual CV coarticulation in Hungarian children’s speech: The case of stops. In Rose, R. L. & Eklund, R. (eds.), *Proceedings of DiSS 2019. The 9th Workshop on Disfluency in Spontaneous Speech ELTE Eötvös Loránd University Budapest, Hungary 12–13 September, 2019* (93–94). Budapest: ELTE Faculty of Humanities.
- Markó Alexandra, Csapó Tamás Gábor, Deme Andrea, Grácsi Tekla Etelka & Bartók Márton (2019b). Gyermkek lingvális artikulációjának variabilitása magánhangzós nyelvkontúrok alapján. In Bóna Judit & Horváth Viktória (szerk.), *Az anyanyelv-sajátítás folyamata hároméves kor után* (165–190). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Markó Alexandra, Csapó Tamás Gábor, Deme Andrea, Bartók Márton & Grácsi Tekla Etelka (2020). A magánhangzók lingvális képzési jegyeinek tanítása az artikulációs tapasztalat, a kutatási eredmények és az elméleti kategóriák tükrében. In Ludányi Zsófia, Jánk István & Domonkosi Ágnes (szerk.), *A nyelv perspektívája az oktatásban. Válogatás a PeLiKon2018 oktatásnyelvészeti konferencia előadásaiból* (71–82). Eger: EKE Líceum Kiadó. doi: 10.17048/Pelikon2018.2020.71
- Markó Alexandra, Grácsi Tekla Etelka, Juhász Kornélia & Deme Andrea (2024). Magyar artikulációs fonetikai kísérleti kutatások a kezdetektől napjainkig. *Nyelvtudományi Közlemények*, 120, 157–190.
- Miranda, L., Grácsi, T. E., Csapó, T. G., Deme, A., Juhász, K. & Markó, A. (2021). The Brazilian Portuguese lateral sounds produced by Hungarian learners of L2 Portuguese: An ultrasound tongue imaging study. In *5th International Conference “Approaches to Phonology and Phonetics” (APAP): Book of Abstracts* (30–32).
- Molnár József (1969). *A magyar beszédhangok atlasza*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Preston, J. L., Leece, M. C., McNamara, K. & Maas, E. (2017). Ultrasound biofeedback sample videos and practice data. ASHA journals. Fileset. Letöltés: https://asha.figshare.com/articles/Ultrasound_biofeedback_sample_videos_and_practice_data_Preston_et_al_2017_/5150119 (2020. október 27.)
- Stone, M. (2005). A guide to analysing tongue motion from ultrasound images. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 19(6–7), 455–501. doi: 10.1080/02699200500113558
- Stone, M. (2010). Laboratory techniques for investigating speech articulation. In Hardcastle, W. J., Laver, J. & Gibbon, F. E. (eds.), *The handbook of phonetic sciences* (9–38). Oxford: Willey-Blackwell.
- Szende Tamás (1969). A köznyelvi magyar ejtésnorma felé. *Nyelvtudományi Közlemények*, 71, 343–385.
- Szende Tamás (1974). A nyelv akadályképző szerepéről. (Palatográfiai mérések alapján.) *Nyelvtudományi Közlemények*, 76, 323–357.
- Techmer, F. (1889). Nachwort. *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft*, 5, 157.

- Zharkova, N. (2016). Ultrasound and acoustic analysis of sibilant fricatives in preadolescents and adults. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 139(5), 2342–2351. doi: 10.1121/1.4947046
- Zharkova, N., Gibbon, F. E. & Hardcastle, W. J. (2015). Quantifying lingual coarticulation using ultrasound imaging data collected with and without head stabilisation. *Clinical Linguistics and Phonetics*, 29, 249–265. doi: 10.3109/02699206.2015.1007528
- Zharkova, N., Hardcastle, W. J. & Gibbon, F. E. (2018). The dynamics of voiceless sibilant fricative production in children between 7 and 13 years old: An ultrasound and acoustic study. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 144, 1454–1466. doi: 10.1121/1.5053585
- Zharkova, N., Hewlett, N. & Hardcastle, W. J. (2012). An ultrasound study of lingual coarticulation in /sV/ syllables produced by adults and typically developing children. *Journal of the International Phonetic Association*, 42(2), 193–208. doi: 10.1017/S0025100312000060

ELTE Nyelvtudományi Kutatóközpont
varadi.tamas@nytud.hu
<https://orcid.org/0000-0001-5765-3908>

Váradi Tamás: Mit tudnak valójában a nagy nyelvmodellek?
Nyelvészeti kérdések az LLM-ek értelmezéséhez
Alkalmazott Nyelvtudomány, Különszám, 2026/1. szám, 144–162.
doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.K.2026.1.008>

Mit tudnak valójában a nagy nyelvmodellek? Nyelvészeti kérdések az LLM-ek értelmezéséhez

What do Large Language Models actually know? Linguistic questions for the interpretation of LLMs

The release of ChatGPT in late 2022 brought large language models (LLMs) to public prominence with remarkable speed. Although this phenomenal overnight success was due in large part to the system's impressive linguistic capabilities, these were all too quickly taken for granted as attention shifted toward using LLMs mostly as seemingly omniscient information systems. This paper does not address the general intelligence of such systems or their practical applications; instead, it focuses on a narrower question: how should their performance be interpreted from a linguistic perspective?

The paper argues that LLMs do not operate on traditional linguistic units such as morphemes, words, or explicit grammatical categories. Their input consists of statistically derived tokens, and their core learning task is next-token prediction. Their internal operation relies on distributed vector representations and attention-based relational processing rather than explicitly encoded symbolic rules. From this starting point, the paper asks what kind of linguistic knowledge may legitimately be attributed to such systems.

It is argued that traditional linguistic categories can often be recovered from model representations, but this does not in itself prove that such categories are explicitly present in the system. Rather, distributional learning may create stable patterns that can be interpreted in linguistic terms. This claim is illustrated with examples from syntax, semantics, and discourse. LLMs can handle many phenomena traditionally described in structural terms, including agreement, long-distance dependencies, context-sensitive meaning, anaphora, and discourse coherence.

At the same time, the paper emphasizes the limits of a purely distributional explanation. Meaning, reference, grounding, compositionality, systematic generalization, and interpretability remain open problems. The final part addresses the methodological difficulty of interpreting LLMs linguistically: unlike human speakers, these systems do not provide anything comparable to speaker intuitions. For this reason, the paper suggests that current empirical methods should be complemented by elicitation-based approaches analogous to those used in field linguistics. The conclusion is that if LLMs continue to display forms of linguistic behavior that, in human speakers, would count as evidence of substantial grammatical knowledge, this may require a reconsideration of some basic assumptions of theoretical linguistics.

Keywords: large language models; linguistic competence; distributional learning; neural representations; language interpretation

1. Bevezetés

Az utóbbi években a nagy nyelvmodellek (large language models, LLM-ek) nemcsak a mesterséges intelligencia kutatásának, hanem a szélesebb nyilvánosság figyelmének középpontjába is kerültek. (A mesterséges intelligencia és a neurális hálózatok történetéhez lásd Héja, 2024, 2026.). Az OpenAI által fejlesztett ChatGPT 2022 novemberi megjelenése rövid idő alatt példátlan felhasználói növekedést hozott: néhány hónapon belül több tízmillió, majd százmillió nagyságrendű felhasználói bázis alakult ki, ami jól mutatja, hogy a rendszer által kínált lehetőségek milyen gyorsan és széles körben ragadták meg a felhasználók fantáziáját, és mekkora lelkesedést váltott ki ez a „beszélő”, társalkodó rendszer.

A kezdeti benyomás az volt, hogy ezek a rendszerek elsősorban nyelvi feladatok — szövegalkotás, fordítás, összefoglalás — megoldásában nyújtanak új lehetőségeket. Rövid időn belül azonban világossá vált, hogy szerepük ennél jóval általánosabb. A nagy nyelvmodellek ma már nem csupán nyelvi alkalmazásokban jelennek meg, hanem olyan területeken is, amelyeknek közvetlenül semmi közük a nyelvhez — például orvosi képalkotásban vagy közlekedésirányításban –, mégis a természetes nyelv válik a rendszerek irányításának és használatának alapvető eszközévé.

Ebben az értelemben a természetes nyelv – különösen az angol – egyre inkább a különböző mesterséges intelligencia rendszerek közös „működési/működtési nyelvévé” válik: nemcsak a felhasználók kommunikálnak rajta keresztül a rendszerekkel, hanem a fejlesztők is ilyen módon irányítják és hangolják őket.

Az első eufória után az emberek viszonylag gyorsan napirendre tértek a ChatGPT és a gombamód szaporodó rivális modellek nyelvi teljesítménye felett. Ez részben abból fakadt, hogy ezeket a rendszereket nem csupán a fent említett nyelvi feladatokra kezdték használni, hanem egyfajta mindentudó társalgási asszisztenst láttak bennük, de olyan elvárásokat is megfogalmaztak velük szemben, mint a minden témára kiterjedő tárgyi tudás.

Ebben az összefüggésben váltak láthatóvá azok a problémák is, amelyeket ma „hallucinációként” emlegetünk, illetve a generált szövegekben megjelenő torzítások és előítéletek kérdése.

Ez a tanulmány kizárólag a nagy nyelvmodellek teljesítményének nyelvészeti értelmezésére vállalkozik. Nem a modellek általános mesterségesintelligencia-képességeivel és nem a gyakorlati alkalmazásokkal foglalkozik, a mögöttes technológia részleteit pedig csak annyiban érinti, amennyiben ez segíti a központi kérdés megértését: mit jelent az, hogy ezek a rendszerek „nyelvtudással” rendelkeznek?

A kiindulópont az a megfigyelés, hogy a nagy nyelvmodellek nyelvi teljesítménye sok tekintetben meggyőző. A kérdés azonban nem az, hogy mire

képesek nyelvileg, hanem az, hogy ez a teljesítmény hogyan értelmezhető nyelvészeti szempontból.

Mielőtt nekilátnánk az elemzésnek, fontos tisztázni, hogy nyelvészeti szempontból mi tekinthető releváns kérdésnek. A nagy nyelvmodellek teljesítményével kapcsolatban ugyanis számos olyan elvárás is megfogalmazódik, amelyek kívül esnek a nyelvtudás kérdésén.

Igaz ugyan, hogy a nyelvtudás és a világtudás szorosan összefonódik, azt azonban világosan kell látnunk, hogy a tárgyi tévedés, a félrevezetés vagy akár a hazugság nem nyelvtudás kérdése. A nyelvészet az ilyen jelenségekkel legfeljebb annyiban foglalkozik, hogy a beszédaktus-elmélet keretében meghatározza, milyen feltételek mellett tekinthető egy kijelentés például hazugságnak vagy ígéretnek.

Ebben az értelemben nyelvészeti szempontból félrevezető az a megfogalmazás is, hogy a mesterséges intelligencia „hazudik”. Hasonlóképpen, az olyan jelenségek, mint a durva vagy udvariatlan hangnem, nem a nyelvtudás szintjét minősítik.

Ezek a példák arra mutatnak rá, hogy különbséget kell tennünk a nyelvi viselkedés különböző aspektusai között. A továbbiakban a nyelvtudást a klasszikus értelemben vett nyelvi kompetenciával hozzuk összefüggésbe, és elválasztjuk azoktól a performatív vagy pragmatikai jelenségektől, amelyek – Chomsky terminológiájával élve – a nyelvi performancia körébe tartoznak.

2. A nagy nyelvmodellek működése mint nyelvészeti kiindulópont

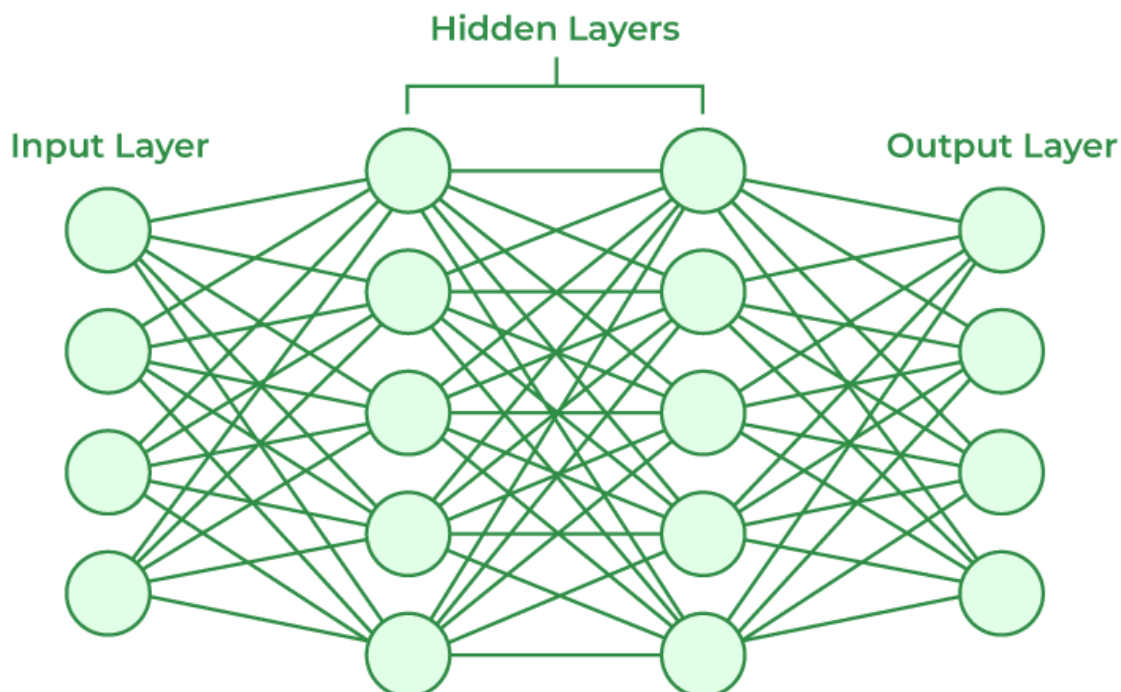
Ebben a fejezetben a nagy nyelvmodellek működésének néhány alapvető aspektusát tekintjük át. (A nagy nyelvmodellek működésének közérthető áttekintéséhez lásd Karpathy, 2025; magyar nyelven pedig Prószéky, 2024; Ligeti-Nagy, 2026; és Yang Zijian, 2026 munkáit.) A cél nem a technológiai részletek teljes körű ismertetése, hanem azoknak az elemeknek a kiemelése, amelyek nyelvészeti szempontból relevánsak, és amelyek nélkül a későbbi értelmezés nem lenne megalapozható.

Mielőtt rátérnénk a tanulási folyamat részleteire, érdemes nagyon vázlatosan megérteni, hogyan épül fel az a számítógépes rendszer, amellyel a nyelvmodellt előállítják.

A nagy nyelvmodellek neurális hálózatok: olyan számítási rendszerek, amelyek sok egymásra épülő rétegen keresztül alakítják át a bemenetet kimenetté.

A tanulás bemeneteként szolgáló nagyméretű szövegkorpusz tokenei a tanulás kezdetén nagy dimenziójú, valós számokat tartalmazó vektorokká alakulnak, és a továbbiakban a tanulás ezekkel a vektorokkal végzett átalakítások révén történik (1. ábra).

1. ábra. A neurális hálózat sematikus ábrája: a bemeneti szöveg reprezentációja több rejtett rétegen keresztül alakul át, amelyekben a modell fokozatosan megtanulja a nyelvi mintázatokat, végül pedig egy valószínűségi kimenetet ad a következő tokenre. (Forrás: W1)

Maga a hálózat nagyszámú mesterséges neuronból áll, amelyek rétegekbe szerveződve kapcsolódnak egymáshoz. A kapcsolatokhoz tartozó súlyok határozzák meg, hogy az egyes bemenetek milyen mértékben befolyásolják a további feldolgozást. A tanulás során ezek a – szintén vektorokból álló – súlyok módosulnak, és ennek eredményeként alakulnak át fokozatosan a tokenek vektorreprezentációi, és ezekben a reprezentációkban jelenik meg az, amit a modell „nyelvi tudásának” nevezhetünk.

2.1. A tanulási folyamat vázlatos áttekintése

A tanulás bemeneteként nagy méretű szövegtörzs szolgál, amelyet a rendszer először kisebb egységekre, úgynevezett tokenekre bont – ezek a feldolgozás alapegységei, amelyek nem esnek egybe a hagyományos nyelvi kategóriákkal, és amelyekről részletesebben a későbbiekben lesz szó.

A tanulási feladat rendkívül egyszerűen megfogalmazható: a rendszernek minden egyes lépésben azt kell megtanulnia, hogy egy adott szövegtörzs után melyik token következik a legnagyobb valószínűséggel.

A tanulás során a modell minden lépésben becslést ad arra, hogy az adott kontextus után az egyes tokenek milyen valószínűséggel következhetnek. Ezt az

előrejelzést összeveti a tényleges folytatással, majd a különbség alapján módosítja belső paramétereit annak érdekében, hogy a következő lépésben pontosabb becslést adjon.

A folyamat iteratív módon ismétlődik, és addig tart, amíg a modell megfelelő pontossággal képes a következő tokenek előrejelzésére.

2.2. A modell előtanítása

A nyers korpuszon végzett tanítás eredményét előtanított vagy alapmodellnek nevezzük. A tanulási feladat természetéből adódóan az ilyen modell „tudása” arra irányul, hogy a megelőző kontextus alapján a lehető legpontosabban megbecsülje a következő token valószínűségét, vagyis egy úgynevezett promptként adott indító szöveget folytasson.

Ebben az értelemben, némileg provokatív módon, indokolt úgy fogalmazni, hogy az alapmodell egyfajta „internet-szöveg szimulátor” (Karpathy, 2025): olyan rendszer, amely elsajátítja a tanulási adatokban rejlő, látens disztribúciós mintázatokat, és ezek alapján állít elő szövegfolytatásokat.

Fontos tisztán látnunk, hogyan értendő ebben az összefüggésben a szimuláció fogalma. A modell tanítása során nem az a cél, hogy a rendszer a tanító szövegeket szó szerint felidézzék. Valójában túltanulásnak hívják, és kifejezetten kerülendőnek tartják a fejlesztők, ha a rendszer csak a tanító korpusz szövegeit tanulja meg, mintegy változatlan formában megjegyezve azokat.

A tanulás célja ezzel szemben az, hogy a rendszer új szövegeket legyen képes előállítani, amelyek a tanító korpusz nyelvi sajátosságait tükrözik: hasonló mintázatokat követnek szintaktikai, szemantikai és stiláris szempontból. Ebben az értelemben beszélhetünk arról, hogy a modell „szimulálja” az interneten megjelenő szövegeket.

A szimuláció „szorossága” a modell használata során szabályozható. Az úgynevezett hőmérséklet paraméter beállításával befolyásolható, hogy a generált szöveg mennyire kövesse szorosan a tanult disztribúciós mintázatokat, illetve mennyire térjen el azoktól kreatívabb megoldások irányába.

2.3. Alapmodell és asszisztens modell

A betanított alapmodell már képes jól formált és koherens szövegek előállítására, de működése alapvetően szövegfolytatásra korlátozódik: egy adott promptból kiindulva generál további szöveget. Ez önmagában is jelentős előrelépést jelentett a korábbi nyelvfeldolgozó rendszerekhez képest, de használata korlátozott marad.

A modell nem arra van megtanítva, hogy a felhasználó utasításait hajtsa végre, például hogy egy szöveget összefoglaljon, vagy hogy konkrét kérdésekre válaszoljon, hanem minden esetben a bemenet legvalószínűbb folytatását állítja elő. Ennek következtében a válaszok gyakran nem illeszkednek a felhasználói

szándékhoz, vagy nem abban a formában jelennek meg, ahogyan azt egy interaktív rendszer esetében elvárnánk.

Ez a korlát vezetett ahhoz, hogy a modellek további tanítására volt szükség: olyan eljárások kidolgozására, amelyek révén a rendszer viselkedése jobban igazítható a felhasználói elvárásokhoz és a konkrét feladatokhoz.

2.4. Az alignment probléma

A fenti korlát általánosabban az úgynevezett alignment problémához vezet. Ennek lényege, hogy a modell tanulási célja – a következő token valószínűségének minél pontosabb becslése – nem esik egybe azzal, amit a felhasználó egy valódi asszisztentstől vár.

A felhasználó tipikusan nem pusztán szövegfolymtatást vár, hanem értelmes, releváns és a kommunikációs helyzethez illeszkedő választ. Az alapmodell azonban nem rendelkezik ilyen értelemben vett célokkal: működését kizárólag a tanulás során elsajátított disztribúciós mintázatok határozzák meg.

Ez a különbség azt eredményezi, hogy a modell viselkedése gyakran eltér a felhasználói szándéktól. Előfordulhat, hogy a válasz formailag helyes, de nem releváns; vagy éppen meggyőző, de tartalmilag pontatlan.

Az alignment probléma tehát nem egyszerűen technikai kérdés, hanem annak a következménye, hogy a tanulási cél és a használati cél nem azonos. A további fejlesztések célja éppen ennek az eltérésnek a csökkentése.

Technikailag itt sem jelenik meg gyökeresen új mechanizmus: továbbra is a 2.1. részben leírt tanulási eljárásról van szó, csak más típusú adatokon — párbeszédiken, instrukciókon és az ezekre adott válaszokon. Míg az alapmodell az interneten megjelenő szövegek folytmításait tanulja meg szimulálni, addig az asszisztensmodell emberi szakértők által előállított válaszmintákon tanul, és ebben az értelemben a szakértői válaszadás nyelvi és pragmatikai mintázatait sajátítja el.

Fontos hangsúlyozni: a modell nem válik szakértővé abban az értelemben, hogy explicit tudással rendelkezne, hanem példák alapján sajátít el válaszmintázatotkat. Ugyanakkor ezekből a párbeszédés adatokból olyan, hagyományosan pragmatikai jellegű tényezőket is megtanul kezelni, mint a regiszterek, stílusok vagy beszédaktusok.

2.5. Megerősítéses tanulás és preferenciák

A finomhangolás egy további lépése a megerősítéses tanulás emberi visszacsatolással (reinforcement learning from human feedback, RLHF), amely során a modell azt tanulja meg, hogy az emberek milyen válaszokat preferálnak. Ennek eredményeként a rendszer viselkedése nemcsak az asszisztensi mód

betanításához használt korpuszban megfigyelhető nyelvi mintázatokhoz, hanem az emberi értékelésekhez is igazodik.

Ez fontos következménnyel jár: a modell által generált válaszok nem pusztán valószínűségi alapon, hanem preferenciák szerint optimalizáltak. Jól definiált, zárt feladatokban az ilyen tanulási eljárások akár az emberi teljesítményt is meghaladhatják, mert a rendszer maga is ellenőrizni tudja, hogy helyes-e a megoldása – klasszikus példa erre a go. A nyitottabb nyelvi feladatok esetében azonban nem ez a helyzet: itt a reális cél nem valamiféle objektív optimum elérése, hanem az, hogy a modell válaszai minél jobban közelítsék az emberi preferenciákat.

2.6. Mi a modell és hogyan használjuk

A betanítás után előálló modell technikai értelemben egy rögzített állapot: egy nagyméretű paraméterhalmaz, amely vektorreprezentációk formájában kódolja a tanult mintázatokat. A nyelvi modell „tudása” ebben a paramétertérben testesül meg.

A nyelvi modell nem úgy működik, mint a hagyományos szoftverek, amelyek a programkódban előre meghatározott utasítások végrehajtásával oldanak meg konkrét feladatokat. A modell nem tartalmaz explicit módon megfogalmazott szabályokat vagy eljárásokat.

A használathoz a betanítás során meghatározott paramétereket egy neurális hálózatba kell betölteni, amely ezután minden egyes lépésben kiszámítja, hogy az adott bemenet alapján mely kimenetek a legvalószínűbbek. A működés ebben az értelemben hasonlít a tanulás során végzett számításokra, azzal a lényeges különbséggel, hogy ilyenkor a paraméterek már nem változnak.

Fontos hangsúlyozni, hogy a modell minden egyes használat során ehhez a rögzített állapothoz tér vissza. A rendszer nem halmoz fel tartós tudást a használat során: bár egy adott párbeszéden belül képes információkat „megjegyezni”, ezek a hatások nem épülnek be tartósan a modell paramétereibe.

3. Reprezentáció és nyelvi struktúra

A nagy nyelvmodellek megértésében kulcsszerepet játszik az a kérdés, hogy milyen egységekben és milyen formában reprezentálják a nyelvet. A technológiai megoldások ezen a ponton különösen élesen eltérnek a nyelvészet hagyományos fogalmaitól, és ez az eltérés alapvető következményekkel jár a későbbi értelmezésre nézve.

3.1. A tokenizáció mint alapvető reprezentációs döntés

A tokenizáció nem egyszerű előfeldolgozási lépés, hanem a modell szempontjából a nyelv alapegységeinek meghatározása. Mielőtt a tanulás

egyáltalán megkezdődne, eldől, hogy milyen egységek lesznek azok, amelyekkel a rendszer operálni fog. Ez a döntés nem pusztán technikai jellegű: nyelvészeti és nyelvfilozófiai szempontból is alapvető következményekkel jár.

A nyelvészet klasszikus leírása hierarchikus szerkezetet feltételez. A beszéd hangokból vagy betűkből épül fel, ezekből morfémák és szavak, majd nagyobb szerkezetek jönnek létre. A nyelv kettős artikulációja (Martinet, 1960) éppen abban áll, hogy egy véges számú, önmagában jelentéssel nem bíró elem kombinációjából potenciálisan végtelen számú jelentéssel bíró egység állítható elő.

A nagy nyelvmodellek esetében azonban a nyelv nem ilyen értelemben vett egységekre bomlik. A modell számára a nyelv egy egydimenziós szekvencia, amelynek elemei nem a nyelvészeti elemzés kategóriáiból származnak, hanem a feldolgozás hatékonyságának szempontjai szerint kerülnek kialakításra.

3.2. Byte-ok, szekvenciák és a tokenkészlet kialakulása

A nyers szöveg a modell számára kezdetben karaktersorozat, pontosabban byte-ok sorozata. Egy ilyen reprezentáció esetében a szekvencia minden egyes pontján 256 lehetséges karakter fordulhat elő, ami egy rendkívül hosszú és számítási szempontból nehezen kezelhető struktúrát eredményez.

A feldolgozás hatékonysága érdekében ezért a karaktereket statisztikai alapon összevonják. Az egyik elterjedt eljárás a byte pair encoding (BPE), amely iteratív módon egyesíti a leggyakrabban együtt előforduló elemeket (Sennrich et al., 2016). Először a leggyakoribb byte-párokból lesznek új egységek, majd ezek az egységek további összevonásokban vesznek részt: byte–byte, majd byte–token, végül token–token kombinációk hoznak létre új tokeneket.

Ez a folyamat addig folytatódik, amíg el nem érünk egy előre meghatározott szótárméretet, amely tipikusan több tízezer elemet tartalmaz. A folyamat során a szekvencia hossza csökken, miközben a szótár mérete nő: a modell egy kompromisszumot keres a feldolgozási hatékonyság és a reprezentáció részletessége között.

Ennek eredményeként a modell bemenete nem karakterek, és nem is szavak sorozata, hanem egy olyan tokenekből álló szekvencia, amely statisztikai alapon kialakított egységekből épül fel.

3.3. A tokenek nyelvészeti státusza

A létrejövő tokenek csak részben fedik le a nyelvészeti értelemben vett egységeket. Egyes tokenek valóban teljes szavakat reprezentálnak, mások szóelemeket, megint mások több szó részleteit vagy gyakori karakterkombinációkat. A tokenek tehát nem tekinthetők sem morfémáknak, sem szavaknak, sem más hagyományos nyelvi egységeknek.

Ez a megfigyelés önmagában még nem lenne különösebben problematikus. A kritikus pont az, hogy a modell kizárólag ezekkel az egységekkel dolgozik. A nyelv a rendszer számára nem más, mint tokenek sorozata, és minden további reprezentáció erre a szintre épül.

Ennek következtében a modell alapegységeinek jelentős része nem rendelkezik önálló, stabil jelentéssel. A tokenkészlet nagy hányada olyan egységekből áll, amelyek nem feleltethetők meg a nyelvészeti értelemben vett nyelvi jelnek, amelynek alakja és jelentése is van. Ha a modell mégis képes jelentéssel bíró egységeket vagy szerkezeteket kezelni, akkor ezek nem előfeltételek, hanem a tanulás során kialakuló emergens jelenségek.

Ez a pont különösen fontos a további érvelés szempontjából. A nyelvészeti elemzés hagyományosan olyan egységekből indul ki, mint a morféma és a szavak, amelyek jelentéssel bírnak. A nagy nyelvmodellek ezzel szemben olyan reprezentációból indulnak ki, amelyben az alapegységek jelentős része nem ilyen természetű. Ez felveti a kérdést, hogy milyen értelemben beszélhetünk egyáltalán nyelvi reprezentációról ezekben a rendszerekben.

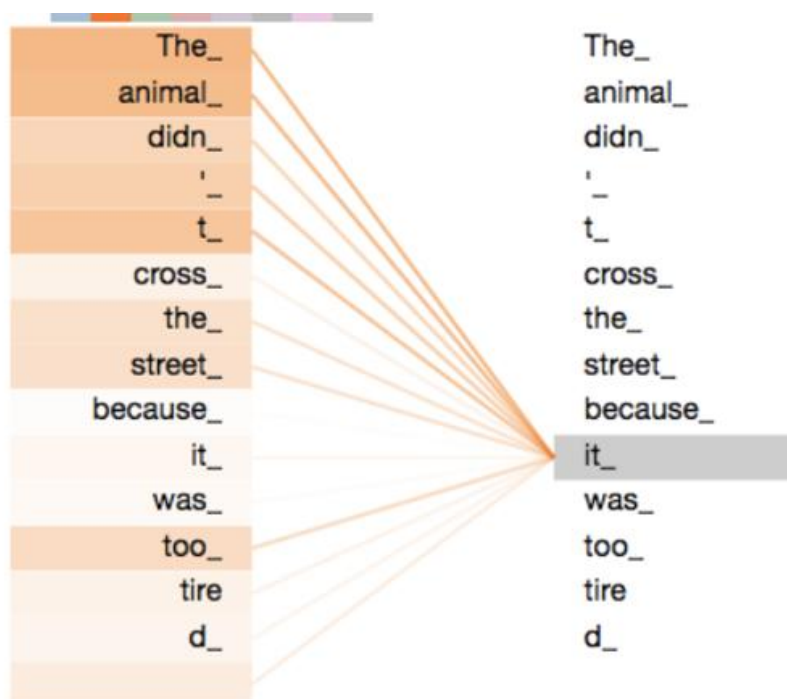
3.4. A figyelmi mechanizmus (attention) mint a relációk tanulásának helye

A fenti lépések után eljutunk ahhoz a ponthoz, ahol a modell működésének nyelvészeti szempontból talán legfontosabb eleme jelenik meg. Ha a tokenizáció meghatározza, hogy milyen egységekkel dolgozik a rendszer, akkor az attention mechanizmus határozza meg azt, hogy ezek között az egységek között milyen viszonyokat képes felismerni és kihasználni. Ebben az értelemben itt történik az, amit – bizonyos megszorításokkal – nyelvtanulásnak nevezhetünk.

A modell tanulási célja formálisan változatlanul egyszerű: a következő token előrejelzése. Ennek a feladatnak a sikeres megoldása azonban csak akkor lehetséges, ha a rendszer képes figyelembe venni, hogy az aktuális token milyen kapcsolatban áll a kontextus más elemeivel. Ezek a kapcsolatok nem korlátozódnak a közvetlen szomszédságra: gyakran távoli elemek között jönnek létre, és többféle reláció egyidejű kezelését igénylik.

Az attention mechanizmus éppen ezt teszi lehetővé. A modell minden feldolgozási lépésben súlyozza a kontextus különböző pontjait, és ezek alapján integrálja az információt. Így a feldolgozás nem lineáris értelemben történik, hanem relációs módon: a rendszer nem egyszerűen egymás után következő elemekkel dolgozik, hanem egy olyan hálózatot épít fel, amelyben a szekvencia különböző pontjai különböző mértékben hatnak egymásra (Vaswani et al., 2017).

2. ábra. Az attention mechanizmus működése egy példamondaton. Az „it” token reprezentációja a feldolgozás során a kontextus különböző elemeihez kapcsolódik. A súlyozott kapcsolatok mintázata azt mutatja, hogy a modell nem lineáris szekvenciaként, hanem relációs hálózatként dolgozza fel a szöveget. (Forrás: W2)

Ez a folyamat ráadásul dinamikus. A modell egymást követő rétegeiben a tokenekhez tartozó vektorreprezentációk folyamatosan módosulnak: új információk épülnek be, a korábbiak átértékelődnek, és a releváns kapcsolatok fokozatosan megerősödnek. Ennek eredményeként a reprezentáció egyre inkább a teljes kontextus által meghatározott állapotot tükrözi. A jelentés ebben az értelemben nem egyetlen lépésben jelenik meg, hanem a feldolgozás során, rétegről rétegre alakul ki.

Ezt a működést szemlélteti a 2. ábra, amely különböző attention-fejek mintázatait mutatja. Az ábrán jól látható, hogy egyes mechanizmusok inkább lokális kapcsolatokra érzékenyek, míg mások távolabbi elemek között hoznak létre összefüggéseket. A modell tehát nem egyetlen, jól elkülöníthető szerkezetet épít fel, hanem párhuzamosan többféle relációs mintázatot alakít ki, amelyek együtt teszik lehetővé a komplex nyelvi viselkedést.

A tanulás eredménye nem explicit szabályok formájában jelenik meg, hanem a tokenekhez tartozó vektorreprezentációkban. Ezek a reprezentációk nagy dimenziós, folytonos terekben helyezkednek el, és a különböző relációk hatására alakulnak. A modell tehát nem „tárolja” külön azt, hogy egy adott elem milyen

nyelvtani vagy szemantikai szerepet tölt be, hanem olyan reprezentációt hoz létre, amelyben ezek a különbségek implicit módon kódolódnak.

A fenti működés azt mutatja, hogy a nyelvi információ nem előre adott kategóriák formájában jelenik meg, hanem a feldolgozás során, relációk hálózataként alakul ki. A modell által létrehozott reprezentációk így nem közvetlenül feleltethetők meg a nyelvészet hagyományos egységeinek, hanem azok egy lehetséges, elosztott realizációjaként értelmezhetők. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy mit jelent egyáltalán „nyelvészeti kategóriákról” beszélni ezeknek a modelleknek az esetében, és hogy ezek a kategóriák a rendszer belső szerkezetének vagy inkább az elemzés módjának tulajdoníthatók-e.

4. Nyelvi reprezentáció és értelmezés az LLM-ekben

Az előző fejezetben láttuk, hogy a nagy nyelvmodellek működésének kulcsa a nyelvi relációk tanulása: a tokenek reprezentációja a feldolgozás során fokozatosan alakul ki a kontextushoz való kapcsolódások révén. Az attention mechanizmus lehetővé teszi, hogy a rendszer a szekvencia különböző pontjai között dinamikusán építsen ki kapcsolatokat, és ezek alapján módosítsa a reprezentációkat.

Ez a kép azonban önmagában még nem válaszolja meg azt a kérdést, amely nyelvészeti szempontból a legfontosabb: milyen természetű az a tudás, amely ezekben a reprezentációkban megjelenik?

4.1. Egy konkrét eset: koreferencia-feloldás

A kérdés megközelítéséhez érdemes egy egyszerű példát megvizsgálni. Tekintsük a 2. ábrában szereplő két mondatot:

The animal didn't cross the street because it was too tired.

The animal didn't cross the street because it was too wide.

Az „it” névmás értelmezése nem triviális: a mondat több lehetséges referenst is tartalmaz, és a helyes értelmezés a kontextus finom különbségeitől függ, például a „tired” és a „wide” jelzők eltérő szelekciós korlátaiból adódóan.

A modell nem egyetlen lépésben „dönt” a koreferenciáról. A modell tanításának korai szakaszában az „it” reprezentációja még alig különbözik más elemekétől. A későbbi rétegekben azonban fokozatosan erősödnek azok a kapcsolatok, amelyek a releváns kontextuselemekhez kötik. A reprezentáció így egyre inkább összhangba kerül azzal az értelmezéssel, amely a teljes mondat alapján a legvalószínűbb.

Ez a folyamat jól mutatja, hogy a modell működése nem diszkrét döntések sorozata, hanem folyamatos reprezentációk dinamikus átalakulása. A „jelentés”

ebben az értelemben nem egy előre adott tulajdonság, hanem a kontextus által formált állapot. Ez a megfigyelés közvetlenül felveti a következő kérdést: vajon ez a viselkedés egy mögöttes, szimbolikus szerkezet következménye, vagy elegendő hozzá a disztribúciós információ ilyen típusú feldolgozása?

4.2. Mit jelent itt a „tudás”?

A fenti példa alapján könnyen megfogalmazható az a benyomás, hogy a modell „tudja”, hogy az ‘it’ token névmásként viselkedik. Ez a megfogalmazás azonban többértelmű, és könnyen félrevezető lehet.

Amikor ilyen állításokat teszünk, valójában két különböző dolgot állíthatunk: a modell reprezentációi tartalmaznak olyan információt, amely alapján a helyes értelmezés előállítható;

a modell explicit módon reprezentálja azokat a kategóriákat és szabályokat, amelyekkel ezt az értelmezést a nyelvészeti leírja.

A két állítás nem ekvivalens. Az empirikus eredmények az elsőt erősen alátámasztják, a másodikat viszont nem igazolják egyértelműen.

4.3. Mit mutatnak a vizsgálati módszerek?

A modellek belső reprezentációinak vizsgálatára az egyik legelterjedtebb módszer az úgynevezett szondázás (probing). Ennek lényege, hogy a modellt változatlanul hagyva egy egyszerű, külső modellt illesztünk a belső reprezentációkra, amely egy adott tulajdonságot – például szófaji kategóriát vagy szintaktikai szerepet – képes előre jelezni, és amelynek teljesítménye alapján következtethetünk arra, hogy az információ mennyire van jelen a reprezentációkban.

Ha ez az egyszerű modell, a szonda, jól teljesít, az arra utal, hogy az adott információ valamilyen formában jelen van a reprezentációban. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez a módszer nem azt mutatja meg, hogy a modell ténylegesen használja-e ezt az információt, hanem azt, hogy az mennyire könnyen nyerhető ki (Belinkov et al., 2017; Hewitt & Manning, 2019).

Ez a különbség alapvető. A szondázás eredményei azt mutatják, hogy a modellek reprezentációi gazdagok és strukturáltak, de nem döntenek el azt a kérdést, hogy ezek a struktúrák a rendszer belső működésének részei-e, vagy inkább az elemzés során konstruált leírások.

4.4. Disztribúciós tanulás és/vagy szimbolikus reprezentáció?

Ezzel eljutunk a jelen tanulmány központi elméleti kérdéséhez.

A klasszikus nyelvészeti megközelítés szerint a nyelv diszkrét szimbolikus kategóriák és szabályok rendszere. A disztribúciós megközelítés ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a nyelvi jelenségek a használat mintázataiból vezethetők le (Harris, 1954; Firth, 1957).

A nagy nyelvmodellek viselkedése mindkét értelmezést látszólag alátámasztja. Egyfelől képesek olyan műveletekre, amelyek szimbolikus jellegűeknek tűnnek: például referenciák követésére vagy strukturális összefüggések kezelésére. Másfelől azonban működésük alapja egyértelműen disztribúciós: a tanulás során kizárólag a tokenek együttesfordulási mintázatait használják.

A jelenlegi eredmények alapján úgy tűnik, hogy a modellek reprezentációiból viszonylag egyszerű leképezésekkel visszanyerhetők a hagyományos nyelvészeti kategóriák. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek a kategóriák explicit módon jelen lennének a rendszerben. Inkább arról lehet szó, hogy a disztribúciós tanulás olyan reprezentációs teret hoz létre, amelyben stabil mintázatok jelennek meg, amelyek hagyományos nyelvészeti kategóriákként és szerkezetekként értelmezhetők (vö. Rigotti et al., 2013).

Ez a megfigyelés több fontos következménnyel jár. Egyrészt arra utal, hogy a nyelvészeti kategóriák nem feltétlenül a rendszer alapegységei, hanem olyan leíró konstrukciók, amelyek bizonyos szinten jól megragadják a viselkedést. Másrészt felveti annak a lehetőségét, hogy a szabályszerűnek tűnő nyelvi jelenségek részben disztribúciós alapokon is rekonstruálhatók. Ugyanakkor a kérdés nyitva marad: nem egyértelmű, hogy a modell működése kimeríti-e mindazt, amit a nyelvészet a nyelvről állít, vagy csak annak bizonyos aspektusait ragadja meg.

A kérdés így pontosabban az, hogy a nyelvészeti kategóriák a modell működésének belső elemei-e, vagy olyan mintázatok, amelyeket a disztribúciós reprezentációból utólag azonosítunk, azaz mi vetítjük rá őket a modell viselkedésére.

Ez a kérdés egyszerre empirikus és elméleti. Empirikus abban az értelemben, hogy a modellek viselkedése vizsgálható és mérhető. Elméleti pedig abban, hogy a kapott eredmények értelmezése nem független attól a fogalmi kerettől, amelyben a nyelvet leírjuk.

A fenti kérdés nem csupán módszertani természetű, hanem közvetlen következményekkel jár arra nézve is, hogyan értelmezzük a nyelvi struktúrát ezekben a rendszerekben. A következőkben ezt a kérdést a disztribúciós mintázatok és a nyelvi szerkezet viszonyának szempontjából vizsgáljuk meg.

5. Disztribúciós mintázatok és nyelvi struktúra

Az előző fejezetben megfogalmazott állítás – miszerint a nyelvi kompetencia jelentős része disztribúciós információból modellezhető – csak akkor tartható fenn, ha meg tudjuk mutatni, hogy ez az információ valóban képes olyan jelenségek kezelésére, amelyeket a nyelvészet hagyományosan strukturális vagy szabályalapú kategóriákban ír le. A kérdés tehát nem az, hogy a modellek *működnek-e*, hanem az, hogy mit magyaráz meg a működésükből fakadó reprezentáció.

5.1. Szintaktikai jelenségek

A nyelvészeti irodalomban a szintaxis gyakran a szabályalapú leírás egyik legfontosabb terepe. Egyeztetés, beágyazottság, hosszú távú függőségek – ezek mind olyan jelenségek, amelyek látszólag explicit szerkezeti reprezentációkat feltételeznek.

A nagy nyelvmodellek azonban számos esetben képesek ezeknek a jelenségeknek a kezelésére anélkül, hogy explicit módon reprezentálnák a szerkezetet. Például helyesen kezelik az alany–állítmány egyeztetést még olyan mondatokban is, ahol az egyeztetési viszonyt zavaró, közbeékelődő elemek nehezítik. Hasonlóképpen képesek kezelni a beágyazott szerkezeteket és a hosszú távú dependenciákat.

Ezek a képességek összhangban állnak a transzformer architektúra működésével, amely lehetővé teszi, hogy a modell a szekvencia különböző pontjai között fennálló relációkat figyelembe vegye. A self-attention mechanizmus révén a rendszer nem lokális szabályokat alkalmaz, hanem dinamikusan súlyozza a kontextus elemei közötti kapcsolatokat.

A kulcskérdés itt az, hogy ezek a relációk mennyiben tekinthetők a hagyományos értelemben vett szintaktikai struktúrák megfelelőinek. Bár a modell nem épít explicit fákat vagy kategóriákat, viselkedése sok esetben kompatibilis az ilyen struktúrák jelenlétével.

5.2. Szemantikai viszonyok

A disztribúciós megközelítés ereje talán a szemantikában mutatkozik meg a legvilágosabban. A word2vec típusú modellek már korán megmutatták, hogy a szavak jelentése részben megragadható a kontextusok hasonlósága révén: a hasonló jelentésű szavak a vektortérben egymáshoz közel helyezkednek el, és bizonyos relációk — például analógiák — vektorműveletekkel is leírhatók (Mikolov et al., 2013).

A nagy nyelvmodellek ezt az elképzelést kiterjesztik kontextusfüggő reprezentációkra. Egy szó jelentése nem egyetlen fix vektor, hanem a konkrét kontextus függvényében alakul. Ez lehetővé teszi például a poliszémia kezelését, valamint finomabb szemantikai különbségek megragadását.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szakirodalomban nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy ezek a reprezentációk explicit definíciókat vagy fogalmi struktúrákat tartalmazzanak.

A jelentés ebben a megközelítésben nem önálló, előre adott tulajdonságként jelenik meg, hanem a tokenek közötti relációk mintázataiban ragadható meg. Ez a megközelítés illeszkedik Ludwig Wittgenstein késői filozófiájához és a disztribúciós szemantika klasszikus téziséhez (Harris, 1954; Firth, 1957).

5.3. Diskurzus és koherencia

A nyelvi kompetencia nem merül ki a mondat szintű jelenségekben. A szövegkoherencia, az anafora kezelése vagy a tematikus folytonosság fenntartása olyan képességek, amelyek hagyományosan magasabb szintű reprezentációkat feltételeznek.

A nagy nyelvmodellek e tekintetben meglepően jól teljesítenek. Képesek követni a referenciákat több mondaton keresztül, fenntartani egy diskurzus témáját, és koherens válaszokat adni komplex kérdésekre, ami arra utal, hogy a modell reprezentációi nem korlátozódnak lokális mintázatokra. Technikailag a modell a nyelvet tokenek egydimenziós szekvenciájaként kezeli, ahol szóközök természetesen vannak, de mondathatárt jelölő tokenek nincsenek. A szekvencia hosszát az aktuális bemeneti szekvencia mérete szabja meg, és amelyet a modell maximális kontextusablaka felülről korlátoz. A mai rendszerekben a kontextusablak általában több tízezer tokenre terjed ki. A diskurzus szintű koherencia technológiai feltétele tehát eleve adott: a modell számára a kontextus nem mondatok elkülönült sorozata, hanem egyetlen, egymással sűrű relációban álló tokenlánc.

5.4. Mit magyaráz a disztribúció?

A fenti példák alapján egy fontos következtetés adódik. A modellek nem explicit szabályok alkalmazásával kezelik a nyelvi jelenségeket, hanem a korábban látott szövegekből elsajátított valószínűségi mintázatok révén. Ezek a disztribúciós mintázatok olyan felszíni nyelvi jelenségekhez vezetnek, amelyeket a nyelvészeti leírás strukturális összefüggésekkel ír le.

A szintaktikai, szemantikai és diskurzusszintű példák egyaránt arra utalnak, hogy a disztribúciós tanulás nem pusztán lokális vagy felszíni szabályszerűségek rögzítésére képes. A modellek olyan relációs mintázatokot sajátítanak el, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy többféle nyelvi szinten is koherens és sok esetben szabályok által vezéreltnek látszó nyelvi megnyilatkozásokat hozzanak létre.

A disztribúciós megközelítés erős empirikus teljesítménye nem jelenti azt, hogy önmagában teljes magyarázatot adna a nyelvi viselkedés minden aspektusára. A jelentés és referencialitás problémája, a világba ágyazottság hiánya, és a reprezentációk interpretálhatóságának nehézségei továbbra is nyitott kérdések maradnak. Az sem világos, hogy az LLM-ek a jelentést valóban kompozicionálisan kezelik-e, illetve hogy nyelvi tudásukat valóban szisztematikusan tudják-e kiterjeszteni új esetekre, vagy pedig ezekben a feladatokban is főként a tanult disztribúciós mintázatokra támaszkodnak. Ezek az ellenérvek nem feltétlenül azt mutatják, hogy a disztribúciós megközelítés téves, hanem inkább azt, hogy nem teljes: a nyelv bizonyos aspektusai további magyarázatot igényelnek. Ebben az értelemben a nagy nyelvmodellek nem végső

választ adnak, hanem empirikus tesztetként segítenek feltárni, hogy a nyelvi viselkedés mely aspektusai magyarázhatók pusztán a használati mintázatok alapján, és melyek igényelnek további elméleti eszközöket.

6. Módszertani nehézségek az LLM-ek nyelvészeti értelmezésében

A nagy nyelvmodellek nyelvészeti értelmezésének egyik sajátos nehézsége ugyanakkor az, hogy esetükben nem áll rendelkezésünkre az a fajta hozzáférés, amely az emberi nyelv vizsgálatában – minden korlátja ellenére – mégis fontos szerepet játszik. Az emberi nyelv értelmezésében a beszélői intuíció, bármennyire fuzzy, fokozatos és részben idioszinkratikus is, mégiscsak valamilyen közvetlen támpontot nyújt ahhoz, hogy a megfigyelhető nyelvi viselkedés mögött milyen grammatikai tudást, kategóriákat vagy megszorításokat feltételezzünk. Ez a hozzáférés nem problémamentes, de létezik, és a nyelvészeti hagyomány jelentős része épít rá. (Chomsky, 1965)

Az LLM-ek esetében azonban semmi hasonló feltáró eszközünk nincs. Nem férünk hozzá a rendszer esetleges, az emberi beszélői intuícióhoz hasonlítható belső állapotaihoz, és az általa adott válaszokat sem kezelhetjük ugyanabban az értelemben introspektív ítéletekként, mint az emberi beszélők megnyilatkozásait.

Éppen ezért az értelmezés során könnyen belecsúszunk abba, hogy a rendszerre a saját értelmezési sémáinkat vetítjük rá. Azt keressük, hogy hol vannak benne a szófaji kategóriák, a szimbolikus jegyek, a szabályok vagy a nyelvészeti címkék; vagyis ugyanazokat az objektumokat próbáljuk „megtalálni” a rendszer belsejében, amelyeket a leírás során mi magunk használunk. Ezt a késztetést könnyű megérteni: a nyelvészeti és NLP-s beidegződések szinte óhatatlanul ebbe az irányba tolnak bennünket. Módszertanilag azonban ez értelmezési csapda. Nem arról van szó, hogy bárki tudatosan introspekcióval akarná vizsgálni az LLM-eket; a probléma inkább az, hogy az értelmezés során hallgatólagosan mégis ezt a mintát követjük, és antropomorfizáló módon olyan belső nyelvi tárgyakat keresünk, amelyek létezésére nincs közvetlen bizonyítékunk. Ez a csapda közvetlenül összefügg azzal a korábban tárgyalt jelenséggel is, amikor a modell viselkedéséből túl gyorsan következtetünk a nyelvészeti kategóriák tényleges belső jelenlétére.

Ebből következően célszerű lehet az LLM-ek nyelvészeti kutatásában a jelenleg alkalmazott empirikus eljárásokat – például a probingot és a nyelvészeti benchmarkok használatát (Belinkov et al., 2017; Hewitt & Manning, 2019) – olyan módszerekkel is kiegészíteni, amelyek közelebb állnak a terepmunkán alapuló nyelvészet gyakorlatához. A field linguistics klasszikus helyzete éppen az, hogy a kutató nem fér hozzá közvetlenül a vizsgált rendszer belső szerkezetéhez, hanem gondosan megtervezett elicitációs technikákkal, minimálpárokkal, kontextusmanipulációval, célzott kérdéssel és kontrollált

viselkedési próbákkal próbálja feltárni, hogy milyen általánosítások, oppozíciók és megszorítások tulajdoníthatók neki. Az LLM-ek esetében is valami ilyesmire volna szükség: nem belső címkék és explicit szimbolikus objektumok keresésére, hanem olyan rafinált elicitációs eljárásokra, amelyekből a rendszer outputja alapján következtethetünk arra, milyen nyelvészeti tudást tulajdoníthatunk neki.

Ez a javaslat ugyanakkor nem jelentene ontológiai elköteleződést. Nem kellene azt állítanunk, hogy a nyelvészeti leírásban használt konstruktumok – kategóriák, szabályok, szimbolikus reprezentációk – ténylegesen léteznek az LLM-ekben. A jelenlegi ismereteink alapján inkább az óvatosság indokolt ezen a ponton. Ugyanakkor az elicitációs vizsgálatok alapján nagyon is megalapozott lehet olyan állításokat tenni, hogy a rendszer viselkedése egy adott jelenség tekintetében megfelel annak, amit emberi beszélő esetében a szóban forgó nyelvészeti tudás birtoklásának tekintenénk. Más szóval: nem azt állítanánk, hogy a modellben „van” egy adott szabály vagy kategória, hanem azt, hogy olyan outputot produkál, amelyet emberi nyelvhasználó esetében ennek bizonyítékeként értelmeznénk.

Ebben az értelemben az elicitációs megközelítés nem a nyelvészeti fogalmak elvetését jelentené, hanem éppen ellenkezőleg: továbbra is ezek a részben introspekcióra épülő, illetve azzal validált fogalmak, kategóriák és elméleti struktúrák adnák a vizsgálat leíró keretét. A különbség az volna, hogy ezeket nem a rendszer belső ontológiájának elemeiként kezelnénk, hanem elemzési eszközként, amelyek segítségével viselkedési alapon lehet megállapítani, milyen tudást tulajdoníthatunk neki. Ez a módszertani fegyelem talán segíthetne abban, hogy az LLM-eket ne emberi beszélőként „olvassuk”, és ne is klasszikus szimbolikus rendszerként próbáljuk megfejteni, hanem olyan nyelvi ágensekként vizsgáljuk, amelyek meggyőző teljesítményt nyújtanak, miközben belső működésük ontológiai státusza továbbra is nyitott kérdés marad.

Az LLM-ek értelmezésének egy további kérdése az, hogy tulajdonképpen mit modelleznek a nagy nyelvmodellek. Bár nyelvi viselkedésük sok esetben közel áll az emberi nyelvhasználathoz, nem magától értetődő, hogy ebből milyen típusú modellkövetkeztetések vonhatók le. Kérdés, hogy ezek a rendszerek kizárólag a nyelvi performancia modelljeiként értelmezhetők-e, vagy a klasszikus értelemben vett kompetencia, illetve a langue szintjén is relevánsak lehetnek. Hasonlóképpen nyitott kérdés az is, hogy a nyelvmodellek inkább a mentális reprezentációk, vagy az ezeket megvalósító neurális folyamatok modelljeiként foghatók-e fel. A jelenlegi empirikus evidenciák alapján mindenesetre megalapozottabbnak tűnik őket a nyelvi performancia modelljeiként értelmezni, míg a nyelvi kompetencia modelljeként való értelmezés egyelőre spekulatívabb.

7. Konklúzió

A nagy nyelvmodellek nyelvi teljesítménye ma már nem szorul különösebb bizonyításra: több nyelven – így magyarul is – képesek jól formált, koherens és pragmatikailag adekvát szövegek előállítására. Teljesítményük ráadásul messze nem korlátozódik a mondatok grammatikai helyességére: sok esetben stílusban is adekvát szövegeket hoznak létre, érzékenyek a beszédhelyzetre, képesek igazodni a kommunikációs szerepekhez, sőt akár a megszólalók feltételezett karakteréhez, életkorához vagy társadalmi helyzetéhez is. Ezek a jelenségek részben már túl is mutatnak a nyelvészet klasszikus fókuszán, és éppen ezért még inkább figyelemre méltó, hogy egy disztribúciós tanulásra épülő rendszer ilyen gazdag nyelvi viselkedést képes produkálni.

Ha az LLM-ek nyelvi teljesítménye eléri vagy megközelíti azt a szintet, amit emberi beszélők esetében a mentális grammatika működésének tulajdonítanánk, akkor ennek már túl kell mutatnia maguknak a modelleknek a leírásán. Ebben az esetben nemcsak az válik kérdéssé, hogy mit tulajdoníthatunk az LLM-eknek, hanem az is, hogy nem szükséges-e felülvizsgálat alá venni az elméleti nyelvészet néhány alapvető kiindulópontját. Ide tartozhat a disztribúciós megközelítés érvényének újraértékelése, a nyelv tanulhatóságáról alkotott elképzeléseink pontosítása, valamint a nyelvészeti kategóriák és magyarázó konstrukciók státuszának újragondolása. Más szóval: ha a disztribúciós tanulásra épülő rendszerek olyan nyelvi megnyilatkozásokat mutatnak, amelyeket emberi beszélők esetében a mentális grammatika bizonyítékának tekintenénk, akkor ez szükségképpen felveti az elméleti nyelvészet néhány alapvetésének felülvizsgálatát.

Ebben az értelemben a nagy nyelvmodellek nemcsak új nyelvtechnológiai eszközök, hanem a nyelvészeti gondolkodás számára is új kihívást jelentenek.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány nyelvi és alaki megformálásában igénybe vettem a ChatGPT (5.4 thinking model) (W3) segítségét. A végleges szövegért, annak tartalmáért és az esetlegesen fennmaradó hibákért természetesen teljes mértékben én vállalom felelősséget.

Irodalom

- Belinkov, Y., Durrani, N., Dalvi, F., Sajjad, H. & Glass, J. (2017). What do neural machine translation models learn about morphology? In *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Volume 1: Long Papers) (861–872). Vancouver, Canada: Association for Computational Linguistics. doi:10.18653/v1/P17-1080. Letöltés: <https://aclanthology.org/P17-1080/>
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Firth, J. R. (1957). A synopsis of linguistic theory, 1930–1955. In *Philological Society (szerk.), Studies in linguistic analysis* (1–32). Oxford: Blackwell.
- Harris, Z. S. (1954). Distributional structure. *Word*, 10(2–3), 146–162. doi:10.1080/00437956.1954.11659520
- Hewitt, J. & Manning, C. D. (2019). A structural probe for finding syntax in word representations. In *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*, Volume 1 (Long and Short Papers) (4129–4138). Minneapolis, Minnesota: Association for Computational Linguistics. doi:10.18653/v1/N19-1419. Letöltés: <https://aclanthology.org/N19-1419/>
- Héja Enikő (2024). A ChatGPT története. *Magyar Tudomány*, 185(6), 815–828. doi:10.1556/2065.185.2024.6.11 (Letöltés: <https://www.youtube.com/watch?v=7xTGNNLPyMI>)
- Héja Enikő (2026). A mesterséges intelligencia története. *IPM Magazin*, 2026(1), 1–15.
- Karpathy, A. (2025). *Deep dive into LLMs like ChatGPT*. (Letöltés: <https://www.youtube.com/watch?v=7xTGNNLPyMI>)
- Ligeti-Nagy Noémi (2026). Lehull a lepel. *IPM Magazin*, 2026(1), 20–23.
- Martinet, A. (1960). *Elements of general linguistics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mikolov, T., Chen, K., Corrado, G. & Dean, J. (2013). *Efficient estimation of word representations in vector space*. Letöltés: <https://arxiv.org/abs/1301.3781>
- Prószéky Gábor (2024). *Magyar nyelvtechnológiai eredmények a mesterséges intelligencia korában*. – Prószéky Gábor közgyűlési díszelőadása videón. Letöltés: <https://mta.hu/kozgyules2024/magyar-nyelvtechnologiai-eredmenyek-a-mesterseges-intelligencia-koraban-proszeky-gabor-kozgyulesi-diszeloadasa-videon-113663>
- Rigotti, M., Barak, O., Warden, M. R., Wang, X.-J., Daw, N. D., Miller, E. K. & Fusi, S. (2013). The importance of mixed selectivity in complex cognitive tasks. *Nature*, 497(7451), 585–590. doi:10.1038/nature12160. Letöltés: https://www.cns.nyu.edu/wanglab/publications/pdf/rigotti_2013.pdf
- Sennrich, R., Haddow, B. & Birch, A. (2016). Neural machine translation of rare words with subword units. In *Proceedings of the 54th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Volume 1: Long Papers) (1715–1725). Berlin, Germany: Association for Computational Linguistics. doi:10.18653/v1/P16-1162. Letöltés: <https://aclanthology.org/P16-1162/>
- Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., Kaiser, Ł. & Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 30, 5998–6008. (Letöltés: <https://arxiv.org/html/1706.03762v7>)
- Yang Zijian Győző (2026). Szövegből számok. *IPM Magazin*, 2026(1), 24–28.

Források

- W1 = <https://tinyurl.com/3d2e5knd>
 W2 = <https://jalammar.github.io/illustrated-transformer>
 W3 = ChatGPT Desktop verzió 2026, 5.4 thinking modell

**Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): Az élő Akadémia kétszáz éve.
A nyelvtudomány és az MTA**

(Budapest: MTA és ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, 2025. 1000 oldal.)¹

Előzetes

Ez a könyv jó papíron jelent meg, s rendesen be is van kötve. Így aztán van rá esély, hogy évtizedek múlva és később is olvasható lesz, ha akkor is lesznek kíváncsi magyarok, akik olvasni akarják. Azért hozom ezt fel, mert igaza lehet Spiró Györgynek (2012: 57), aki egy esszéjében 2012-ben ezt írta: „Az elmúlt néhány ezer évnek és az elmúlt másfél évtizednek ugyanaz a tanulsága: egyedül a könyvnek, ennek a vacak kis tárgynak van esélye a megmaradásra. Filmek, fotók elvesznek, márvány- és acélszobrok szétveretnek, a könyv azonban ilyen-olyan könyvtárak mélyén túlélheti a selejtezéseket és tűzvészeket”.

A könyv terjedelme kerekén 1000 oldal, körülbelül másfél millió karakter. Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette, s vele együtt 30 szerző² írta a művet. Sajnos nincs benne mutatók, de ha majd elérhető lesz elektronikusan is, akkor a képernyőn ki-ki kedvére rákereshet majd nyelvészekre és szakkifejezésekre is. Én Simonyi Zsigmondra 267 találatot kaptam, Pais Dezsőre 16-ot, Kálmán Bélára 17-et, de meglepetésemre Laziczius Gyulára egyet sem.

Harmincnégy fejezetet olvashatunk a könyv tíz nagy egységében, ezek a következők:

- Bevezetés
- Az Akadémia és a magyar nyelv tudományos leírása
- Az Akadémia, a magyar nyelv leírása és standardizálása
- Az akadémiai szótárak
- A monografikus nyelvtanok
- A nyelvváltozatok
- A magyar nyelv a határon túli régiókban
- Kodifikációs eredmények
- Szakterületi munkálatok
- Összegzés és kitekintés

¹ Ez a szöveg eredetileg a címben említett könyv 2026. januári akadémiai bemutatójára készült, de végül is ott nem hangzott el.

² Ábécérendben a szerzők: Bajzát Tímea Borbála, Ballagó Júlia, Bartha Csilla, Benő Attila, C. Vladár Zsuzsa, Csernicskó István, Csontos Nóra, Domonkosi Ágnes, Fóris Ágota, Hattyár Helga, Hauber Kitti, Hoffmann István, Imrényi András, Indig Balázs, Ittész Nóra, Kocsis Zsuzsanna, Kopcsák Róbert, Kugler Nóra, Laczkó Krisztina, Ludányi Zsófia, Maticsák Sándor, Palágyi László, Péntek János, Pomázi Bence, Sándor Klára, Simon Eszter, Sinkovics Balázs, Szabó Dorina Szabina, Tolcsvai Nagy Gábor, Vargha Fruzsina Sára

Mi van a könyvben s hogyan készült?

Az Előszóban (9–10.) a szerkesztő, Tolcsvai Nagy Gábor többek közt elmondja, hogy, idézem:

„A Magyar Tudományos Akadémia alapításának kétszázadik évfordulójára a jelen könyv tematikus fejezetekben foglalja össze azokat a magyar nyelvre irányuló leíró és kodifikációs tevékenységeket és kutatási eredményeket, amelyeket az Akadémia kezdeményezett, irányított, közvetlenül és áttételesen, szakmai hatókörén belül elvégzett, az alapítói szándék kiterjesztett megvalósításaként. Az alább olvasható fejezetekben a leíró és kodifikációs munkák fő jellemzőit, kulturális környezetét és eredményeit, hatásait mutatjuk be.”

Szintén az Előszóból tudhatjuk meg, hogy a könyv munkálatait 2022 őszén kezdték meg, vagyis bő kétéves munka eredményéről van szó. A szótárak és a nyelvtanok bemutatását egy-egy kisebb kutatócsoportban végezték. A többi témát is a szótárak és nyelvtanok leírásának mintáját követve dolgozták ki. A fejezetek önállóak, de egymáshoz is kapcsolódnak. A szerzők egyszerre törekedtek az érthető, magyarázó fogalmazásra és a magas szakmai színvonalú kifejtésre.

A könyv szerkesztése több szakaszban történt. A teljes kézirat általános lektora a jelen ismertetés szerzője volt, aki mellett a kéziratokat további szakemberek véleményezték. A Bevezető fejezetet Gyáni Gábor segítette megjegyzéseivel, a szótári fejezeteket Gerstner Károly, a nyelvtaniakat Cser András bírálta. További fejezetek bírálatát végezték: Bakró-Nagy Marianne, Bölcskei Andrea, Cser András, Hámosi Ágnes, Ludányi Zsófia, Oravecz Csaba, Sinkovics Balázs, Slíz Mariann. A lektorált, végleges kéziratok alaki ellenőrzését a teljes kötet anyagán Laczkó Krisztina végezte el.

Mi mindent lehet megtudni belőle?

A rendelkezésemre álló kurta időben³ csak szemelgetni tudhatok a könyv gazdag anyagából.

- a) C. Vladár Zsuzsa: *A' magyar nyelv' rendszere*, 1846 című fejezetének összegzéséből idézem a következő részt:

„Az 1846-ban kiadott első hivatalos akadémiai nyelvtan, *A' magyar nyelv' rendszere* összegző és korszaknyitó mű, szándéka szerint a magyar nyelvi standard kodifikálója, az akadémia intézményi tekintélyével támogatva. A grammatika által standardnak kijelölt változat földrajzilag az északkeleti nyelvjáráson, időben a jelen koron, társadalmilag pedig a művelt közönség egymáshoz közel eső, tudatos és igényes nyelvhasználatán alapul. Ezt a

³ A 34 fejezet ismertetésére 15 perc állt volna rendelkezésemre, vagyis fejezetenként 26,5 másodperc.

változatot a grammatika egyszerűen leírja és ezzel impliciten kodifikálja, anélkül, hogy szembeállítaná a többi nyelvi változattal. A nyelvten ugyanakkor (ha nem is rendszerezetten), de folyamatosan regisztrál más, térben és időben eltérő nyelvi formákat is, ezeket azonban nem minősíti, nem ítélkezik.” (398–399.)

- b) Nagyon jónak tartom, hogy a hat akadémiai papírszótárt bemutató fejezetek „egy kaptafára” készültek: mindegyik részletesen tárgyalja az *asztal* főnév jelentésmeghatározásait, a *fog* ige jelentésmeghatározásait, és mindegyikben egy hosszabb szócikktartomány (*kap* – *kapu*) számszerűsített és szemantikai elemzését is olvashatjuk.

- c) Ittész Nóra: Gyűjtések – gyűjtemények – szótárak című fejezetében olvassuk ezt is:

„A sokmilliónyi, akár milliárdnyi szövegszót tartalmazó szövegkorpuszok és az általuk meghatározott korpuszalapú, illetve korpuszvezérelt nyelvészeti kutatások korszakában kizárólag tudománytörténeti érdekességeknek is tűnhetnek a cédulagyűjtemények. Pedig a korpuszpépítés és a hagyományos cédulázás mögött lényegileg azonos megfontolás húzódik, tudniillik hogy a nyelv tudományos leírásához nem elegendő az intuíció, a nyelvi kompetencia, esetleg nyelvészeti forrásmunkák – lexikográfiai vonatkozásban: szótárak – használata. A nyelvi valóság hiteles bemutatása csak a tényleges nyelvhasználat adatainak elemzésével történhet. Különösen igaz ez a szinkrónia és a standard nyelvváltozat határain túl.” (102.)

- d) Palágyi László: Strukturális magyar nyelvten 1–4, 1992–2008 című fejezetéből egy rövid részlet:

„A Strukturális Nyelvten kötetei elméleti nyelvtenok, amelyek az empirikus magyarázatoknak legfeljebb másodlagos jelentőséget tulajdonítanak, ennek megfelelően a bennük szereplő nyelvi példák sem valós nyelvhasználati eseményekből származnak, hanem többnyire a szerzők alkották meg őket. A Strukturális Nyelvten kötetei a magyar nyelvközösséghez való viszonyukat nem tárgyalják, és a nyelvi változatosságot sem tekintik a grammatika tárgykörébe tartozó jelenségnek.” (454.)

- e) Imrényi András: Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv (1889¹, 1905²) című fejezetének összegzéséből kiemelem a következőt:

„Simonyi megközelítése mai szempontból könnyen elavultnak bélyegezhető – nem nehéz támadási felületet találni például abban, ahogyan a deskriptív és a preskriptív szempontot vegyíti [...] Mindazonáltal az összkép mégis az, hogy Simonyi egy igen modern kézikönyvet alkotott. Az analógia újító szerepének hangsúlyozása, rész és egész viszonyának árnyalt, az építőkockaelvet elkerülő megközelítése, a nyelvek keveredésének középpontba helyezése, a használatalapúság („a mai nyelvészet a nyelvet mint beszédet vizsgálja”⁴), a nyelvi változás és variabilitás hatalmas anyagismerettel való bemutatása (egy szinkrón metszet és azon belül a standard nyelvváltozat abszolútizálása helyett) mind-mind olyan vonásai a műnek, amelyek legfeljebb bizonyos 20. századi iskolák nézőpontjából voltak meghaladottnak tekinthetők, ma pedig ismét sokkal inkább eredményeket, követendő példát láthatunk bennük. Emellett a könyv ismeretterjesztő jellegét rendkívül jól szolgálja az, ahogyan Simonyi olvasóit általános nyelvészeti gondolkodásmódra, logikus érvelésre és józan mérlegelésre tanítja.” (427.)

- f) Tolcsvai Nagy Gábor: Leírás, kodifikáció, standardizáció a nyelvtudományban című fejezetének fontos része ez is:

„A határon túli magyar közösségek a többségi állam asszimilációs nacionalizmusa mellett anyaországi megbélyegzésben is részesültek. [A *Nyelvművelő kézikönyvben*, 1980] az Éder Zoltán és Grétsy László által írt szócikk még a korszak diktatórikus körülményei között és a kézikönyv standardközpontú szemlélete mellett is kirívóan megbélyegző. [...] a kétnyelvűséget a gondolkodásra tragikusan károsnak minősítik a szerzők. [...] A *Nyelvművelő kézikönyv* ezen a ponton az újgrammatikus-saussure-iánus nyelvszemlélet dogmatikus változatát a végsőkig vitte, mintegy önmagát is hiteltelenítve és felszámolva, amikor az anyanyelvükért mindennap küzdő határon túli magyarokat leminősítette.” (186–187.)

A lektor néhány szubjektív megjegyzése

- a) Tolcsvai Nagy Gábor a Bevezetésben írja, hogy

„A formális nyelvészet a leírásban meghatározás szerint leválasztja a nyelvet a kultúrától, ezért ezek az irányzatok nem tudtak érdemi reflexiókkal hozzájárulni az Akadémia kodifikáló tevékenységéhez. A 20. század végén kialakuló használatalapú kognitív és funkcionális nyelvelméletek a nyelvek kultúraspecifikus jellegét hirdetik, ez a fejlemény azonban eddig még nem mutatkozott meg a magyar nyelv standard változatának és hagyományainak újabb értelmezésében. A

⁴ Simonyi Zsigmond 1889. *A magyar nyelv. Első rész. A magyar nyelv élete*. Budapest: MTA. 188.

szociolingvisztika korai változatai a standard tárgyilagos leírásához, pontosabban meglétének és körülhatárolásának bemutatásához járultak hozzá, az ezredforduló táján viszont egyre inkább pusztán elnyomó hatalmi tényezőt láttatnak a standardban.” (29.)

Igen – teszem hozzá – mert a standard nyelvváltozat mint elnyomó hatalmi tényező az az új vizsgálati terület, amit a szociolingvisták előtt senki soha nem kutatott a magyar nyelvészetben, holott a standard iskolai tanításának társadalmilag káros következményeire Papp István már 90 évvel ezelőtt, 1935-ben fölhevítve a figyelmet.

b) Kugler Nóra A mai magyar nyelv rendszere I–II. 1961–1962 című fejezetben írja, hogy

„Az érték- és célrendszer mögötti nyelvi ideológia különösen problematikus a stigmatizált nyelvváltozatok szempontjából, hiszen az akadémiai nyelvtan tudományos műként alapot szolgáltatott ezen nyelvváltozatoknak és beszélők nyelvi tevékenységének (végső soron maguknak a beszélőknek) a hátrányos megkülönböztetéséhez. Mivel az MTA kezdeményezésére, széles körű egyeztetési folyamat során jött létre, legitimációja nagy volt.” (446.)

Ehhez hozzáfűzöm, hogy nem csak a Tompa József szerkesztette akadémiai nyelvtan, hanem gyakorlatilag máig minden magyar nyelvtan a standardot beszélők nyelvtanát írja le, s ezért a magyarországi magyarok legalább kétharmadának (lásd Kontra szerk. 2003) nem ismerjük a nyelvtani szabályait.

c) Sándor Klára: Empirikus nyelvészet: A ténylegesen használt magyar nyelv kutatása Magyarországon című fejezetében olvashatjuk, hogy

„2023 novembere óta vita zajlik az MTA-n arról, hogy mennyire kell ragaszkodni a magyar tudomány magyarnyelvűségéhez. [Az Akadémia alapítóinak] eredeti szándéka világosan irányt mutat, s ezt kiegészíthetjük azzal a társasnyelvészeti megfontolással is, hogy ha egy másik nyelv válik a magas szintű tudományosság nyelvévé, akkor rövid időn belül nem lesz modern szaknyelve a közoktatásnak sem – ennek következményeit bárki beláthatja. Ha a nyelvcsere támogató tényezőkre gondolunk, ez esetben az egyik legerőteljesebb a magyar nyelvű publikálás mesterséges elértéktelenítése, s ez csak egyik következménye annak, ha szellemidegen rendszereket erőltetünk a humán tudományokra »minősítés« gyanánt.” (593.)

Ehhez azt fűzöm hozzá, hogy mostanában az MTA doktori értekezéseket nem kell magyarul megírni, nem kell magyarul *is* megírni, de egy angolul megírt értekezéshez még egy 50 oldalas magyar nyelvű összefoglalást sem kell készíteni (lásd Kontra 2025).

d) Vannak olyasmik, amiket hiányolok egy-egy fejezetből. Példaként hozom fel Laczkó Krisztina *A Magyar Tudományos Akadémia és a helyesírás* című fejezetét, amely említést se igen tesz az 1954-es, 1984-es és 2015-ös szabályzat körüli jelentős társadalmi elégedetlenségről és a nyelvészek kritikáiról. Az MTA 2024. májusi, 197. közgyűlésén egy három perces felszólalásban közgyűlési képviselőként elmondtam, hogy

„»Az MTA és a magyar nyelv« c. elnökségi előterjesztés elején azt is olvassuk, hogy »**A magyar helyesírás szabályozása megfelelő**, ennek elvei mindenki számára megismerhetők, az alkalmazások elérhetőek.« És ugyanitt pozitív színtelként szerepel *A magyar helyesírás szabályai* legújabb, 12. kiadása, ami 2015-ben jelent meg. El szeretném mondani, hogy a magyar helyesírás szabályozása NEM megfelelő. Nem volt az a 30 évvel korábbi 11. kiadásban sem, és a 60 évvel korábbi, 1954-ben megjelent 10. kiadásban sem. A mostani szabályzatnak és elődeinek két fő baja van. Az egyik: nyelvtudományi szempontból több helytelen, hibás része van a szabályzatnak; a másik: a szabályzat nagyon nagy, de elkerülhető társadalmi károkat okoz. Hozzáteszem még, hogy a 12. kiadás megjelenése előtt, még 2014-ben, a kolozsvári nyelvész Szilágyi N. Sándor egy kongresszusi plenáris előadásban, és öt, részletekbe menő cikkben kritizálta az akkor még készülöben levő szabályzatot, de a 12. kiadást készítő nyelvészek semmilyen válasza nem méltatták.”

Hozzászólásom után a közgyűlés egyetlen tagja sem vitatkozott velem, majd nagy többséggel megszavazták az elnökségi előterjesztést. Két nap múlva, május 8-án az MTA honlapjára is fölkerült, hogy „A magyar helyesírás szabályozása megfelelő”.

Az akadémiai helyesírás elmúlt 70 évének cáfolhatatlan érveken alapuló, dialektológiai szempontú elmarasztaló kritikáját olvashatjuk Vargha Fruzsina Sára fejezetének egyik részében (529–530.) is.

Végső értékelés

Az MTA és a magyar nyelvtudomány 200 évét bemutató könyv hasznos könyv, és igen megbízható is. Az Akadémia és a nyelvtudomány elmúlt 200 évének gazdag krónikája. Tárháza a nyelvészetünkre és annak történetére vonatkozó ismereteknek. Magyar nyelvészeknek szerintem kötelező olvasmány, a nyelvünk iránt érdeklődő nem-nyelvészeknek pedig olyan könyv, amiből sok kérdésükre mérvadó válaszokat kaphatnak. Öröndetes, hogy ez a könyv megjelent.

Gratulálhatunk a szerkesztőjének, Tolcsvai Nagy Gábornak, és a többi szerzőnek is. Van mire büszkének lenniük.

Irodalom

Kontra Miklós (szerk.) (2003). *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kontra Miklós (2025). Akadémiánk és nyelvünk 2024-ben. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 27(2), 149–164. Letöltés: <https://real.mtak.hu/219849/>

Spiró György (2012). *Magtár: cikkek, tanulmányok 2004–2012*. Budapest: Magvető.

KONTRA MIKLÓS
Károli Gáspár Református Egyetem
kontram@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9588-9575>